

Samtalen fremmer forståelsen

Rapport afgivet til folkekirkens biskopper af Islam-udvalget,
nedsat af biskopperne den 21.-22. januar 1998

Redigeret af Harald Nielsen

TEKST GENUDGIVET I PDF

[sidetal er ikke svarende til sidetal i den trykte bog]

UNITAS FORLAG 2000

Samtalen fremmer forståelsen

- rapport afgivet til folkekirkens biskopper af Islam-udvalget,
nedsat af biskopperne den 21.-22. januar 1998

Kolofon til den oprindelige udgivelse:

Redigeret af Harald Nielsen

Forsidefoto: Rune Hansen

Grafisk tilrettelagt af David Lund Nielsen

1. udgave, 1. oplag

© UNITAS FORLAG 2000

Unitas Forlag
Valby Langgade 19
DK-2500 Valby
Tlf. 3616 6481
Fax. 3616 0818
E-mail: forlag@unitas.dk
www.unitas.dk

ISBN: 87-7517-551-7

Trykt hos Rødding Bogtrykkeri

Bogens tekst er gengivet som PDF i 2016 med forlagets tilladelse.

Indholdsfortegnelse

1. Nødvendig samtale	5
<i>Kirkeminister Margrethe Vestager</i>	
2. Forord til Islam-udvalgets rapport	6
<i>Biskop Kresten Drejergaard, Fyens Stift</i>	
3. Redegørelse for Islam-udvalgets arbejde	8
<i>Ved udvalgets formand, generalsekretær Harald Nielsen</i>	
4. Tværkulturelle initiativer	
a. Folkekirken Tværkulturelle Samarbejde i Odense	15
<i>Centerleder Leif Munksgaard</i>	
b. Internationalt Kristent Center	18
<i>Indvandrerkonsulent Vagn Christensen</i>	
c. Islamisk-Kristent Studieceter	20
<i>Stiftspræst, dr.theol. Lissi Rasmussen</i>	
d. Mødestedet på Vesterbro	22
<i>Indvandrersekretær Niels Nymann Eriksen, Ph.D.</i>	
e. Tværkulturelt Center	24
<i>Centerleder Birthe Munck-Fairwood</i>	
5. Fokus på sameksistensen	27
<i>Præsentation af sogneundersøgelsen ved etnograf Kristine Kaaber Pors</i>	
6. Indlæg fra høringen 16. marts 2000 i Landstingssalen	
a. Islam i Danmark	46
<i>Imam Abdul Wahid Pedersen</i>	
b. Jeg var i minoritetsgruppen	48
<i>Centerleder Leif Munksgaard</i>	
c. Some reflections of an inter-faith practitioner	53
<i>Canon Ivor Smith-Cameron, London</i>	
d. Folkekirken og muslimerne	56
<i>Biskop Niels Henrik Arendt, Haderslev Stift</i>	
e. Befolkningens sammensætning i Danmark	59
<i>Professor, dr.polit. Poul Chr. Matthiessen</i>	
f. Erfaringer fra Vollsmose sogn	62

<i>Sognepræst Torben Hangaard</i>	
g. Muslim i Danmark <i>Cand.scient.soc. Khurshid Sultan</i>	68
h. Mission, dialog, omvendelse <i>Professor, dr.theol. Theodor Jørgensen</i>	70
i. Afsluttende bemærkninger <i>Domprovst Anders Gadegaard</i>	72
7. Religiøse strømninger i Danmark i dag <i>Universitetslektor, Peter Lodberg, Ph.D.</i>	76
8. Islam i Danmark - hovedtendenser <i>Imam Fatih Alev</i>	83
9. Samtalen fremmer forståelsen <i>Islam-udvalgets udvalgets redegørelse</i>	91
10. Udvalgets anbefalinger	103
11. Litteraturliste	105
12. Internetressourcer	108
13. Adresser	109

Nødvendig samtale

Af kirkeminister Margrethe Vestager

Samtale fremmer forståelsen, lyder det til os igen og igen gennem tv-reklamer og dagbladsannoncer. Og det er der jo en hel del om, selv om samtalen naturligvis ikke behøver at blive ført gennem det telefonnet, som reklamerne vil have os til at bruge. Tværtimod får vi ofte større udbytte af en samtale, når vi står ansigt til ansigt med samtalepartneren, og ord og stemme bliver suppleret af de mange andre indtryk, som man får i det direkte møde med et andet menneske.

Mødet og samtalen med de mennesker i Danmark, som har en anden tro end kristendommen, er emnet og opgaven for Islam-udvalget, der er nedsat af folkekirkens biskopper, og som begyndte sit arbejde i 1999.

Islam-udvalget fremlægger i denne bog de første resultater af sit arbejde. En væsentlig del af bogens indhold er de mange vægtige indlæg, som repræsentanter for såvel folkekirken som muslimerne i Danmark kom med på den høring om folkekirken og islam, som udvalget og jeg indbød til på Christiansborg den 16. marts 2000.

Høringen gjorde det klart, hvor nødvendig samtalen og mødet er mellem det danske flertals evangelisk-lutherske folkekirke og det muslimske mindretal i Danmark. Samtale kan bidrage til, at vi får en bedre forståelse af hinanden. Forskelle kan blive tydeligere, men samtidig kan skadelige misforståelser af hinandens holdninger og motiver blive ryddet af vejen.

Samtalen kan dermed bidrage til at skabe og udbygge en gensidig respekt kristne og muslimer imellem. Den er nødvendig og værdifuld i et samfund, hvor der er og fortsat vil være adskillige mennesker, som har en anden rod og en anden religiøs livsopfattelse end den kristendom, som er det traditionelle grundlag for indbyggerne i Danmark.

Gensidig forståelse og respekt er nødvendig for at man kan leve sammen. Forståelse og respekt modvirker, at man ser "de andre" som en trussel, og medvirker i stedet til, at man får øjnene op for de positive bidrag, som "de andre" både kan og vil give til vort fælles samfund.

Mødet og samtalen og den forståelse og respekt, som kan udspringe deraf er imidlertid også nødvendig for folkekirken i forhold til det, som naturligvis er folkekirkens ønske og forpligtelse i forhold til muslimer i Danmark: at præsentere og repræsentere kristendommen. Folkekirkemedlemmernes møde og samtale med muslimer vil uden tvivl også medvirke til at styrke folkekirkemedlemmernes forståelse af, hvem vi selv er.

Med denne bog præsenterer Islam-udvalget synspunkter på og erfaringer fra mødet mellem folkekirken og muslimer i Danmark. Dermed giver Islam-udvalget et godt grundlag for, at man ikke blot kan følge den nødvendige samtale på afstand, men at man rundt om i alle egne af folkekirken selv kan tage samtalen op.

Det er en udfordring, og jeg håber, at mange vil tage den op.

Forord til Islam-udvalgets rapport

ved Kresten Drejergaard, biskop over Fyens Stift

En dag kom der en ung pige ind på stiftskontoret. Hun ville gerne have en Bibel. En medarbejder på kontoret fortalte hende, at det ikke kunne lade sig gøre. Stiftskontoret solgte ikke Bibler, men hun kunne sikkert købe en hos en boghandler. Om man så kunne komme til at tale med biskoppen, spurgte hun. Det kunne man godt, og hun blev vist ind på mit kontor. Hun var en meget nydelig pige, som talte glimrende fynsk. Kun hendes mørke hår og brune øjne røbede, at hun muligvis ikke var dansker af herkomst. Hun gik i gymnasiet og var undervejs kommet til den opfattelse, at hun burde vide noget mere om kristendommen. Hun var tyrker og muslim, hvilket hun også havde tænkt at blive ved med at være. Alligevel ville hun gerne vide mere om, hvad kristendommen går ud på. Til det formål mente hun, at det måtte være nyttigt med en Bibel, og med de priser, hun havde set hos boghandleren, havde man ikke råd til sådan en i hendes familie.

Jeg sagde til hende, at jeg gerne ville forære hende en Bibel, og gik derfor omgående på jagt i hele stiftskontoret for at se, om jeg kunne finde en. Det kunne jeg ikke. Faktisk fandtes der på Fyens Stifts kontor ikke en eneste Bibel. Under min søgen fik jeg dertil forlagt hendes adresse, som hun havde givet mig, og den dukkede aldrig op igen, så jeg kunne sende hende en Bibel med posten. Nu har jeg fået anskaffet nogle Bibler, men siden har der ikke været nogen tyrkere. Måske er det rygtedes, at det ikke nytter noget at henvende sig til biskoppen. Jeg har siden tænkt på, om denne episode skulle være karakteristisk for folkekirken som helhed.

I Danmark findes der et voksende antal medborgere, som religiøst set kommer med en muslimsk baggrund. Det er også klart, at langt de fleste af dem vil blive ved med at være i Danmark og for så vidt vil de gerne være danske, uden at de dermed opgiver deres etniske og religiøse baggrund. Mange af dem er i øvrigt lige så sekulariserede som danske folkekirkemedlemmer, men man kan ikke udelukke, at det går dem, ligesom det erfaringsmæssigt er gået med mange danske, som har taget ophold i udlandet, nemlig at den hjemlige fromhed og religiøsitet får fornyet betydning i det fremmede, samtidig med at man kulturelt lader sig integrere i det nye land. Man kan blot tænke på, hvad der kirkeligt og kulturelt ligger i begrebet "dansk-amerikaner".

Selv om borgere af udenlandsk herkomst for nærværende kun udgør ca. 7% af befolkningen, må man sige, at udviklingen inden for de sidste 3-4 årtier har fået præg af det, som man med større ret andre steder i verden vil kalde et multietnisk og multireligiøst samfund. Hverken Danmark eller Den danske Folkekirke har været godt rustet til at håndtere denne nye udvikling, hvorfor debatten om flygtninge og indvandrere her og der har fået et noget skingert tonefald.

I den danske kirke har man aldrig tidligere skullet besinde sig på, at en iøjnefaldende befolkningsdel religiøst set repræsenterer traditioner, som er fuldkommen fremmede for evangelisk-luthersk kristendom. Af samme grund har vi i Den danske Folkekirke aldrig været særlig gode til at forklare os udadtil, uanset at vi indadtil har en solid tradition for en livlig kirkelig debat.

På to punkter bliver vi nødt til at tænke anderledes end vi plejer:

For det første er der en del af de "nye" danskere, som faktisk gerne vil vide noget om, hvad det er, vi "gamle" danskere tror på. Når man har besluttet sig for at blive borger i landet, er det også af betydning at få rede på, hvad landets traditionelle religiøsitet og kirkelighed går ud på. Som grundlovsfæstet folkekirke af evangelisk-luthersk tilsnit skylder vi ganske enkelt at kunne gøre rede for, hvad det er, vi tror på i vores kirke, når nogen spørger os om det. Og det har vi hidtil ikke været ret gode til.

For det andet er det nødvendigt, at vi indstiller os på at lytte til, hvad den fremmede fromhed og religiøsitet går ud på, som vi nu har fået forholdsvis tæt ind på vort eget kirkeliv. Det er nødvendigt, at vi formår at lytte til den livsforståelse, som kommer til orde i den fremmede religiøsitet. Indtil har vi sædvanligvis påberåbt os friheden som forudsætning for en nødvendig folkelig og kirkelig debat. Denne frihed må vi nu udadtil lade omfatte mennesker, som er her med en helt anden kulturel og religiøs baggrund. Ellers kan samtalen ikke blive til. Og samtalen er nødvendig som en forpligtende samtale om det menneskeliv, vi har fælles, uanset at vi tror noget forskelligt.

Denne rapport er afslutningen på Islam-udvalgets arbejde. Samtidig kan den forhåbentlig være begyndelsen på en proces, hvor folkekirken aktivt bidrager til, at den folkelige samtale om væsentlige livsspørgsmål kan have gode vilkår på trods af den omstændighed, at landets borgere tror noget forskelligt.

Udvalgsarbejdet er blevet til på foranledning af biskopperne. Økonomisk er det gjort muligt af Kirkeministeriet. I den henseende betegner arbejdet et folkekirkeligt projekt. I dette projekt er det derfor indeholdt, at folkekirken under indtryk af de til dels nye forhold på ny må besinde sig på, hvad det er den er, og hvordan vi over for os selv og andre kan formulere den tro, der bærer den evangelisk-lutherske kirke i Danmark.

Redegørelse for Islam-udvalgets arbejde

ved udvalgets formand, generalsekretær Harald Nielsen

Udvalgets tilblivelse

På opfordring af en arbejdsgruppe nedsat af Det Danske Missionsselskab og Sudanmissionen besluttede biskopperne ved deres møde den 21.-22. januar 1998 at nedsætte et udvalg, der skulle beskæftige sig med de religioner, som mennesker af en anden etnisk oprindelse her i landet har. Biskopperne ønskede et samtaleforum og inspirationsfællesskab, hvor stifternes erfaringer inddrages.

Udvalget blev nedsat som et udtryk for, at det er en folkekirkelig opgave også at være kirke for mennesker af anden tro end den evangelisk-lutherske kristendom.

Generalsekretær Harald Nielsen, DMS (nu Danmission), blev i brev af 26. januar 1998 udpeget til sammen med biskop Kjeld Holm, Århus, at arbejde videre med sagen.

I løbet af foråret blev der ført samtaler mellem Kjeld Holm og Harald Nielsen om udformningen af dette arbejde, hvilket resulterede i, at Harald Nielsen 8. september 1998 fremsendte et udkast til kommissorium til biskop Kjeld Holm, der forelagde dette for biskopperne på deres møde i oktober, hvor det blev godkendt. Samtidig blev det besluttet, at biskop Kresten Drejergaard, Fyens Stift, skulle være biskoppernes kontakt til udvalget i stedet for biskop Kjeld Holm. Det endelige kommissorium samt udvalgets sammensætning blev derpå forhandlet på plads mellem biskop Drejergaard og Harald Nielsen, der blev udpeget som udvalgets formand.

Kommissorium

§1: Reference

Udvalget er nedsat af biskopperne med reference til biskop Kresten Drejergaard.

§2: Formål

Det er udvalgets formål at opsamle erfaringer fra de forskellige stifter vedr. mødet med mennesker af anden tro end kristendommen, især blandt mennesker af udenlandsk oprindelse.

Udvalget får endvidere mulighed for at indsamle erfaringer fra udlandet til at udvide det danske erfaringsmateriale.

På den baggrund er det udvalgets opgave at rådgive biskopperne med forslag til en handlingsplan for en fælles indsats.

§3: Økonomi

Udvalgets medlemmer arbejder uden vederlag, men får arbejdsomkostninger dækket. Der udarbejdes et arbejdsbudget vedr. udvalgets samlede udgifter.

§4: Tidshorisont

Udvalget arbejder hen imod at aflevere første delrapport ultimo 2000, hvorefter udvalgets arbejde og sammensætning evalueres, og der tages stilling til evt. fortsættelse af arbejdet i den nuværende form.

§5: Prioritering af opgaven

Udvalget vil i sin første arbejdsperiode prioritere arbejdet med mødet med den muslimske befolkningsgruppe.

I den forbindelse søges bl.a. en udredning om:

- størrelsen af den muslimske befolkningsgruppe

- sammensætningen af gruppen set i forhold til muslimske retninger og nationalitet
- fordelingen af gruppen ud over landet
- afdækning af eksisterende initiativer i sogne og stifter
- afdækning af ønsker i stifter og sogne
- undersøgelse af holdningen til en dialog med muslimer blandt folkekirkelige menigheder og organisationer
- behov for undervisningstiltag og pædagogisk materiale

§6: Møder

Udvalget forventes at holde 4-5 møder pr. år i den to-årige periode, for hvilken periode udvalget i første omgang er nedsat.

Udvalgets sammensætning

Generalsekretær Harald Nielsen, Danmission, formand.

Generalsekretær, Ph.D. Mogens Mogensen, Dansk Missionsråd, sekretær

Domprovst Christian Dickmeiss, Odense

Sognepræst Arne Kappelgaard, København

Generalsekretær Tage Kleinbeck, FDF

Professor, dr.theol. Viggo Mortensen, Århus

Stiftspræst, dr.theol. Lissi Rasmussen, København

Indvandrerkonsulent, cand.theol. Lillian Risum, Gellerup, Århus.

Udvalget refererer til biskopperne ved biskop Kresten Drejergaard, Fyens Stift.

Udvalget har afholdt 8 møder:

19. maj 1999 i Hellerup

16. august 1999 i Hellerup

11. november 1999 i Hellerup

12. januar 2000 i Odense

9. marts 2000 i Hellerup

25. maj 2000 i Århus

14. august 2000 i Odense

4. september 2000 i Hellerup

Kirkeministeriet har til gennemførelse af udvalgets arbejde bevilget de nødvendige midler.

Ved udvalgets to første møder blev der lagt en handlingsplan for udvalget, der muliggjorde en færdiggørelse af udvalgsarbejdet inden for den afmålte tid, ultimo 2000.

Konkrete tiltag

Udvalget har gennem sine møder søgt at afdække de konkrete tiltag, der er eller har været rundt om i landet i mødet mellem Den danske Folkekirke og muslimerne. I den forbindelse har der været en løbende rapportering fra Islamisk-Kristent Studieceter i København, Mødestedet på Vesterbro i København, Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense, Gellerup sogn i Århus, Kingo sogn i København og Tværkulturelt Center, hvis udgivelse *Stemmer på Tværs* har været til rådighed for udvalget. Udvalget har desuden haft kendskab til Indre Missions indvandrerarbejde, der sker dels ud fra missionshuset Bethesda i København, dels ved en landskonsulent. Det samme gælder Luthersk Missionsforening, der har en tidligere missionær ansat som islamkonsulent på landsbasis. I Kolding provsti har man ved hjælp af kapitel 8 i Menighedsrådsloven ansat den tidligere missionær, Kamalesh Biswas, i en stilling som indvandrerkonsulent. I Aalborg Stift er der et dialog-arbejde mellem somaliske muslimer og en gruppe fra Den danske Folkekirke, hvor bl.a. biskoppen sidder. Europamissionen har sammen med Vigerslev menighedsråd ansat en ægyptisk

indvandrer til evangeliserende arbejde blandt arabisktalende i sognet. Indvandrersekretæren er foreløbig ansat for en 3-årig periode fra 1999.

I folkekirkens officielle stillingsstruktur er der i Københavns Stift ansat dr.theol. Lissi Rasmussen som stiftspræst for flygtninge og indvandrere med kvote 75, og Erik Adrian som indvandrerpræst på Vesterbro (betalt af Danmission) - begge med særligt henblik på islam. I Århus Stift er provst Steen Skovsgaard ansat som stiftspræst for islam med kvote 25.

Med hensyn til fordelingen af muslimer over hele landet henvises til bogen: *Ikke mere fremmede*, udgivet 1997 af Tværkulturelt Center.

Sogneundersøgelse

I samme forbindelse blev det besluttet at bede etnografen Kristine Kaaber Pors om at forestå en undersøgelse af, i hvilket omfang der finder et møde sted mellem de folkekirkelige menigheder og muslimer i Danmark, og ligeledes om der finder et møde sted mellem frie, kirkelige organisationer og muslimer. Undersøgelsen blev iværksat hen over vinteren 1999/2000 og dens resultater er offentliggjort som et afsnit af nærværende bog. Af praktiske grunde blev undersøgelsen tilrettelagt som en spørgeskemaundersøgelse suppleret med interviews i en række udvalgte og repræsentative sogne. Spørgeskemaerne blev fremsendt til menighedsrådenes formænd for at have et sammenligningsgrundlag. Der har været en del usikkerhed blandt menighedsrådene omkring besvarelserne af disse skemaer, idet man ikke var fuldstændig klar over, hvad udvalget ønskede at bruge materialet til. Mange har heller ikke svaret, idet man ikke fandt det umagen værd, da der alligevel ikke skete noget i deres sogn. Endelig har nogle afstået fra at svare af ideologiske grunde. Udvalget takker de formænd/menighedsråd, der har brugt tid på at arbejde med at svare på undersøgelsen.

Høring i Landstingssalen

Udvalget besluttede desuden at afholde en høring i Landstingssalen på Christiansborg for på den måde dels at afdække en række spørgsmål i mødet mellem kristne og muslimer, dels at skabe opmærksomhed omkring udvalgets arbejde. Høringen blev afholdt den 16. marts 2000 med kirkeminister Margrethe Vestager som medindbyder. Til denne høring var indbudt en række vidner, hvis indlæg bringes i denne bog. Høringen, der havde samlet 225 deltagere og tiltrak sig stor opmærksomhed fra pressen, gjorde det klart, hvor nødvendig samtalen og mødet er mellem det danske flertals evangelisk-lutherske folkekirke og det muslimske mindretal i Danmark.

Studieemner

Udvalgsarbejdet har omfattet følgende emner med oplæg ved udvalgets medlemmer:

Religionsteologi, *ved professor Viggo Mortensen*

Mission, evangelisation, proselytisme, *ved generalsekretær Harald Nielsen*

Politisk islam, *ved indvandrerkonsulent, cand.theol. Lillian Risum.*

Desuden har udvalget haft følgende gæster, der har givet oplæg om følgende emner:

Kirkejura

Fhv. departementchef, Kirkeministeriet, dr.jur. Preben Espersen, gav en redegørelse for en række kirkejuridiske aspekter af folkekirkens møde med islam. Redegørelsen blev opdelt i følgende punkter:

a. Religionsfrihed og religionslighed

Religionsfrihed er reguleret af grundloven og de europæiske menneskerettigheder, sidstnævnte understreger ikke blot religionsfriheden, men også retten til at skifte religion.

Der kan ikke stilles krav om registrering, ligesom staten ikke kan gøre begrænsninger.

Ang. religionslighed er spørgsmålet mere kompliceret end frihedsrettighederne, idet folkekirkens præster har rettigheder til at navngive ved dåb og vie med borgerlig retsgyldighed. Der er pr. 1. februar 2000 70 anerkendte trossamfund med vielsesret (heraf 15 islamiske menigheder).

b. Begravelse

Trossamfund må selv erhverve jord og opfylde planlovens og miljølovens bestemmelser. Juridisk set er der intet til hinder for at muslimer selv kan finde et egnet areal til en muslimsk begravelsesplads. Kirkeministeriet har aldrig afslået en muslimsk gravplads, men tværdimod prøvet at formidle én (*i Næstved*).

(Mens denne rapport har været i trykken er der kommet skred i realiseringen af muslimske gravpladser i Danmark, idet der er udsigt til, at der etableres en gravpladsen i Vestskoven i Københavns vesteregn, en i Holstebro og en i Vejle.)

c. Muslimske institutioner

Omfattet af grundloven og afledt lovgivning. Kendes bl.a. på skoleområdet.

d. Civilregistrering

Kirkebøgerne er rent registreringsspørgsmål. Ingen kendte eksempler på, at dette er blevet problematiseret. Der har været rejst kritik af, at attester bærer hovedet: Den danske folkekirke. Dette ændres ved indførelsen af DNK (Den nye kirkebog). Folketingets partier er enige om, at civilregistreringen skal forblive i folkekirken.

Religiøsitet i Danmark

Universitetslektor, Ph.D. Peter Lodberg, Århus Universitet: Religiøse strømninger i Danmark i dag (bringes som bidrag i denne bog).

Erfaringer fra Gellerup, Århus

Provst Steen Skovsgaard, Gellerup, Århus, der samtidig er stiftspræst i Århus Stift, redegjorde for sit arbejde blandt muslimer siden 1995, da han blev stiftspræst. Efterfølgende er der i Århus Stift nedsat et stiftsudvalg for flygtninge og indvandrere, som støttegruppe for hans arbejde, og islamkonsulent, cand.theol. Lillian Risum blev tilknyttet arbejdet, betalt af Sudanmissionen.

Steen Skovsgaards erfaring er, at Folkekirken ikke er rustet til mødet med muslimerne. I Gellerup sogn er de endnu ikke nået frem til klare konklusioner om, hvordan de bedst kan være kirke i et område med mange muslimer. Dertil kommer behovet for et økumenisk arbejde blandt indvandrere af ikke-luthersk baggrund. Blandt de foreløbige konklusioner fra arbejdet nævnte Steen Skovsgaard, at der er behov både for formelle religionssamtaler og socialt samvær i mødet mellem kristne og muslimer på helt almindeligt menneskeligt plan. Samtidig er der brug for at tænke i mindre enheder.

Steen Skovsgaard redegjorde endvidere for overvejelserne om (i samarbejde med Sudanmissionen) på folkekirkelig grund at opbygge et kristent informations- og videntcenter (KIVIC) om forholdet mellem islam og kristendom. Formålet med KIVIC skulle være at opbygge en samling af dansk og international litteratur om islam og forholdet mellem islam og kristendom, at udarbejde undervisnings-, studie-, og informationsmaterialer, at tilbyde foredrag og kurser, at inspirere til og opbygge studie- og støttegrupper for forældre, hvis børn konverterer til islam, samt at støtte og inspirere til mission blandt muslimer.

Stiftsudvalget vedrørende Islam/Kristendom i Århus Stift udgav i 1999 bogen *Kristendom og Islam, redigeret af Steen Skovsgaard*. Denne bog er indgået i udvalgets bilagsmateriale.

Erfaringer fra Aalborg Stift

Provst Verner Tranholm-Mikkelsen var inviteret til at deltage i udvalgets møde den 25. maj 2000 for at redegøre for erfaringerne i Aalborg Stift. Da han var forhindret i at deltage i dette møde, har udvalget bedt ham om en skriftlig redegørelse. Af denne fremgår det at:

En henvendelse fra somalier blev i 1999 anledning til et møde i deres lokaler med deltagelse af bl.a. biskoppen og en del præster. Fra muslimsk side deltog bl.a. 3 imamer.

Biskoppen fortalte om Den danske Folkekirke og provst Verner Tranholm-Mikkelsen om kirkens forhold til muslimer. Derpå fulgte en levende runde med spørgsmål og debat.

På biskoppens foranledning blev mødet fulgt op af endnu et møde i Vodskov kirkecenter, hvor der ikke var så mange somalier. Ved dette møde konkluderede såvel somalier som biskoppen, at begge sider skal finde personer, der kan gå ind i samtalen. Der arbejdes nu med at nedsætte et udvalg under biskoppen til at arbejde videre med dette spørgsmål.

I Aalborg Stift oplever man det vanskelige i, at muslimerne er så svagt organiseret. Hvis de var bedre organiseret, ville det lette samtalen, mener Verner Tranholm-Mikkelsen. Så vidt Verner Tranholm-Mikkelsen er orienteret findes der i Aalborg kun én moske. Med sit store kendskab til islam (tidligere missionær i Aden og lærebogsforfatter) bruges han hyppigt i det oplysende arbejde, ligesom han har mange telefonkonsultationer.

Folkekirkens Skoletjeneste i København og Frederiksberg

Helle Krogh Madsen og John Rydahl (der samtidig er formand for Religionslærerforeningen) fra Folkekirkens Skoletjeneste i København og Frederiksberg redegjorde for deres arbejde i relation til islam (der findes 8-10 sådanne skoletjenester i Danmark.) På baggrund af 8 års arbejde konkluderede de, at skoleloven giver gode muligheder for kirke-skolesamarbejdet og for, at muslimske elever kan deltage i de projekter, som Skoletjenesten sætter i værk. Folkekirkens Skoletjenestes tilbud er tværfaglige. Generelt har der været stor deltagelse i projekterne fra de muslimske elevers side. Størst har tilslutningen været i de områder, hvor integrationen er nået længst. Lokale forhold spiller afgørende ind, såsom lokale imamers og læreres holdninger.

Mødet med muslimer i undervisningen giver anledning til en ny dynamik i kristendomsfaget og andre fag (f.eks. kan danske/kristne elever spørge deres lærer: "Hvorfor har vi ikke en tro/en Gud?"). På landsbasis er det under 1% af alle elever, der fritages for deltagelse i kristendomsundervisningen. Det vil sige, at flertallet af de muslimske børn deltager i denne undervisning.

Religionslærerforeningens holdning er, at faget skal hedde "religion" i stedet for "kristendoms-kundskab". I konsekvens heraf bør fritagelsesparagraffen afskaffes, ligesom der også skal undervises i religion i 7. klasse (hvor konfirmationsforberedelsen ellers ofte ligger). Skolelovens bestemmelse om, at der ikke undervises i fremmede religioner i de mindste klasser ønskes ændret, så der kan blive sat gang i produktionen af undervisningsmaterialer om de religioner, børnene møder allerede i de mindste klasser.

Som et konkret eksempel på et undervisningsforløb blev der orienteret om projektet "Fra Ur til Nørrebro", der handler om Abraham i kristendommen og islam. Selve tilblivelsen af projektet har fundet sted som et dialogprojekt for kristne og muslimer. Tre muslimer (heraf to imamer) og 3-4 kristne (præster) deltog i tilblivelsesprocessen. Evalueringen fra lærernes side var meget positiv. Der var et stærkt ønske om flere projekter af samme slags. Indlagt i projektet var moske- og kirkebesøg. Der er ikke foretaget undersøgelser af, hvilke konklusioner eleverne drager om deres egen religion og om forholdet mellem kristendom og islam efter at have gennemgået dette undervisningsprojekt. Det var imidlertid ikke Helle Krogh Madsens og John Rydahls erfaring, at eleverne blandede religionerne sammen, men at jo mere undervisningen tog udgangspunkt i noget fælles, jo større åbenhed var der blandt eleverne til også at drøfte deres egne traditioner. Der er konkrete planer om at videreudvikle projektet, og der vil formodentlig også snart blive taget initiativ til nye tilsvarende projekter fra Folkekirkens Skoletjenestes side. Til gengæld har Folkekirkens Skoletje-

neste ikke haft gode erfaringer med tilslutning til kurser for lærere og præster om mødet mellem kristendom og islam.

Udenlandske erfaringer

10.-12. marts 2000 inviterede Fondet for Dansk-Norsk Samarbejde til konferencen *Dialog eller Konfrontasjon, Religion- og kulturmøte mellom kristne og muslimer i Danmark og Norge*. Medarrangør af denne konference, der fandt sted på Lysebu i Oslo, var udvalgsmedlem, stiftspræst, dr.theol. Lissi Rasmussen, og fra udvalget deltog desuden følgende: Harald Nielsen, Mogens Mogens, Viggo Mortensen og Lillian Risum. Denne konference gav et godt indblik i den norske situation, der er præget af, at muslimerne i Norge på grund af en anderledes lovgivning i vid udstrækning er organiseret. Dette betyder, at det norske samfund kan kommunikere med det muslimske mindretal og høre dette i forbindelse med en række lovgivningsinitiativer, ligesom der er etableret en officiel dialog mellem kristne og muslimer gennem et udvalg, der refererer til Norges Mellemkirkelige Råd. Omvendt har vi i Danmark Islamisk-Kristent Studiecenter, der er en væsentlig faktor i dialogen mellem kristne og muslimer. I Norge er der muslimer i den regeringsnedsatte Værdikommisjon, i udvalg vedr. skolelovgivning, og i Oslo har man netop givet tilladelse til, at der i forbindelse med fredagsbønnen er offentlig bønneråb. Det anslås, at der er 75.000 muslimer i Norge, hvoraf ca. 45.000 er organiseret i registrerede muslimske samfund. Tilsvarende anslås det, at der er 165.000 muslimer i Danmark.

I forbindelse med konferencen i Oslo fik udvalget adgang til forskelligt norsk materiale.

Udvalget har modtaget den svenske rapport: *Muslimska grannar - Svenska kyrkan möter islam*, (Uppsala 1997), der er en artikelsamling udgivet i forbindelse med det svenske udvalgsarbejde vedr. mødet med islam. Ifølge denne bog er der 250.000 muslimer i Sverige.

I juni 1999 deltog Harald Nielsen i Danmissions Danmarksudvalgs studierejse til London for at studere den anglikanske kirkes arbejde med mødet med mennesker af anden tro. I England har man erfaringer med dette arbejde, der rækker 25-30 år længere tilbage end i Danmark. Dertil kommer, at et flertal af indvandrere kommer fra tidligere britiske kolonier, hvilket betyder, at man har et fælles sprog at bygge på, ligesom man i kristen sammenhæng oftest refererer til den anglikanske kirke. Det giver visse fordele i arbejdet. Alligevel har der været mange problemer i startfasen. Men kirkens øverste ledelse har gennem de sidste 25-30 år prioriteret dette spørgsmål og kanaliseret en del præstestillinger i retning af denne opgave for at kirken kan stå bedst muligt rustet til mødet. Dertil kommer, at en række menigheder har indrettet sig specielt til at løse opgaven at være tværkulturelle kirker.

I marts 2000 besøgte Harald Nielsen Den Evangelisk-Lutherske Kirke i USA (ELCA), hvorfra også er hentet erfaringer. ELCA har for nogle år siden gennemført et studiearbejde om forholdet mellem kristendom og muslimer/buddhister. Resultaterne fra dette arbejde er nedfældet i Mark W. Thomsons bog: *The Word and the Way of the Cross*. Denne bog er bygget op over 9 overordnede teser for mission i relation til muslimer og buddhister, hvoraf den første tese lyder: *Den primære opgave for Kristi kirke er at forkynde Jesus Kristus som frelser og herre*. På det praktiske plan har studiearbejdet ført til udgivelse af en serie små pjecer til brug for lokale menigheder i mødet med muslimer.

I maj 2000 ledede Viggo Mortensen en studierejse for lærere og studerende fra Det teologiske Fakultet, Aarhus Universitet til Birmingham, England. Birmingham byder sig til for studier af den multireligiøse udfordring, som man står overfor i mange af Europas byer, fordi den udvikling, som man andre steder kan se aftegne sig, her er virkelighed. Her nærmer man sig en situation for det offentlige skolevæsen, hvor over halvdelen af alle elever er muslimer og i nogle bydele er tilslutningen til den anglikanske kirke under 10 %. Samtidig er sekulariseringen længere fremskreden end vi er vant til at regne med i Danmark. Det giver altså problemer for den anglikanske kir-

ke, der i sit udgangspunkt er præget af en folkekirkeforståelse ikke ulig den danske med sognet som basisenhed for sit arbejde. De mange eksempler på, hvorledes man fra politisk og kirkeligt hold prøver at tackle denne situation er i allerhøjeste grad lærerige. Men man kan også komme derfra med en fornemmelse af, at man står overfor et religionsskifte i en af Europas mellemstore byer.

I september 2000 var Harald Nielsen på studierejse til Madagaskars Lutherske Kirke, der bl.a. har et organiseret missionsarbejde blandt øens ca. 15% muslimske indbyggere under betegnelsen Shalom (fred). Kirkens 17 synoder (stifter) er ansvarlig for den praktiske tilrettelæggelse af arbejdet, der er bygget op omkring en række lokale centre, der har et dobbelt arbejdsgrundlag, dels at være medicinske klinikker (diakoni), dels udgangspunkt for en religionsteologisk samtale med muslimerne. I den forbindelse sker der i kirken et systematisk undervisningsarbejde for kirkens lægfolk i islams teologi, så man lokalt kan gå ind i dialogen.

Af budgetmæssige grunde, har man ikke som udvalg været i stand til at leve op til kommissoriets henvisning (§ 2) til at inddrage udenlandske erfaringer i sit arbejde. Det har kun været muligt at gøre det som ovenfor anvist.

Kommende danske initiativer

Udvalget har med interesse fulgt debatten i foråret 2000 om det initiativ til oprettelse af *Folkekirken og Religionsmødet* som et samarbejde mellem en række stifter. Initiativet er taget af biskopperne Kjeld Holm, Århus, og Karsten Nissen, Viborg og har til formål at styrke Den danske Folkekirkes møde med andre religioner i Danmark. Initiativet kunne således komme til at ligge i forlængelse af dette udvalgs arbejde.

Fremtid

Med fremlæggelsen af denne bog og de anbefalinger, den indeholder, ser udvalget sin opgave afsluttet. I forhold til biskoppernes oprindelige ønske har udvalget beskæftiget sig med forholdet til den muslimske befolkningsgruppe, mens vi ikke har inddraget forholdet til andre religioner eller sekulariseringen (jvf. kommissoriets § 5). Det er udvalgets opfattelse, at det danske samfund er præget af en vis geografisk uensartethed, idet der nogle steder i landet må tales om et udpræget multireligiøst samfund, mens det andre steder stort set ikke findes eller kun lige er på vej. Men generelt vurderer udvalget, at det danske samfund er på vej til at blive et multireligiøst samfund (jvf. professor Poul Chr. Matthiessens indlæg ved høringen, trykt i denne bog). Der er sogne (på Nørrebro i København, i Gellerup, Århus, og i Vollsmose, Odense) hvor kristendommen er mindretalsreligion. Det har vi ikke prøvet i Danmark i tusind år, og det er udvalgets opfattelse, at Den danske Folkekirke slet ikke er gearet til denne situation.

Samtidig står det klart, at andre religioner bevidst driver mission i Danmark. Det er de i deres gode ret til. Men samtidig har Den danske Folkekirke en opgave i at oplyse og ruste sine medlemmer til at møde disse andre religioner, dels for ikke at falde fra kristendommen, dels for at kunne medvirke til en fredelig integration af disse nye medborgere. Men Den danske Folkekirke har også en forpligtelse til som kristen kirke at være i mission over for disse andre religioners tilhængere for at gøre Kristus kendt og troet som verdens frelser.

På den baggrund anbefaler udvalget, at der arbejdes videre med disse vigtige spørgsmål i den kommende tid. Vi står for øjeblikket over for Den danske Folkekirkes største udfordring i mange år. Den kræver grundige teologiske religionsstudier, men den kræver også præster og lægfolk, der er rustet til opgaven. Derfor vil det efter al sandsynlighed være nødvendigt med et koordinerende udvalg til at følge dette arbejde og inspirere til videre udvikling i religionsmødet.

Folkekirkens tværkulturelle samarbejde, Odense

ved lederen Leif Munksgaard

Stifts initiativ

Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense startede den 1. september 1999. Forudgående havde et arbejdsudvalg barslet med projektet i godt 2 år. Udvalget var nedsat af biskop Kresten Drejergaard i foråret 1997, og to år senere, i foråret 1999 udsendte biskoppen en invitation til menighedsrådene i Odense og bad dem overveje at indtræde i et samarbejdsprojekt, der skulle hjælpe med "at tage vare på folkekirkens forhold til medborgere af udenlandsk herkomst, hvilket er en opgave, som går på tværs af sognegrænserne og derfor må løses i fællesskab." Biskop Drejergaard påpegede, at projektet burde startes, - "dels for de fremmedes skyld, og dels for vor egen skyld".

Struktur og økonomi

På basis af menighedsrådsloven kap 8. indgik 26 menighedsråd i samarbejdet og de to Odense provstier er også blevet optaget som medlemmer i projektet. Endvidere er Danmission indtrådt som partner. Projektet har en bestyrelse på 7 medlemmer, valgt af repræsentantskabet. Repræsentantskabet etableres af de deltagende menighedsråd og provstiudvalg, der hver udpeger en repræsentant og en stedfortræder. Danmission er med i bestyrelsen med en person, som er udpeget af biskoppen. Bestyrelsens arbejdsperioder falder sammen med menighedsrådenes ditto. Projektvedtægterne er godkendt i Kirkeministeriet. Første projektfase er på tre år. Budgettet er på næsten 850.000 kr. pr. år, hvoraf Kirkeministeriet dækkede små 60 % det første år. Menighedsrådene og provstiudvalgene dækker små 60% de to næste år, mens Danmission dækker ca. 40% pr. år i hele projektfasen. De mindste menighedsråd yder 5.000 kr. pr. år, og de største betaler 20.000 kr. pr. år. Provstiudvalgene betaler hver lidt under 100.000 kr.

Arbejdsopgaver

Projektet har to arbejdsområder og en informationsopgave. For nydanskerne med kristen baggrund skal der skabes kirkelige 'tilbud', som er relevante for dem. I forhold til muslimerne skal der skabes en proces, som kan medvirke til at fremme forståelsen mellem kristne og muslimer, mens man samtidigt erkender, at begge religioner indeholder et åbenbaringsperspektiv, som kalder til mission - eller *da`awa*, som muslimerne udtrykker det på arabisk. Om begge arbejdsopgaver skal der informeres - både til det offentlige rum og til folkekirkens eget indre rum.

Lokaler

Af budgetmæssige grunde er der ikke blevet råd til lokaler, men Odense Kommune har hjulpet med at lade en ubrugt barak på Odense Kaserne være til rådighed for projektet. Dog er det usikkert, hvor længe det 'lejemål' kan fortsætte. I forbindelse med Hellig Tre Konger 2000 blev et meget primitivt rum i barakken indviet til gudstjenesterum.

Kirkelig betjening

Siden januar 2000 har der været afholdt gudstjenester på centeret den første lørdag aften hver måned. Bagefter er der fællesspisning og hyggeligt samvær. Der kommer mellem 25 og 40 nydanskere til disse gudstjenester. Gudstjenestens liturgi er meget lig folkekirkens højmesse. Deltagerne har hele liturgien for sig, så de kan læse/bede med. Indgangsbøn, kirkebøn, Fadervor og udgangsbøn læses højt som fællesbønner. Det samme gælder den apostolske velsignelse. Bibelske tekster læses af menighedens forskellige medlemmer på forskellige sprog. Prædikenen holdes på dansk og engelsk. Salmerne, der synges, er en blanding af dansk og engelsk, nutidigt og

gammelt. Indledningsvis forklares det, at ingen skifter kirkelig identitet ved at deltage i gudstjenesten. Hvis en deltager forstår sig selv som ortodoks, katolik eller noget andet, så kan han/hun frit fortsætte med at 'være' det og alligevel deltage i gudstjenesten. Ved altergangen kan man modtage brødet i hånden eller i munden, eller man kan lade være med at gå til alters. Endelig kan man også komme frem til knæfaldet og deltage i fællesskabet og blot modtage velsignelsen.

Der eksperimenteres, som en god håndværker gør det i sit værksted

Allerede nu taler folk i 'menigheden' om, at der er brug for en gudstjeneste mere i hver måned, og der er også familier, som spørger om det ikke er muligt at starte en kirkeskole for børn, f.eks. lørdag eftermiddag/aften i forbindelse med gudstjenesterne. Endvidere er der nogle, som spørger, om det ikke kan lade sig gøre at begynde en 'forening for kristne flygtninge'. En flygtning med arabisk, kristen baggrund spurgte direkte: "Hvis vi nu starter en forening for kristne flygtninge, kan der så ikke skabes aktiviteter, som kan hjælpe med integrationsprocessen, så gammeldanskerne kan mødes med nydanskerne i en kristen ånd?" Den slags ønsker skal mødes med positiv interesse fra vor side, for når noget gror nedefra, så er der måske chance for, at det kan vokse frem på en naturlig måde.

Hver tirsdag formiddag holdes der kvindemøde. Nogle kristne nydanskere mødes med nogle gammeldanskere til kaffe, lidt gymnastik, lidt snak, og bibeltid og bedestund. Det er en spændende begyndelse, men det virker som en positiv tværkulturel, kristelig integrationsproces, hvor begge parter - ny- og gammeldanskere - beriges.

Opsøgende arbejde

Arbejdet i Odense er præget af, at mange flygtninge forlængst har opgivet folkekirken, og procentuelt er der langt flere 'fremmede' i frikirkerne i Odense end i folkekirken. Men mange nydanskere af kristen baggrund har desværre opgivet at komme i kirke, og nogle siger det rent ud: "I går jo heller ikke i kirke, så hvorfor skulle vi?" - Derfor skal der arbejdes intenst og struktureret med det opsøgende arbejde. Det tager tid, og det kræver mange telefonopringninger, husbesøg og invitationer. Tålmodighed er et nøgleord, og tillid skabes kun gennem mange samtaler.

Muslimerne

I forhold til muslimerne i Odense er der begyndt en samtaleproces, som foreløbigt har resulteret i, at 10-15 folkekirkemedlemmer og 10-15 muslimer fra 'Islamisk informations- og Rådgivningscenter' planlægger en fællesudstilling om 'kirke & kristendom' samt 'moske & islam'. Denne arbejdsopgave skaber en naturlig samtale/mødeproces og selve udstillingen ydes økonomisk støtte fra kommune og stat. Projektet giver derfor også muslimerne 'ansigt' i forhold til kommune og stat, og allerede nu taler parterne - folkekirkemedlemmer og muslimer - om at oprette en kristen-islamisk studieforening i forlængelse af udstillingsprojektet. Man er begyndt at komme hinanden ved, fordi man kender hinanden! Nogle udvalgsmøder holdes endda i de forskelliges hjem. Altså møder folkekirkemedlemmer og muslimer hinanden i hinandens hjem. Ikke noget dårligt biprodukt af udstillingsplanerne.

Er det rimeligt?

Reflekterende kan man spørge, om det er rimeligt at investere næsten en million kroner årligt i dette projekt? Og når der til sin tid skal budgetteres med lokaler, så skal beløbet forhøjes. Men hvis folkekirken skal på banen i forhold til de mange nydanskere, så skal der gøres noget konstruktivt, og så skal der penge til.

Fleksibilitet er påkrævet

Noget af det, der skal bruges kræfter på, er at skabe kirkelige tilbud, som kan hjælpe nydanskerne med at komme ind i folkekirken, uden at de 'forråder' deres egen kirkelige baggrund. Hvis folkekirken ikke kan gå ind i den opgave, så sker der nok det, at de kristne nydanskere enten glider ind i

frikirkerne, hvor de kan skabe deres egne sproggrupper, eller også opgiver de at finde ind i en kirke - eller måske forsøger de at skabe deres egne små menigheder/kirke, baseret på de kirkelige traditioner, de nok har forladt, men som de i langt de fleste tilfælde ikke er flygtet fra. For kirke og tro lever netop i deres sind, som en del af det hjemlige de længes efter. Derfor bør folkekirken være åben overfor denne længsel hos de kristne nydanskere så de mødes med relevant, eksperimenterende åbenhed. Principielt er det et spørgsmål, om der ikke i alle større danske byer bør skabes gudstjenester, der løbende kan tilpasses de specielle behov, som nydanskerne har? Til næste forår planlægges der besøg af en arabisk præst i Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense, så der i en periode kan 'tilbydes' en arabisk gudstjeneste.

Der skal altså skabes relevante folkekirkelige aktiviteter i lokal sammenhængene, og der hvor menighederne ikke selv magter det, bør der etableres strukturer, som kan skabe de eksperimenter, der skal til, for at de kristne nydanskere langsomt kan finde deres plads i folkekirken. I den forbindelse er informationsopgaven en væsentlig del af arbejdet for de to ansatte i Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense, så menigheder og enkelt personer kan blive informeret om de erfaringer, der gøres, og der skal ydes støtte og inspiration, så andre kan drage nytte af de nederlag og sejre, som gøres i Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense.

Religionsfrihed og mission

Men det er altså ikke 'kun' de kristne nydanskere, der er tale om, for muslimerne har også brug for forståelse, og vort samfund har brug for, at vi i fællesskab finder ud af, hvordan der kan blive plads til islam i Danmark. På den ene side skal der drives mission, så muslimerne mødes med evangeliet. På den anden side skal de selv have frihed til at drive da'awa. Men samtidigt skal begge parter respektfuldt forstå, at religionsfrihedsprincippet paradoksalt nok skal være det værktøj, som vi i fællesskab skal bruge, fordi religionsfrihedsprincippet national-juridisk står over 'sandheden', som forkyndes af henholdsvis muslimer og kristne. For når islam og kristendom hver for sig indeholder åbenbaringstraditioner, som er modstridende, så skal religionsfrihedsprincippet bearbejdes og respekteres af begge parter, og det skal gøres i fællesskab. Det er noget nyt for folkekirken og for gammeldanskerne generelt, så det skal altså læres - af begge parter. Det kræver tid og megen samtale, og det stykke arbejde deltager Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde også i.

Internationalt Kristent Center, København

ved Vagn Christensen, Konsulent for Indre Missions Tværkulturelle Arbejde

Arbejdet ud fra missionshuset Bethesda under navnet Internationalt Kristent Center startede i forlængelse af, at Indre Missions (herefter: IM) første ansatte i flygtningearbejdet startede i 1989. I begyndelsen var stedet ment som café og kontaktsted for flygtninge i Storkøbenhavn - ikke mindst de asylansøgere som medarbejderen besøgte i centrene omkring København. Hensigten med at placere arbejdet i et missionshus var at skabe kontakt mellem flygtninge og et eksisterende menighedsarbejde.

I dag har arbejdet udviklet sig til at have 4 ansatte medarbejdere, en række frivillige medarbejdere samt en kristen fra Irak i et aktiveringsforløb i samarbejde med kommunen. Arbejdet foregår både i centret og forskellige andre steder i Storkøbenhavn.

Formål

Det er målet med arbejdet:

- at nå udlændinge med evangeliet samt lede dem ind i kristne fællesskaber.
- at hjælpe kristne udlændinge ind i menighedsfællesskaber i Danmark.
- at hjælpe danskere, herunder IMs venner, til i fællesskab med udlændinge at leve i respekt og forståelse for hinanden.
- at støtte og hjælpe udlændinge i vanskelige situationer.
- at støtte og hjælpe nye udlændinge med at blive integreret i det danske samfund..
- at arbejde for bedre forhold generelt for flygtninge og andre udlændinge i Danmark.

Det er således hensigten at tilgodese både åndelige og sociale behov for at nå målet.

Aktiviteter

Faste aktiviteter i dag er danskundervisning for kvinder, danskundervisning for en blandet gruppe (begge køn), Middag på Tværs, samarbejde med en lokal engelsksproget bibelstudiegruppe med asylansøgere, samarbejde med Kingoskirken om flygtningegudstjeneste på engelsk og samarbejde med andet kristent arbejde om en tværkulturel kristen sommerlejr for både danskere og udlændinge. I alle aktiviteter deltager både kristne, muslimer og nogle gange personer med anden religiøs baggrund.

Centret satser i øjeblikket på mere kontakt med lokalt IM-arbejde og andet menighedsarbejde i erkendelse af, at målet med arbejdet kun lykkes, hvis ansvaret for udlændinge gøres til alle kristnes ansvar. Et stigende antal IM-fællesskaber tager også nu flygtninge eller tværkulturel mission på mødeprogrammet. Men der er stadig lang vej før det bliver almindeligt, at de kristne fællesskaber og enkeltpersoner tager kontakt til udlændinge i lokalområdet.

I øvrigt er der i arbejdet en lang række kontakter med enkeltpersoner og varierende typer af aktiviteter. En overgang har vi haft ugentlige møder på engelsk. Sidste år forsøgte vi et undervisningsforløb i elementær kristendomsundervisning over 10 uger, startende med fællesspisning. De enkelte kontakter giver anledning til nye typer af aktiviteter. Henvendelse fra nogle asylansøgere, der var utilfredse med asylsystemet, blev anledning til dannelsen af en ny asyloforening, *Asylsøgenes Stemme*, som nu har eksisteret i 4 år og hovedsagelig har flygtninge i ledelsen. I bestyrelsen er der både kristne og muslimer. Der har været mange udfordringer i samarbejdet i ledelsen for denne forening. De vanskeligheder, der har været undervejs, har især skyldtes forskellige traditioner for

planlægning og ledelse. Religiøsitet var noget man var fælles om. Således starter alle møder i for-
eningen med et minuts stilhed til bøn.

Eksempler

Af personlige kontakter med muslimer nævner én af vore kvindelige medarbejdere dette eksempel: *Rashida* (dæknavn) er 2. generations indvandrer fra Tyrkiet, som jeg lærte at kende for 1 ½ år siden. Hun holder fast ved sin moral og noget af sin kultur, men værdsætter også meget i dansk kultur, men savner moral i dansk kultur og frihed i den muslimske baggrund. Hun har været i vores hjem en del gange og stiller flere og flere spørgsmål, da hun er tryk ved vores moral og ser, at vi har en frihed som kristne, som hun ikke har. Jeg har lånt hende en bog om kristen identitet, som hun blev dybt optaget af. Der findes mange *Rashidaer* blandt 2. generations indvandrere. Tænk, om Helligånden fik overbevist hende om, at Jesus giver frihed, som langt overgår det, hun længes efter! Min vision er, at vi kristne må sprænge grænser i os selv og lade os bruge af Gud, så vi på en naturlig måde må knytte venskaber med unge, der har to kulturer i sig, åbne vore hjem og dele det bedste vi har: evangeliet, med dem. Verden er lige uden for vores dør.

I kontakten med nye flygtninge oplever vi ofte en stor åbenhed overfor kristendom. I bibelstudiegrupper i forbindelse med asylcentrene har vi således ofte muslimer som deltagere. Vi kan som regel skaffe en Bibel på deres eget sprog. I disse grupper oplever vi det som vigtigt at kunne samles i små grupper, gerne i private hjem. Det personlige kendskab til hinanden er afgørende for hvor langt vi når. Små ting kan virke frastødende på en muslim: For nogle år siden, hvor vi i mit hjem havde ugentlige bibelstudier på engelsk med forskellige nationaliteter fra det lokale asylcenter, kom en dag en muslim fra Afghanistan for første gang. Det var tydeligt, at det var første gang han læste i en Bibel. Han åbnede den med stor nysgerrighed. På et tidspunkt lagde jeg min egen Bibel på gulvet. Jeg kunne se på hans kropssprog, at han reagerede på dette - og jeg vidste, at jeg havde gjort en fejl. Han kom aldrig igen. Muslimer betragter også Biblen som en hellig bog og med deres syn på renhed, kan man ikke lægge noget helligt på gulvet, som de betragter som urent. Som regel er disse bibelstudier en positiv oplevelse. Muslimerne stiller mange nysgerrige spørgsmål til Biblens indhold. Ofte også spørgsmål, som vi ikke umiddelbart kan svare på. Det giver så os selv en anledning til at granske Biblen mere.

Islamisk-Kristent Studiecenter

ved centrets formand, dr.theol. Lissi Rasmussen

I november 1997 åbnede en gruppe kristne og muslimer som lige parter Islamisk-Kristent Studiecenter med det formål - gennem undervisning, oplysning, rådgivning, samtale og fælles praksis - at skabe dialog og gensidig respekt mellem mennesker med kristen og muslimsk baggrund. Centret er åbent dagligt kl.10-15.

Aktiviteterne i centret udføres af en lønnet sekretær, en række frivillige medarbejdere samt mig selv som en vigtig del af mit arbejde som stifts-præst. Fra 1. november 2000 er det blevet muligt at ansætte to oplysningskonsulenter, begge på knap halv tid – foreløbigt for et år. Den ene konsulent får til hovedopgave at udbygge vort bibliotek og videns-arkiv. Den anden vil få en mere udadvendt funktion, bl.a at producere oplysningsmateriale og tage kontakt til kristne og muslimske miljøer.

Fundamentet for centret er fem dialoggrupper, heraf en kvindegruppe og en ungdomsgruppe. Grupperne bygger på venskab og fællesskab og består af 10-12 kristne og muslimer, der mødes regelmæssigt for at samtale om trosemner. Der opbygges et tillidsforhold mellem deltagerne, der gør det muligt at tale åbent om sin tro og lære af hinanden, lade sig berige af hinanden.

Desuden arrangeres en række debataftener om aktuelle problemstillinger, fælles samfundsmæssige, etiske emner. Det kan være spørgsmål om, hvordan vi forholder os til miljømæssige problemer, til biomedicin, organtransplantation, Internet, mediernes rolle, familiens opløsning, ungdomsproblemer, ældres vilkår etc. Som regel fører diskussionen os ind på teologiske emner. Her kan hver især bidrage med, hvad hans/hendes tradition har at sige i forhold til forskellige konkrete spørgsmål, som vi stilles over for. Man bliver dermed mere optaget af at forklare indholdet af egen tradition end at få den anden over på sin egen side. Udgangspunktet bliver den fælles virkelighed, ikke ens egen religiøse motivation. Det kommer der som regel en mere frugtbar dialog ud af, end hvis man i større forsamlinger af mennesker, der ikke kender hinanden, starter i trosemner.

Derudover tilbyder centret løbende introduktionskurser og tematisk undervisning om islam og forholdet mellem islam og kristendom. Der er et samarbejde med Institut for systematisk Teologi omkring kompaktkurser under Åbent Universitet. Der udgives årligt fire nyhedsbreve. Desuden modtager centret en del besøg af skole-, gymnasie- og seminarieklasser samt af enkeltpersoner, der ønsker information om islam og centrets arbejde. Flere af medarbejderne er stærkt optaget af foredragsvirksomhed, rådgivning og hjælp til opgaveskrivning. Endelig har vi modtaget en række besøg fra udlandet, både af kristne og muslimer. I den forbindelse har der været arrangeret fælles spisning og debat.

Det, der kendetegner dialog-arbejdet, er ligeværdigheden, gensidigheden. Og det er det, der netop gør dialogen til noget andet og mere end monologisk mission, noget andet og mere end blot et tolerance-forhold. For tolerance indebærer ikke, at man synes om noget, respekterer det - tværtimod. Det understreger et magtforhold: Den stærke tolererer den svage. Den rige tolererer den fattige, den intelligente fjolserne. Der er ingen gensidighed, snarere ligegyldighed og passivitet i tolerance. Dermed fastholdes en problemorienteret tilgang. Og vi forhindres i at se det, der forener os. Dialogens, samtalens mål er mere end blot at skabe tolerance, men snarere respekt og tillid.

En af de vigtigste udfordringer for dialogen i centret er at tackle angsten og mistroen på begge sider og skabe gensidig tillid. Det kan kun gøres i mødet ansigt til ansigt. Det er her, forandringer

kan ske, og grunden kan lægges for åbenhed og respekt. Det er her, vi gøres forpligtede på hinanden. Og det er her, vi kan erkende, at hvert folks livsstil og religion har sin egen værdi og kan være en berigelse for ens egen. Kun mødet ansigt til ansigt, dialog, kan føre til forandring i tankegang i retning af ligestilling og gensidighed, hvor vi lærer af hinanden og indser, at kulturelle og religiøse forskelle er en styrke for vores identitet, også i forhold til påvirkninger, der kommer udefra. Det har også vores erfaringer i studiecentret lært os.

I den ligestillende dialog gælder det om at lytte til hinanden med opmærksomhed, søge at forstå hinanden og være villig til at sætte sig ind i hinandens sprog og tankegang. Udgangspunktet er, at vi ser hinanden som mennesker, sætter pris på anderledesheden som noget, der kan berige en, som man kan lære noget af. I en sådan dialog-situation eksisterer mission i form af vidnesbyrd som en mulighed på begge sider, men det bør ikke være en på forhånd fastlagt strategi.

Centrets udvikling har fået mig til at se positivt på dialogens fremtid i Danmark - på trods af de tendenser, vi har konstateret i den offentlige debat. Måske netop derfor har flere (på begge sider) indset dialogens nødvendighed, hvis udviklingen skal vendes og sameksistensen forbedres. Meget vil afhænge af, om majoritetsbefolkningen er åben og villig til at lade de unge muslimer indgå som en del af fællesskabet, indgå i dialogen som ligestillende parter.

Mødestedet på Vesterbro

Ved indvandrersekretær, Niels Nymann Eriksen (Ph.D.)

Mødestedet, kirkens arbejde blandt indvandrere og flygtninge på Vesterbro, er resultatet af, at DMS (nu: Danmission) i slutningen af 70'erne tog initiativ til at starte et kirkeligt organiseret arbejde blandt de etniske minoriteter. Bjarne Jørgensen var som indvandrersekretær primus motor i dette arbejde, men Apostelkirken og senere en række andre sogne i Vesterbro provsti sluttede snart op om projektet. I 1984 blev Mødestedet så en virkelighed, da DMS overtog et lejemål til et kælderlokale i Oehlenschlägersgade. I løbet af de følgende år blev der knyttet en kreds af brugere og frivillige til stedet, og i 1995 havde arbejdet fået et sådant omfang, at det blev flyttet til de større og mere tidssvarende lokaler i Valdemarsgade 14. En væsentlig del af grunden til denne vækst var at det var lykkedes at få en god kontakt til kvindelige indvandrere. I 1986 påbegyndte Søster Marianne Andersen en besøgstjeneste ud fra Mødestedet med det resultat, at en stadig større gruppe af indvandrerkvinder begyndte at gøre brug af Mødestedet. Det har vist sig, at Mødestedet udfylder en væsentlig social funktion for mange kvinder, der ellers ikke ville komme så meget ud af hjemmet for at mødes med andre. Idag udgør kvinderne over halvdelen af de omtrent 10.000 gæster årligt på Mødestedet.

Vi er i øjeblikket 4 fastansatte medarbejdere på Mødestedet, hvoraf Oddrun Aasebø Rønne, Mødestedets leder, er den eneste fuldtidsansatte. Dertil kommer to giv-et-år medarbejdere og ca. 10 frivillige.

Langt de fleste af gæsterne har en muslimsk baggrund. For at Mødestedet kan blive et sted, hvor disse kan føle sig hjemme, bliver der på en række områder taget særlige hensyn. Vi har for eksempel af hensyn til den skarpere kønsopdeling, der gælder i de muslimske lande, inddelt åbningstiden i en kvindetid (man. til tors. kl. 10 - 14,30) og fællestid (man.- tors. kl. 15-18). Der er også indrettet et lille bederum, så at de muslimer, der ønsker det, kan overholde deres daglige bedetider. Ligeledes lægger vi vægt på kun at servere halalslagtet kød til vore ugentlige fællesspisningsaftner. Vi tager disse særlige hensyn ud fra en overbevisning om, at det er nødvendigt, når man søger at skabe et rum, hvori et virkeligt møde kan finde sted, at begge parter udviser en villighed til at tage nogle skridt for at komme den anden part i møde.

Mødestedets aktiviteter spænder vidt. I samlingslokalet er der indrettet et børnerum, som særligt bliver brugt i kvindernes åbningstid. Derudover har vi et billardbord og en del skak- og backgammonspil, som bliver sat frem i den fælles åbningstid. Udover den daglige åbningstid har vi i øjeblikket følgende ugentlige aktiviteter: Gymnastik for kvinder (2 gange ugentligt ca. 2x20 deltagere) og fodbold for mænd (ca. 10 deltagere); børnearbejde ud fra Apostelkirken, alphakursus (ca. 20 deltagere), fællesspisning med aftenprogram (20-40 deltagere), udflugt til noget seværdigt i København (om fredagen, hvor lokalerne er lukkede).

Der ligger selvsagt en stor udfordring i at fastholde enheden i denne mangfoldighed af aktiviteter. Det er efterhånden blevet sådan, at arrangementerne torsdag aften er blevet omdrejningspunktet i vort arbejde. Disse aftner, der altid indledes med et fælles måltid, har et meget varieret indhold. Omtrent halvdelen af disse aftner er først og fremmest sociale og kulturelle (spilleaftner og etniske festaftner), mens den anden halvdel drejer sig mere om åndelige og religiøse spørgsmål. Udover den månedlige gudstjenesteaften (uden nadver, med en minimalistisk liturgi, enkle sange, ofte med indlæg fra etniske kristne) har vi for tiden en serie dialogaftner. Her danner to unge muslimer og to unge kristne af begge køn et panel. Hver af dem kommer først med et kort oplæg, som gerne har vidnesbyrdets præg, om et opgivet emne, hvorefter ordet bliver givet frit. Temaerne for det nuværende dialogforløb er: Bønnens betydning, verdslighed og tro, Guds ledelse. Indtil videre er disse aftner forløbet i en varm, men ikke konfliktsky atmosfære. Vi oplever, at disse aftner har en

dobbelt funktion, idet de både tjener til afklaring af forholdet mellem de to religioner, men også som en afklaring for sekulariserede muslimer, der ikke er særligt bevidste omkring deres tro.

Det, der i sidste ende må give enhed til vort arbejde på Mødestedet, er det ene formål som ligger til grund for alle aktiviteterne, nemlig ønsket om at være en del af Kristi sendelse til verden. Om det skal lykkes for Mødestedet at være bærer af Kristi kærligheds forsonende kraft, afhænger i sidste ende ikke af mængden af vore aktiviteter eller besøgstallenes størrelse, men af et grundsyn på os selv som 'sendebud på Kristi vegne' (2. Kor.5,20).

Tværkulturelt Center

- en præsentation

ved Birthe Munck-Fairwood - leder af Tværkulturelt Center

“Det jeg fik mest ud af var at lytte til *de fremmedes* indlæg. Jeg har fået lyst til at kontakte de nydanskere, der bor i vores sogn, for det er jo så lidt, der skal til, for at det gør en forskel”, fortalte en menighedsrådsformand fornylig, da hun blev bedt om at evaluere sit udbytte af en multietnisk inspirationsweekend arrangeret af Tværkulturelt Center.

Weekendkurser, konferencer og temadage om integration, kultur- og religionsmøde, eksil og kristentro er en central del af Tværkulturelt Centers arbejde. Her mødes kristne fra alle dele af verden og dansk kirkeliv for at udveksle erfaringer på tværs af kirketraditioner og få ny inspiration til mødet med flygtninge og indvandrere i sognet. Atmosfæren er præget af nye ansigter og varme gensyn - på dansk, engelsk, arabisk, amharisk og tamilsk. Her er plads og eksperimenterende rum til kristne udtryksformer fra mange forskellige kulturer. For en kort tid er traditionelle roller byttet om: Flertallet af talere og oplægsholdere har anden etnisk baggrund end dansk, morgenbønnen i kirken ledes måske af en kristen araber, der synger Fadervor på kaldæisk, og de danske frikadelles er udskiftet med etiopiske eller irakiske specialiteter.

Hvem er vi?

Tværkulturelt Center er et landsdækkende folkekirkeligt ressource- og udviklingscenter, der har til formål at fremme en aktiv og kreativ integrationsindsats med udgangspunkt i en kristen livsforståelse. Integration forstås i videste og bredeste forstand og forudsætter gensidig åbenhed og forandringsvillighed - i sogn og lokalsamfund og helt ind i kirkens gudstjenestefejrende fællesskab.

For en besøgende på centrets kontor ser det måske ikke ud af meget. Et lyseblåt kontor i et tidligere spejderlokale i en kirke på Østerbro. Et par skriveborde. To ansatte - en koordinator og en sekretær. Måske en flygtning i aktivering.

Men bagved gemmer der sig et broget pulserende netværk af mennesker i alle regnbuens farver - etniske danskere og nydanskere, indvandrere og flygtninge. For i Tværkulturelt Center taler vi ikke blot *om* de fremmede. Vi taler *med* dem, sidder sammen med dem, lytter til dem, lærer af dem og forsøger i videst muligt omfang at inddrage og synliggøre deres ressourcer.

I praksis søger centret at inspirere til og støtte lokale tværkulturelle initiativer for, om og i samarbejde med nydanskere, og at arbejde for, at det kristne evangelium gøres kendt blandt etniske minoriteter i Danmark. Inspirationen hertil hentes blandt andet fra en vekselvirkning mellem det tværkulturelle kirkelige arbejde i Danmark, og internationalt i samspil med missionselskaber og etniske menigheder.

Siden starten i 1994 er Tværkulturelt Center vokset til et landsdækkende multietnisk netværk med i alt 42 medlemsorganisationer og -menigheder. Centrets arbejdsfællesskab er åbent for alle, der kan tilslutte sig centrets formål, uanset kirkeligt ståsted og etnisk baggrund. I årenes løb har vi lært vigtigheden af fleksibilitet og åbenhed, og fordi vi er en lille organisation, kan vi blandt andet tilbyde ad hoc arbejdsgrupper, hvor der ofte er kort fra idé til virkelighed. Vi håber, at flere sogne og etniske menigheder med tiden får lyst til at være med.

Aktuelle satsningsområder

Integration af kristne nydanskere i dansk kirkeliv:

Omkring hver tredje nydansker har rødder i en kristen kirke et sted i verden. Mange har været vant til at bruge kirken og deltage aktivt i frivilligt kirkeligt arbejde i hjemlandet. Men kristne nydanskere bliver sjældent set eller hørt i den offentlige debat. Tværkulturelt Center er overbevist om, at Danmark har brug for de ressourcer, som denne gruppe kan tilføre det danske samfund og den danske folkekirketradition - hvis de får lov. Derfor sætter vi fokus på kristne nydanskernes mange erfa-

ringer fra kultur- og religionsmødet i andre lande og opfordrer til, at flere gør brug af denne gruppes potentiale som ressourcepersoner og brobyggere. Fem nydanske menigheder fra tre kontinenter er medlemmer af Tværkulturelt Center, der foreløbig er den eneste kirkelige organisation i Danmark, hvis formand er nydansker. Fremover vil det være de kirkelige sammenhænge, der bedst formår at skabe rum for kristne nydanskere på tværs af kirketraditioner (de færreste nydanskere er lutheranere), der vil opleve berigelsen ved et multietnisk kristent fællesskab med frivillige hænder i mange farver.

Tværkulturelt Center indstiftede i 1998 integrationsprisen ÅRETS KRUS - ÅRETS KNUS, der gives til en kristen flygtning eller indvandrer, der har gjort en særlig indsats for brobygning på tværs af kulturer.

Religionssamtalen - Tro møder tro

Verdens store trossamfund har fået danske ansigter. I dag behøver man ikke at rejse til fjerne verdensdele for at møde repræsentanter for andre religioner. Men hvordan lærer vi at leve sammen i et land, hvor kristendommens synlige udtryk i det offentlige rum bliver stadig mindre tydelige? Gennem foredrag, kurser og udgivelser arbejder Tværkulturelt Center for større kendskab til egen og andres tro og dermed større åbenhed og respekt i religionsmødet. Forståelse for, hvad andre mennesker tænker og tror, er af afgørende betydning, hvis vi skal blive klogere på os selv og hinanden og kunne indgå i meningsfulde relationer, hvor vi har mulighed for at dele det, der betyder allermost for os selv, med andre.

Den første tid

Det er manges erfaring, at det er lettere at få kontakt med nyankomne flygtninge end med indvandrergupper, der har boet i Danmark i mange år. Derfor opfordrer Tværkulturelt Center til, at kirker og kirkelige organisationer tager kontakt til nyankomne asylansøgere og flygtninge i integrationsfasen så tidligt som muligt, hjælper med konkrete behov og i videst muligt omfang giver opgaver og ansvar. Centret har blandt andet fungeret som fødselshjælper for en række initiativer i forhold til denne målgruppe, der ofte er åben for kontakt med kirken på tværs af religiøst tilhørsforhold. Denne kontakt er uhyre vigtig, da positive erfaringer fra mødet med kristne umiddelbart efter ankomsten kan være med til skabe positive forventninger til kirken fremover.

Samarbejde på tværs

Sogne- og organisationssamarbejde prioriteres højt i Tværkulturelt Center. Netop i religionsmødet er det vigtigt, at kristne er i stand til at stå sammen med respekt for hinandens forskellighed på tværs af kulturer og kirketraditioner. De sidste seks år har Centret faciliteret samarbejde mellem mange forskellige parter i dansk og etnisk kirkeliv om for eksempel inspirationskonferencer, tema-dage, lokalarrangementer og småudgivelser.

Samarbejde med sogne

Sognesamarbejde kan antage mange former afhængigt af lokale ønsker, behov og ressourcer. Målet er, at det enkelte sogn får hjælp til opstart af egne tiltag på egne præmisser og har et sted at henvende sig, når konkrete spørgsmål dukker op. - Eksempler på henvendelser fra sogne:

“Vi vil gerne lave en middag på tværs i vores kirke. Hvordan gør vi?” - “Er der en armensk præst et sted, som kan døbe et flygtningebarn?” - “Giver I lidt råd og vejledning om, hvordan man laver engelske gudstjenester?” - “Kender I en kineser, der kan læse en tekst på kinesisk til vores pinsegudstjeneste?” - “En dame i menigheden har et barnebarn, der er blevet muslim. Hvem kan hun snakke med om det?”

Samarbejde med kirkelige organisationer

En række kirkelige organisationer gør brug af Tværkulturelt Center i forbindelse med f. eks. kontakt til bestemte etniske grupper, talerforslag til arrangementer eller udarbejdelse af ressourcemaaterialer. - Eksempler på henvendelser: “Hvordan får vi spredt information om en arabisk kristen

TV-kanal blandt arabisktalende flygtninge og indvandrere?" - "Vi skal bruge en taler til vores vinterlejr, hvor vi sætter fokus på nydanskere. Kender I nogen i nærheden af os?" - "Vi mangler en folder om nydanskere, som vi kan lægge ud i kirkerne. Kan vi lave noget i fællesskab?"

Samarbejde med etniske menigheder

Mange kristne nydanskere har svært ved at finde fodfæste i den danske lutherske folkekirketradition. Derfor vælger en del at holde gudstjeneste på deres eget sprog. Her forsøger Tværkulturelt Center at hjælpe med afklaring af praktiske spørgsmål og kontakter ind i det lokale kirkeliv. Eksempler på henvendelser: "Vi har startet vores egen menighed. Hvordan bliver man anerkendt i Danmark?" - "Vores menighed har brug for fem Bibler på vietnamesisk, men vi har ikke ret mange penge. Kan I hjælpe os?" - "Hvor finder vi et sted, hvor vi kan holde gudstjeneste på vores eget sprog kl. 9 søndag morgen?"

Ildsjele

Det sker ikke sjældent, at Tværkulturelt Center bliver kontaktet af lokale ildsjæle. Her forsøger Centret at give råd og vejledning, dele ud af andres erfaringer og henvise til lokale netværk og eventuelle igangværende tiltag. - Eksempler på henvendelser: "Jeg vil gerne være med i noget tværkulturelt. Hvor er der brug for mig?" - "Vi har besluttet at starte en café for flygtninge i kirkecentret. Hvordan kommer vi i gang?" - "Jeg besøger vores lokale asylcenter en gang om ugen. Flere vil gerne læse i Bibelen. Har I noget studiemateriale?"

Udgivelser

Tværkulturelt Center udgiver kvartalsavisen *Nyt på tværs*. Her kommer nydanskere selv til orde i reportager og interviews, og der informeres om kirkelige tiltag på tværs af kulturer, tro og kirketraditioner. Avisen, der er den eneste af sin art i Danmark, indeholder også en landsdækkende oversigt over gudstjenester på ca. 30 sprog.

I 1999 udgav centret i samarbejde med Religionspædagogisk Forlag bogen *Stemmer på tværs* - en interviewsamling, hvor 26 kristne nydanskere fortæller om kirkeliv og kristendom i hjemlandet og om deres møde med Danmark, dansk kirkeliv og danskernes kristendom. Tidligere har centret udgivet en landsdækkende undersøgelse af kirkeligt arbejde blandt etniske minoriteter i Danmark (*Ikke længere fremmede*). Desuden udgives temamagasiner, aktuelle pjecer, festkalender, foredrags- og idékatalog samt en oversigt over udenlandske præster i Danmark.

Tværkulturelt Center tilbyder

- Medlemskab for sogne, menigheder og organisationer.
- Kurser og faglig udvikling.
Undervisning, holdningsbearbejdelse og formidling af viden og inspiration gennem kurser, konferencer og temadage, foredrag og udgivelser. Tilbud om faglig udvikling, refleksion og netværk for ansatte og frivillige i kirkens tværkulturelle arbejde.
- Rammer omkring det personlige møde.
Formidling af et direkte møde mellem etniske danskere og nydanskere på tværs af sprog, kultur, religion og kirketraditioner på konferencer, temadage og i udgivelser. Foredrag ved kristne nydanskere. Igangsætterhjælp og mulighed for sekretariatsbistand i forbindelse med lokale tiltag som f.eks. middage på tværs, tilbud om sprogtræning, multietniske gudstjenester, etniske menighedsdannelse, bibelstudiegrupper og tværreligiøse samtalegrupper.
- Pejlinger på strategi og handling.
Vidensopsamling og metode- og strategiudvikling gennem erfaringsudveksling og tilbud om sparringspartnere. Udvikling af nye arbejdsmodeller og ressourcemateriale.

Fokus på sameksistensen

Folkekirkemedlemmer, muslimer og andre danskere

ved etnograf, cand. phil. Kristine Kaaber Pors, konsulent på Islam-udvalgets sogneundersøgelse (ansvarshavende) og etnograf, cand. mag. Anette Nielsen.

Resume

Biskoppernes Islam-udvalg besluttede i november 1999 at undersøge forholdet mellem folkekirkefolk og muslimer lokalt. Mere præcist var målet at undersøge, hvordan lokale menighedsråd agerer og opfatter sig selv i forhold til muslimer, der i praksis oftest har en anden etnisk baggrund end dansk. Ser lokale menighedsråd det som en del af deres opgave at møde muslimer? Og i så fald, vil de omvende dem til kristendommen, blive klogere på islam eller integrere dem i det danske samfund?

Herværende undersøgelse, der kombinerer en kvantitativ spørgeskema-undersøgelse blandt alle landets menighedsråd med kvalitative interviews, viser, at det kun er en lille del af menighedsrådene i folkekirken, der prioriterer aktiviteter rettet mod etniske mindretal. Denne del er endnu mindre, hvis målgruppen er specifikt muslimer. 5% af landets sogne har aktiviteter rettet mod flygtninge og indvandrere, mens 1% har aktiviteter rettet mod muslimer. I Københavns og Helsingør stifter, hvor der er flest bysogne, har henholdsvis 20% og 11% af sognene aktiviteter rettet mod flygtninge og indvandrere. I enkelte stifter har 4% af sognene aktiviteter rettet mod muslimer.

Nedenfor opsummeres forskellige tværkulturelle strategier og målgrupper, som kan ledes hos den aktive gruppe af folkekirkemenigheder. Fælles for alle strategierne er, at det er en gruppe lokale konkrete mennesker, der har gjort en tværkulturel udfordring nærværende.

a. Hjælp til flygtninge

Flygtninge, især bosnierne, der kom til Danmark fra midten af 1990'erne, er en gruppe, der har givet og giver anledning til en række initiativer. Motivationen er at hjælpe mennesker i nød med at dække praktiske behov og yde medmenneskelig omsorg, snarere end med ord at prædike det kristne budskab. Som udgangspunkt er forholdet mellem danskerne og flygtningene et klart givermodtager-forhold, der er typisk for vestligt hjælpearbejde. På sigt har arbejdet givet anledning til længerevarende kontakter, som er mere jævnbyrdige.

b. Integration af nydanskere

Netværkstiltag: I blokbebyggelser omkring de store byer bor mange flygtninge og indvandrere, og også et stort antal muslimer. Her er der skabt kontakt til muslimer ved enten opsøgende netværksarbejde i hjem og foreninger, eller skabelse af rum, hvori man kan mødes, som er mere neutrale rum end selve kirkerumme. Kulturmødet finder sted ved den eksisterende civilregistrering, børne- og ungdomsarbejde, genbrugsbutikker, cafeer og lektiehjælp. Mest typisk er aktiviteter med en social/praktisk profil, hvor det verbalt forkyndende aspekt er nedtonet eller helt fraværende.

c. Brobygning med et forkyndende element

Gudstjenester med henblik på flygtninge og indvandrere og 'middage på tværs' med indlagt aftensang er projekter, hvor en verbal kristen forkyndelse er med i konceptet. Opsøgende arbejde med vægt på verbal forkyndelse er derimod sjældent.

d. Institutionalisering og opsamling af viden

I det indre København har man landets længste erfaring med arbejde i forhold til etniske minoriteter og muslimer specifikt. Her er der skabt deciderede institutioner til et tværkulturelt arbejde, som sognekirkerne bakker op om. Det betyder, at der sker et specialiseret og kvalificeret stykke arbejde som i *Mødestedet* og nye funktionskirker. Imidlertid udfordres traditionelle folkekirkelige ideer om den rummelige sognekirke. Nyere kirkelige tiltag som Tværkulturelt Center og Folkekirkens

Tværkulturelle Arbejde er andre eksempler på en specialisering og en opsamling af viden, der via medarbejdere stilles til rådighed for aktive menigheder.

e. Hjælp til selvstændige kulturelle platforme

Tilstedeværelsen af kristne med en anden etnisk baggrund, for eksempel irakiske og tamilske flygtninge, har sat sit præg i nogle danske menigheder. Disse grupper låner lokaler til gudstjenester og deltager i sociale arrangementer. Denne erfaring har bragt kristendommen som verdensreligion tæt på, hvilket er relativt nyt i danske menigheder. Det skaber mulighed for mere ligeværdige relationer.

Indenfor den kirkelige foreningsverden har KFUM-Spejderne hjulpet muslimske spejdere i gang med et selvstændigt muslimsk spejderarbejde på arabiske præmisser. Initiativtagerne mener, at det er nødvendigt at hjælpe med at skabe en selvstændig platform i etnisk og religiøs forstand som et ligeværdigt udgangspunkt for integration i det danske samfund.

Hjælperollen er fremtrædende i forholdet mellem danske menigheder og etniske minoriteter. Der er vilje til at hjælpe med praktiske og materielle problemer i god tråd med en dansk velfærdsstatsmodel, mens der mange steder er en vis blufærdighed overfor en verbal forkyndelse af det kristne budskab. Kristen forkyndelse og integration i kristne fællesskaber er dog i varierende grad med i strategierne. De fleste strategier sigter på integration i det danske samfund økonomisk såvel som kulturelt, mens der er få egentlige pluralistiske strategier, der understøtter etniske minoriteters egne kulturelle sammenhænge. De etniske menigheder og de muslimske spejdere er enkeltstående eksempler på dette.

I tråd med dette peger holdningsundersøgelsen på, at danske kirkefolk i endnu højere grad end et landsgennemsnit af danskerne mener, at flygtninge og indvandrere skal sikres sociale rettigheder på lige fod med danskerne. Blandt menighedsrådene er der bred tilslutning til den grundlovssikrede religionsfrihed, men der er ret klare grænser for, i hvor høj grad fremmede religioner og kulturer ønskes ligestillet med den dominerende danske kultur. Folkekirkens grundlovssikrede særstatus, hvor kirkeklokken har fortrinsret til at klinge i det offentlige rum bakkes i høj grad op af menighedsrådene i undersøgelsen. Der er ikke opbakning til et multikulturelt Danmark med flere ligestillede kulturer.

1. Baggrunden for undersøgelsen

Islam er i 1990'erne blevet en mere synlig del af det danske samfund, og den offentlige debat afspejler problemer og potentialer i, at der i Danmark lever flere etniske og religiøse grupper side om side. Danmark er dog ikke et multikulturelt samfund, hvor etniske minoriteter i særlig grad opmuntres til at fastholde deres rødder, men begrebet "multikulturel" er blevet et fokus for debatten. Hvor står Den danske Folkekirke henne i denne proces? Det er muligt at se flere tendenser ved blot et hurtigt blik udover landskabet.

Formand for Nævnet for Etnisk Ligestilling, Kjeld Holm, kæmper for anerkendelsen af det anderledes og fremmede, herunder ikke mindst de muslimer, der har været et varmt emne i debatten. Her er motivationen nok så meget en humanistisk kamp for andres ret til at være anderledes. Holm skriver: *"Jeg er overbevist om, at et samfund bygget på princippet om ligeværdighed og med rum for forskellighed er et bedre samfund for alle; simpelthen fordi det er et mere demokratisk samfund"* (Holm 1999). Disse bestræbelser giver genlyd i folkekirkelige kredse, fordi Holm samtidig er biskop, og fordi han rører ved et holdningspræget emne også indenfor folkekirken.

Fra andre dele af folkekirken opprioriteres nemlig de nationale sider af den folkekirkelige identitet. Enkelte præster som Søren Krarup og Rolf Slot-Henriksen har på forskellig vis engageret sig i at bevare, hvad de betragter som en truet dansk kultur og folkelighed. Krarup er med sin seneste bog ude efter menneskerettighederne. For ham at se er dansk folkelighed og folkekirken truet af meningsdannere, der vil indføre lighed på tværs af *"folkelige og historiske hensyn"*. (interview i Kristeligt Dagblad 25. 8. 00.). Slot-Henriksen er medinitiativtager til Foreningen til bevarelse af

Dansk Kultur. Foreningen ser dansk folkelighed og dansk kultur som uforenelig med lige rettigheder til muslimer og bestræbelser på kulturel pluralisme i Danmark.

Fra en helt tredje side skelner kirkelige aktører med et netværk ud over landet mellem evangeliet på den ene side og forskellige kulturelle identiteter på den anden side. Tværkulturelt Center, Danmission og Indre Mission har længe eksperimenteret med kristne udtryk, for eksempel gudstjenester og fællesspisninger, der giver mening for kristne nydanskere, der har deres egne kulturelle sammenhænge ved siden af den dominerende danske kultur.

Denne flertydighed i markante folkekirkaktørers holdning til de nye danskere i almindelighed og til muslimer i særdeleshed kan man forvente også vil slå igennem på sogne- og menighedsniveau. Endnu er der dog ikke hverken forsket eller skrevet meget om dette. En nyligt nedsat tænketank i Københavns Stift, skriver i sin rapport, at folkekirken lokalt opfattes af udlændinge som en vej til danskhed. Folkekirken beskrives i form af en national dansk institution som en integrationsfaktor, uden at dette dog præciseres nærmere. Det peger imidlertid på, at folkekirken har potentialer for kontakt lokalt, som kan være en vej ind i det danske samfund for etniske minoriteter. Det tyder måske også på, at folkekirken for de etniske minoriteter især er en dansk institution og i mindre grad opfattes som en religiøs - en luthersk kristen - institution.

1. 1. Islam-udvalgets sogneundersøgelse

I januar 2000 blev der sendt spørgeskemaer til alle menighedsråd i Danmark. Spørgeskemaerne blev adresseret til menighedsråds-formændene for at udvælge en sammenlignelig gruppe, der er centralt placeret i sognets arbejde. Det har været bevidst fra vores side, at vi ønskede lægfolkets stemme, men det har været op til de enkelte formænd, hvorvidt hele rådet og/eller præsten er blevet inddraget i besvarelsen af det generelle skema. Denne mulige åbning af målgruppen blev forceret af, at tidsfristen for tilbagemelding fra undersøgelsen var temmelig kort. Der var to delmål med undersøgelsen:

- 1) Et overblik over folkekirkemenighedens interesse for at møde muslimer og hvilke aktiviteter, der foregår lokalt rettet mod flygtninge og indvandrere bredt og muslimer specifikt.
- 2) En holdningsundersøgelse, der blev fulgt op af feltbesøg og kvalitative interviews i tre stifter. På skemaet bestod holdningsundersøgelsen af konkrete udsagn fra den politiske debat som udtryk for holdninger til islam og muslimer i Danmark. Menighedsrådene blev bedt om at forholde sig til disse udsagn for at muliggøre en sammenligning med landsdækkende undersøgelser af danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere ved professor Lise Togeby, Århus Universitet, hvorfra hovedparten af udsagnene lånes.

Spørgeskemaundersøgelsen blev fulgt op af et kortere feltstudie i sogne i Ribe, Fyns og Københavns stifter, herunder 30 kvalitative interviews med menighedsrådsformænd, præster, kordegn og andre tæt på sognet. Hvor spørgeskemaets første del er centralt som en opgørelse af aktiviteterne (del 1), er spørgeskemaets holdningsundersøgelse (del 2) i udgangspunktet primært betragtet som et værdifuldt grundlag for de efterfølgende interviews.

1. 2. Hvad er en muslim? Begrebsafklaring og andre metode-spørgsmål

I undersøgelsen anvendes ordet "muslimer" om mennesker med muslimsk baggrund, herunder også sekulariserede muslimer, der er migreret fra islamiske eller overvejende muslimske lande. Begrebet omfatter dermed såvel mennesker, der har en tilknytning til islam i kraft af deres religiøse overbevisning, såvel som en familie- eller nationalitetsmæssig tilknytning.

For at undersøge aktiviteter og holdninger i en dagligdags virkelighed er det nødvendigt at anvende gængse begreber med opmærksomhed på deres medbetydninger. I debatten bruges ordet "muslim" om såvel et etnisk som et religiøst tilhørsforhold. Begrebet taler også ind i en holdningspræget dansk indvandrerdebat, hvor "muslimer" er blevet brugt som betegnelse for alt det ukendte og fremmede. Det har haft som konsekvens, at mennesker der har ytret sig kritisk om muslimer er

blevet kaldt racister. Vi forventede således, at modtagerne af spørgeskemaet ville være på vagt for dels at forholde sig til dette ukendte og fremmede, dels for ikke at blive sat i bås med holdninger, som de ikke deler. Det viste sig også at være tilfældet. Én menighedsrådsformand sagde om skemaet: "I første omgang ville jeg ikke svare på noget om muslimer. For mig var det noget med tørklæder og mærkelige mennesker... Indtil vi satte os ned og tænkte på dem som de mennesker, der kommer her." Denne menighedsrådsformand har et godt forhold til de lokale muslimer af arabisk og somalisk herkomst, men der skulle en anmodning om et interview til, før hun ville svare på skemaet. Undersøgelsen endte totalt med en svarprocent på 48, 1049 besvarede skemaer ud af 2174 mulige. Svarprocenten må ses i lyset af, at hovedparten af landets sogne befinder sig i forholdsvis tyndtbefolkede landområder uden muslimske befolkningsgrupper og at spørgsmålene derfor ikke har været relevante for menighedsrådet. Dertil kommer en kort tidsfrist for svar; ned til to-tre uger i nogle stifter. Slutteligt er en faktor givetvis emnets holdningsprægede karakter. Undersøgelsen er blevet kritiseret for at ville politisere, og enkelte debattører har problematiseret, hvad resultaterne skulle bruges til. Konsekvensen af den relativt lave svarprocent er, at spørgeskemaernes samlede resultat kun vil blive brugt i forbindelse med en opgørelse af aktiviteterne, mens den holdningsmæssige del af undersøgelsen vil blive baseret på de tre stifter, der dels er forskellige, dels har en rimelig svarprocent, nemlig København, Viborg og Ribe.

1. 3. Struktur

Undersøgelsens resultater vil i det følgende blive præsenteret som:

1. En opgørelse af aktiviteter og en opdeling af aktiviteter i typer, især baseret på registrering via spørgeskemaerne. Typerne af aktiviteter tolkes i lyset af feltbesøgene.
2. Baseret på spørgeskemaets holdningsspørgsmål og på interviews under feltbesøgene vil vi udlede holdninger til muslimer blandt folkekirkens menighedsråd sammenholdt med større undersøgelser af danskernes holdninger.

2. Aktivitetsopgørelse

2.1. Statistikken: Få tværkulturelle aktiviteter - og færre overfor muslimer

Interesse for kontakt med muslimer

410 menighedsråd, altså 38% af dem, der har svaret på undersøgelsen, meddeler, at sognet har været i kontakt med muslimer. Kontakten har især fundet sted i forbindelse med civil registrering. 279 menighedsråd, altså 26% af dem, der har svaret på undersøgelsen, erklærer sig interesserede i kontakt med muslimer. Svarprocenten taget i betragtning er disse tal høje, da 52% af landets sogne ikke har svaret på undersøgelsen.

Tallene må også ses i lyset af, at 61% af danske sogne ligger på landet, hvor der indtil for nylig kun har boet ganske få muslimer. Det er en generel tendens, at erfaringen med og interessen for muslimske medborgere er mindre i områder, hvor der bor færre. I Ribe og Viborg Stifter med omkring 2,5% udenlandske statsborgere udtrykker en femtedel af dem, der har svaret på skemaerne interesse for kontakt med muslimer. I København, hvor der er flest udenlandske statsborgere og skønsmæssigt flest muslimer, er knap halvdelen af de sogne, der har svaret, interesserede i kontakt med muslimer.

Tværkulturelle aktiviteter

Det er få menighedsråd, der har omsat denne interesse i et konkret engagement, som tallene nedenfor viser. Overordnet må man sige, at tværkulturelt arbejde, og især arbejde, der retter sig mod muslimer kun er en prioritet i de færreste sogne.

Figur 1: Tværkulturelle aktiviteter fordelt på stifter
Aktiviteter for flygtninge/indvandrere

	Total	Kbh	Ribe	Vib	Hels	Rosk	L-F	Fyn	Had	Årh	Aalb
Antal sogne	105	21	3	11	15	12	4	11	8	14	6
% af sogne i undersøgelsen	5	20	1	5	11	4	4	5	5	4	2
Nuværende tværkulturelle aktiviteter – Antal sogne	69	14	3	8	6	7	3	8	7	9	4
Aktiviteter for muslimer Antal sogne	16	4	0	3	0	1	0	4	1	3	0
Aktiviteter for flygtninge Antal sogne	20	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Antal sogne i undersøgelsen	2174	108	222	262	147	313	99	235	162	327	299

På landsplan har 105 menighedsråd udfyldt og returneret aktivitetsskemaer med oplysninger om relevante aktiviteter. 57 ud af disse beskriver deres aktiviteter som målrettet flygtninge og indvandrere bredt. Heraf er 31 aktiviteter nuværende og 26 tidligere. 16 af disse sogne beskriver deres aktiviteter som særligt målrettet muslimer. Udover disse prioriterer 18 sogne aktiviteter for muslimer i fremtiden.

Procentopgørelsen af aktiviteter nedenfor er regnet ud i forhold til det totale antal sogne, der har fået et spørgeskema tilsendt. Tallene er altså for lave. Tværkulturelt Center har for eksempel kendskab til flere tværkulturelle aktiviteter end vi har fået oplysninger om.

5% af sognene på landsplan har forskellige tværkulturelle aktiviteter rettet mod flygtninge og indvandrere, og 20% af sognene i Københavns Stift. Under en procent af sognene på landsplan og 3% af sognene i København oplyser aktiviteter rettet mod muslimer. Disse aktiviteter består af op-søgende evangeliserende arbejde.

Det generelle billede er altså, at muslimer principielt er sognebørn i kraft af at bo i sognet. Dertil er de efter alt at dømme en del af flygtninge og indvandrer-målgruppen i de sogne, der har aktiviteter for denne gruppe. Muslimer som sådan er i praksis ikke målgruppe for sognenes aktiviteter.

Sogne med mange muslimer har flere aktiviteter

I undersøgelsen anslår 50 sogne, at andelen af muslimer i sognet er over 5%, og disse sogne skiller sig ud ved flere aktiviteter end undersøgelsens gennemsnit. 24% af disse sogne har aktiviteter rettet mod flygtninge og indvandrere, mens 3% har aktiviteter rettet mod muslimer. Tallet er altså større end gennemsnittet, men er dog ikke større end, at antallet af muslimer blot må ses som en af flere faktorer, der betyder noget for aktivitetsniveauet.

Ikke overraskende er der flere aktiviteter målrettet flygtninge og indvandrere, herunder muslimer i de større byer, hvor flertallet af dem bor. En tiendedel af sognene i Københavns Stift har målrettede aktiviteter overfor indvandrere, hvilket er den højeste andel i landet. I Viborg Stift har blot en tyvendel og i Ribe har godt en hundrededel af sognene aktiviteter rettet mod flygtninge og indvandrere. Forskellen mellem Viborg og Ribe Stifter antyder, at det ikke kun er antallet af muslimer, der spiller en rolle for aktivitetsniveauet. Dertil kommer forskellige kirkelige traditioner i stifterne. Viborg Stift er præget af traditioner, hvor kirken er mere opsøgende udadtil, mens Ribe Stift er præget af en mere afventende grundtvigsk tradition.

Flere aktiviteter end statistikken viser

Vores feltbesøg og interviews i udvalgte sogne i Ribe, Fyns og Københavns stifter tegnede et lidt mere aktivt billede af folkekirkemenigheder end tabellen i figur 1. Flere lokale kirker, som ikke har oplyst aktiviteter på skemaet, viste sig at have et netværksarbejde der rækker ud i lokalsamfundet. Det kan være kirke-skolesamarbejde, undervisning, genbrugsbutikker og sociale aktiviteter. Disse aktiviteter tager sognets flygtninge/indvandrere, herunder muslimer, også del i. At dømme efter interviews med kordegne, præster og menighedsrådsformænd, er en del lokale kirker i områder med en muslimsk minoritet i praksis vært for, hvad man kan kalde en *stille integration*.

Folkekirkeligt ungdomsarbejde

Frivillige ledere i KFUM og KFUK, KFUM-Spejderne, KFUK-Spejderne, FDF og Kristeligt Forbund for Studerende i udvalgte byer fik også tilsendt skemaet. En femtedel af de indkomne skemaer; især fra KFUM-Spejderne oplyste erfaringer med muslimske deltagere i deres faste aktiviteter. Ingen beskrev målrettede aktiviteter for flygtninge og indvandrere eller muslimer.

2. 2. Aktiviteternes karakter

Figur 2: Aktiviteter fordelt på typer

Aktiviteter	Antal sogne
Særlige gudstjenester	19
Kulturmøde-arrangementer	50
Lektiehjælp	14
Rådgivning	16
Opsøgende evnagelisering	5
Besøgstjeneste	13
Kursusaktiviteter	8
Lejr aktiviteter	8
Andet	1

Hovedparten af aktiviteterne har social og praktisk karakter med kultur-møde-arrangementer som den primære aktivitet. Besøgstjeneste, lektiehjælp og rådgivning er andre vigtige aktiviteter.

Kulturmøde-arrangementer er aktiviteter, hvor medmenneskeligheden er i fokus, og hvor brobygning er formålet. De kan have ren social karakter eller, hvis de er forbundet med en gudstjeneste eller en aftensang, have forkyndende karakter. De består typisk af en fællesspisning og underholdning med internationalt præg, hvor formålet er at lære hinanden at kende. De kaldes typisk 'middage på tværs' (Københavns Domkirke, sogne på Lolland-Falster m. fl.), hvor en aftensang er inkluderet. De findes også under betegnelsen 'international aften' (Gellerup ved Århus).

Disse arrangementer er både sociale og forkyndende på én gang, men det forkyndende aspekt er ofte afdæmpet. På forespørgsel siger interviewpersonerne, at brobygning er det vigtigste. For arrangørerne selv er deres kristne tro imidlertid en forudsætning for at bruge kræfter på arrangementet, og man ønsker med arrangementet at vise kristen næstekærlighed. Forkyndelsen er altså under alle omstændigheder implicit, selvom der ikke er lange omvendelsestaler. Det betyder dog ikke, at man skal være kristen eller ønske at blive det for at bevæge sig indenfor.

Naturligvis er det ikke altid, at brobygning er resultatet. Enkelte sogne har meldt tilbage, at deres planlagte dialog-arrangement endte i enetaler og hvad sognet oplevede som heftig muslimsk missionsvirksomhed.

Samarbejdspartnere

Menighederne samarbejder med mange forskellige partnere om kulturmøde-arrangementerne og de andre sociale aktiviteter. Samarbejdspartnerne varierer efter den profil, arrangementet har - og her er det ikke uvæsentligt, om det mest er et socialt og medmenneskeligt arrangement eller om

forkyndelsen har stor plads. Samarbejdspartnere kan være formelle institutioner - skole og kommune - eller mere uformelle borgergrupper. 10 menighedsråd deltager i lokale flygtningegrupper, heraf to som passive medlemmer. 15 sogne meddeler, at de samarbejder med andre sogne om et tværkulturelt engagement, 10 via Tværkulturelt Center og Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde. Fire sogne samarbejder med kommunen, fire med skolerne, to med sportsforeninger. Kun ét sogn - Vollsmose i Odense - meddeler, at de samarbejder med lokale flygtninge/indvandrersorganisationer. Andre sogne samarbejder med etniske menigheder.

Hjælp til et arbejde i forhold til muslimer

På spørgeskemaet kunne menighedsrådene krydse af, hvilke behov de ville have i forbindelse med et arbejde i forhold til muslimer. Her er viden om islam og om muslimer i lokalområdet primære interesseområder. Tabellen er opgjort dels efter alle, der har deltaget i undersøgelsen, dels efter de menighedsråd, der har tværkulturelle aktiviteter.

Figur 3: Opgørelse over oplyste behov hos menighedsråd i forbindelse med et eventuelt arbejde i forhold til muslimer

	% samlet svar	% aktive sogne
Mere viden om islam	30	57
Mere viden om kristendommen	10	21
Mere viden om muslimer i lokalområdet	22	38
Vejledning angående debat med muslimer	15	30
Veje til personlig kontakt	9	30
Flere personressourcer	9	30
Økonomisk støtte	4	17
Konkrete materialer, f.eks. dåbsmateriale, på andet sprog	9	17

2. 3. Strategier for tværkulturelt arbejde

Vi vil gennemgå og kort diskutere de vigtigste typer aktiviteter og typer af aktive lokalsamfund for at give et mere levende billede af, hvad der foregår.

a. Hjælp til flygtninge

Pastor Ole Lauritzen, hans hustru Jytte og menighedsrådsformand Kirsten Phillip fra landsognene Ørsted, Vedtofte og Søllested på Fyn stod fra 1995 i spidsen for en netværksgruppe, der ønskede at hjælpe bosniske flygtninge, der var placeret i Assens. Der blev samlet 60.000 kr. ind lokalt på halvandet år for at imødekomme flygtningenes ønske om et pusterum fra den yderst pressede hverdag på asylcenteret. Netværksgruppen indrettede ferieboliger og tilbød ophold for en uge ad gangen. Ole Lauritzen siger om baggrunden: *"Egentlig troede vi, at når der vajede et Røde Kors-flag, var der nogle lokale Røde Kors-medlemmer, der tog affære og bød velkommen til det danske samfund. Men det var ikke tilfældet. Tværtimod var det faktisk svært at få lov til at hjælpe de stressede medarbejdere på centeret"*. Efter adskillige forespørgsler formulerede centeret behovet for ferie, som netværksgruppen så gik i gang med at løse.

Alle tre understreger, at deres engagement ikke skal forstås som et forsøg på at omvende de muslimske bosniere, det var snarere en handling med Kirsten Phillips ord: *"For at hjælpe mennesker i nød"*. Hun fremhæver, at det ville være uanstændigt at søge at trække evangeliet ned over hovedet på mennesker i en så presset situation: *"Så har de ikke brug for at få at vide, at deres tro heller ikke er god nok."* Netværksgruppens engagement kom til at omfatte henvendelser til Udlændingestyrelsen og stor personlig involvering i enkelte af flygtningenes sager. Ole Lauritzen og Kirsten Phillip vurderer, at lokale sogne har en troværdighed, der betyder, at folk - også udover de

på forhånd kirkeligt interesserede - bakker op. Nogle lokale familier har fortsat kontakt til flere af flygtningene, der nu har fået opholdstilladelse og er flyttet fra området.

20 sogne udover landet har engageret sig i forhold til flygtninge, ikke mindst bosnierne, der kom til Danmark i midten af 1990'erne. Sankt Catharinæ i Hjørring har længe været engageret i bosniske flygtninge og har nu både kulturmøde-arrangementer, rådgivning og introduktion til Hjørring for flygtninge. I Vangede og Kongens Lyngby sogne har ligeledes været aktive i forhold til bosniske flygtninge, og der kommer fortsat ortodokse kristne i Kongens Lyngby.

Ørsted og Dåstrup menigheder i Roskilde Stift er med i et diakonalt netværk til fordel for alle ud-lændinge, men især flygtninge i kommunen. I Nr. Nissum i Viborg Stift har man engageret sig i skiftende flygtningegrupper; et engagement, der har omfattet kulturmøde-arrangementer, lektie-hjælp, rådgivning, besøgstjeneste med mere. En række københavnske menigheder, for eksempel Mariendal og Simon Peter har også kontakt til flygtninge. Kingo sogn tilbyder transport fra Sandholmlejren til gudstjenester for flygtninge, hvilket er et typisk eksempel på et engagement i forhold til flygtninge.

Det er et generelt billede fra aktiviteterne målrettet flygtninge, at en gruppe lokale flygtninge har gjort den abstrakte tilstedeværelse af flygtninge i Danmark vedkommende. Menighederne reagerer på behov, de oplever hos konkrete mennesker i lokalområdet. I den type engagement sætter *sameksistensen* med etniske minoriteter dagsordenen. Derved bidrager menigheden til hvad vi kalder en *stille integration* båret af personlige kontakter. Initiativtagerne i Ørsted på Fyn synes at være typiske i den måde, hvorpå de skildrer deres motivation. Det vigtigste formål er at vise medmenneskelighed overfor mennesker i en presset situation. Samtidig opbygges sammenhold igangsættere og projektmagere imellem. Der er derimod ikke tale om en verbal forkyndelse af kristendommen.

Så vidt flygtninge, der oplagt har behov for hjælp. Men hvad så når det gælder kirker i områder med en stor muslimsk tilstedeværelse, hvor muslimerne har boet adskillige år i Danmark? Her må blikket vendes mod forstædernes beboelsesblokke og det indre København, hvor der er særligt mange udenlandske statsborgere og muslimer.

b. Integration af nydanskere: Netværkstiltag

Netværksstrategi 1: Opsøgende kontakt til nøglepersoner og -institutioner

Vollsmose sogn, Odense (58 procent muslimer) er et sogn, hvor sameksistensen mellem kristne og muslimer i mange år har sat dagsordenen for arbejdet. De konkrete aktiviteter er beskrevet andetsteds i bogen, men Vollsmose Sogns netværksstrategi, som skitseres i det følgende, er ret unik. Sognets erfaringer går 10-12 år tilbage, hvor pastor Torben Hangaard fik tilladelse af biskoppen til at hellige sig et opsøgende lokalt arbejde. Han beskriver metoden således: *"Man gør det bedst ved at gå ind og være medlem af nogle foreninger, og så arbejde med folk der, så det breder sig stille og roligt"*. Personlige kontakter til nøglepersoner indenfor forskellige etniske grupper er nødvendig for at komme i kontakt med muslimske netværk. I Vollsmose har de især kontakt til araberne, og på det seneste somalierne. Sognemedhjælper i Vollsmose Else Marie Klixbüll understreger: *"Det tager så lang tid. Det handler om tilfældige møder, og tillid er nødvendig, kontakten skal opbygges. Folk skal lære én at kende, der kan jo gå år. De bliver ofte så dårligt behandlet, mange af dem"*. Resultatet er et udbygget samarbejde mellem kirke, afdelingsbestyrelser i beboerforeninger, sportsklubber, skoler og andre lokale foreninger.

I Grønnevang Sogn, Hillerød (12% muslimer), har man ligesom i Vollsmose i flere år samarbejdet med lokale boldklubber. I disse klubber er mange medlemmer tosprogede med muslimsk baggrund, overvejende arabere og kurdere.

Kommunen finansierer, at præsten i Grønnevang anvender 25% af sin arbejdstid til tværkulturel forældrekontakt. Der afholdes jævnlige sociale tværkulturelle arrangementer.

Netværksstrategi 2: Skabelse af neutrale rum

En anden type netværksstrategi ses i Avedøre Sogn, Hvidovre, hvor man har opbygget en række lokale sociale aktiviteter, som café, børnearbejde, og sygruppe. Det samme ses i Kvaglund, Esbjerg (10-12% muslimer), hvor frivillige står for kirkens genbrugsbutik, hvor der er en uformel kontakt mellem lokale muslimer og lokale kirkefolk. Disse aktiviteter skaber mere neutrale rum end selve kirkerummet, og dette synes ret afgørende for at kontakten skabes mellem menigheden og de lokale muslimer. Samtidig bygges stærke netværk imellem etnisk danske menighedsmedlemmer, der engagerer sig i at arrangere aktiviteterne. Det indbyrdes sammenhold fremhæves af de aktive som en vigtig del af begrundelsen for at deltage.

Af nyere initiativer bør nævnes Brøndby Strand, Helsingør Stift (30% muslimer), hvor kirken har arrangeret temaaftener af internationalt tilsnit, og deltager i byens kultur-weekender. Her står kirken for religionsmøde-debatter. Det har imidlertid været vanskeligt at opretholde aktiviteterne på grund af for få materielle og menneskelige ressourcer. Som mange andre sogne savnes der i Brøndby Strand viden om islam og veje til kontakt med lokale muslimer. Sognets ønsker for fremtiden er at etablere en besøgstjeneste.

Det mest bemærkelsesværdige og kontroversielle initiativ er nok Vollsmose sogns ansættelse af en kulturmedarbejder, Maher el-Badawi, med arabisk muslimsk baggrund. Maher har blandt andet taget initiativ til, at arabiske ældre mødes og får undervisning i dansk sprog og kultur, herunder kristendommen. Via de ældre kan man bedre nå de unge, hævder Maher. Mahers tilstedeværelse har blødt op på relationerne til nogle af de islamiske grupper: *"I starten følte jeg, at jeg havde lavet noget galt ved at arbejde her, fordi folk ikke ville møde mig her. Men nu føler jeg, at jeg har gjort noget helt rigtigt. Der kom en somalisk imam her og spurgte efter mig forleden."* Vollsmose har med en muslimsk medarbejder markeret sig som et radikalt nytænkende sogn, der udfordrer grænserne for kirkeligt arbejde. Set kritisk kan man sige, at Vollsmose arbejder som en kommunal integrationsafdeling. Ifølge Maher er der en pointe i at pege på de fælles punkter mellem kristendom og islam. I samarbejde med lederen af Folkekirkeens Tværkulturelle Samarbejde i Odense, Leif Munksgaard, skal Maher undersøge nye veje for sameksistensen mellem kristne og muslimer i en dansk kontekst.

I disse sogne lader man *sameksistensen* med lokale muslimer sætte dagsordenen for de aktiviteter, der sættes i værk. Målgruppen for arbejdet i disse sogne bliver således sognebørnene i geografisk forstand, snarere end bestemt af religiøst tilhørsforhold. Menighederne tager kontakt på sognebørnenes præmisser - i hjem samt kulturelle foreninger og sportsklubber, eller skaber mere neutrale rum hvor der er lettere at komme indenfor som muslim (eller sekulariseret dansker).

De fleste af disse aktiviteter har primært sociale og medmenneskelige formål. Forkyndelse af kristendommen er imidlertid mange steder en integreret del: Menighedsrådsformand Karin Blok Kristensen, Kvaglund: *"Kirken skal ikke have kors på ryggen. Vi skal bygge fællesskaber, der er åbne, det er mission."*

Menighedsrådsformand Nina Tornefeldt, Vollsmose: *"Hvis vi håber, at der er flere, der skal tilhøre folkekirken fremover, skal [muslimerne] have lov til at praktisere deres egen religion. Vi må lytte til hinanden for at undgå splittelse. Det giver respekt, når vi markerer, hvor vi står."*

For Nina Tornefeldt er det altså vigtigt med religionsfrihed for at skabe en ligeværdighed, som hun dybest set ser som en forudsætning for folkekirkeens vækst, og samtidig er det vigtigt at sognekirken markerer sig som kirke.

c. Brobygning med et forkyndende element i forgrunden

Nogle af aktiviteterne i disse kirker og i andre kirker har mere eksplicit et forkyndende element. Den mest almindelige aktivitet er gudstjenester på andre sprog end dansk.

Gellerup Kirke (57% muslimer), Århus Vest, har lang tids erfaring med arbejde blandt en overvejende muslimsk befolkning. Her afholdes blandt andet jævnligt "international aften". Dertil har Gellerup Kirke i sam-arbejde med Sudanmissionen ansat en tidligere missionær, cand. theol. Lillian Risum som islam-konsulent, nu sognepræst. Hun og stiftspræst Steen Skovsgaard har muslimer som deres arbejdsområde såvel lokalt som på stiftsplan. Dette arbejde er godt beskrevet andre steder og vil derfor ikke blive præsenteret nærmere (Skovsgaard 1994, Risum 1999, Munck-Fairwood & Nielsen 1997). Nyeste skud på stammen her er et kristendomskursus for menigheden, der ønskede selv at blive mere bevidst om sit eget religiøse grundlag. Tilstedeværelsen af muslimer gjorde dette kursus relevant.

Kingo Sogn, ydre Nørrebro (30% muslimer) er et andet sogn, der har lang erfaring med kulturmøde og mission blandt muslimer i Danmark. Her driver menigheden dels forkyndende børne- og ungdomsarbejde, dels sociale tværkulturelle ungdomsaktiviteter, hvor hovedparten af deltagerne er muslimer. Kingo Sogn samarbejder med Indre Mission om nogle af aktiviteterne. Kingo Sogn er som Gellerup beskrevet andre steder (Ellerbek 1997, Munck-Fairwood & Nielsen 1997).

Udover Kingo Sogn er det få steder, hvor der foregår et opsøgende arbejde men henblik på verbal forkyndelse og bibelgrupper. Vigerslev Kirke i København er et andet sogn, der bedriver opsøgende arbejde med fokus på forkyndelse. Solvang Kirke på Amager er et af de sogne, der har længe-ere erfaring med tværkulturelle bibelgrupper.

I Kolding Provsti har Kristkirken og Brændkjær sogne ansat en nydansk sognemedhjælper af indisk baggrund, Kamalish Biswas, særligt med henblik på tværkulturelt arbejde. Han står for månedlige engelske gudstjenester og organiserer kontaktfamilier i samarbejde med Dansk Flygtningehjælp.

Dertil foregår en række kulturmøde-arrangementer, især på Sjælland, som Tværkulturelt Center har været katalysator for, under navnet "middage på tværs". Her er aftensang i kirkerummet indlagt som en del af programmet.

Som det ses, er der en glidende overgang fra aktiviteterne med fokus på integration i det danske samfund i det foregående afsnit (b.) til aktiviteter med fokus på forkyndelse i dette afsnit (c.). Forkyndelse af kristendommen er alle steder implicit, men der kan være stor forskel i sprogbrug og tradition fra sogne, der fokuserer på hvad man kan kalde handlingsbåret forkyndelse i form af sociale aktiviteter til mere verbaliserede udtryk for forkyndelse. Strukturelt er den mest bemærkelsesværdige forskel, at de mere verbaliserede former for forkyndelse ofte sigter mod at opbygge særlige kristne fællesskaber, og at 'integration' derfor kan forstås som integration til et specifikt kristent fællesskab ved siden af og måske frem for det sekulariserede danske samfund.

d. Institutioner og vidensopsamling i København

Sognene i det indre København får sit eget afsnit, da aktiviteterne her har tilpasset sig storbyen ved at blive mere specialiserede og professionelle. Her foregår der en organisering og institutionalisering af det kirkelige sociale arbejde, som man ikke ser andre steder i landet. Et eksempel på denne udvikling er omlægningen af Brorsons Kirke og Blågård Kirke på Nørrebro til funktionskirker, og et andet er Vesterbrokirkernes samarbejde med Danmission om *Mødestedet*. Således målretter storbykirkerne indsatsen overfor særlige grupper i storbyen ved at indgå nye former for samarbejde. Det giver nogle dilemmaer, som meget vel kan vise sig relevante for flere og flere sogne i Danmark i de kommende år.

Brorsons Kirke - funktionskirke for unge

Brorsons Kirke er en af tre Nørrebro-kirker i det nyoprettede Blågårdens Sogn, der omfatter de tidligere Brorsons, Hellig Kors og Blågård sogne. I Blågårdens Sogn er ca. 50% muslimer, og

mange af disse er børn og unge. I skolerne er der anslået omkring 70% muslimer. Det forhold tager præsten i Brorsons Kirke, Per Ramsdal, alvorligt: *“De er også mine sognebørn på en eller anden måde. De er ikke medlemmer af kirken, men jeg er sat som kirke i det område, og det må jeg forholde mig til. Det er ikke for at være missionerende, men jeg mener, at vi som kristne også er nødt til at arbejde sammen og respektere andres former og måder at leve på. Så der er ikke et direkte missionerende program i min handlingsplan, men i stedet et samarbejde på tværs”*. Lokalområdet dagligdag har motiveret ham til denne strategi: *“Jeg synes, det er tragisk, at man kan bo så tæt sammen uden at kende hinanden. Men de unge har ikke de barrierer, som vi voksne har. De besøger hinanden på kryds og tværs. Det er der, vi skal arbejde videre ud fra.”*

I samarbejde med Folkekirkens Skoletjeneste, Islamisk-Kristent Studiecenter og imamer i området er et større undervisningstiltag sat i værk rettet mod unge i konfirmationsalderen (“Fra Ur til Nørrebro - et forløb om Abraham i kristendom og islam”). Per Ramsdal samarbejder desuden med lokale indvandrerorganisationer og sammenslutninger.

Ved siden af gudstjenesterne arrangerer Per Ramsdal aktiviteter målrettet Nørrebros skolesøgende unge generelt. Uanset deres etniske baggrund er de født og opvokset i Danmark med en dansk ungdomskultur. Ifølge Per Ramsdal har børnene én kultur derhjemme, en dansk kultur i skolen, mens de unges indbyrdes kultur er en international ungdomskultur. Derfor har de heller ikke så mange fordomme overfor hinanden. Dertil kommer, at hverken de danske eller de muslimske børn er særlig religiøse. Det alkoholfrie diskotek *Kryptoteket* i krypten under kirken er sidste nye initiativ for at få kontakt til de unge sekulariserede kristne og muslimer. Diskoteket annonceres blandt konfirmanderne og skal være en tilbagevendende begivenhed fire gange om året. Per Ramsdal vælger at opfatte sognemedlemmerne i en så bred forstand, at alle børn og unge, både kristne og muslimer, er inkluderet.

Brorsons Kirkes særlige fokus på børn og unge udfordrer principperne i sognekirkebegrebet, hvor kirken er geografisk forankret og menighedsfællesskabet omfatter høj og lav. Med Per Ramsdals ord: *“Sognekirkebegrebet er i princippet godt, fordi det kan rumme det hele. Det kan det bare ikke i virkeligheden...de fleste steder er man mere eller mindre specialiseret, og så er det tit de unge der bliver glemt”*. Med andre ord må storbykirken altså vælge målgruppe, mener Per Ramsdal, som med valget af de unge og sine tilsvarende aktiviteter søger at skabe et tidssvarende bud på at være kirke i storbyens flerkulturelle og flerreligiøse virkelighed. Her som i Vollsmose udfordres grænserne for hvad det er at være kirke i Danmark.

Den rummelige sognekirke på Vesterbro

Vesterbro-sognene arbejder sammen om *Mødestedet - Kirkens indvandrerarbejde og Fisken*. Sidstnævnte er et værested for unge, i praksis primært tosprogede unge, og ligger i Sankelmarksgade på Vesterbro. *Mødestedet* præsenterer sig selv andetsteds i bogen. Begge disse tiltag drives af professionelle i samarbejde med frivillige med opbakning fra sognene. Dermed leveres et specialiseret og kvalificeret stykke arbejde, mens sognene er fjernere fra det direkte ansvar. Spørger man nogle af kirkerne bag *Mødestedet* og *Fisken*, er det tydeligt, at det er via disse initiativer, at de investerer deres engagement i flygtninge og indvandrere. Begrundelsen for dette er ifølge Mariakirkens menighedsrådsformand Bente Juhl Thomsen: *“specielle spørgsmål skal ikke løses af amatører, men af folk der er bedre forberedte”*.

Tendensen til at målrette og formalisere indsatsen overfor flygtninge og indvandrere hænger sammen med sammensætningen af befolkningen i storbysoğnene, der er præget af store forskelle både socialt, kulturelt og religiøst. Med omlægningen af kirker til funktionskirker og initiativer på tværs af sognene møntet på særlige grupper bliver det synligt, at sognekirkebegrebet, herunder principper om sognemenighedens bredde, udfordres og måske kommer til kort i storbyen. Kirkens arbejde blandt muslimer i *Mødestedet* og blandt sekulariserede gammel- og nydanske unge bry-

der grænserne for "det danske" og "det luthersk-kristne" i traditionel forstand. De fællesskaber, der her bygges, går på tværs af trosretninger.

e. Hjælp til selvstændige kulturelle platforme

I. Medkristne

I Kvaglund Sogn, Esbjerg bruger en gruppe kristne irakere kirken til gudstjenester, og frivillige fra menigheden står for eftermiddage med lektiehjælp. Her dukkede irakerne simpelt hen op i kirke en dag, og henover kirkekaffen blev de forskellige tiltag aftalt. Det samme var tilfældet i Vestervang, Viborg. Her var det en gruppe tamilers deltagelse i gudstjenesten, der fik menighedsrådet til at nedsætte et udvalg, der sammen med tamilerne arrangerede samvær i menighedens lokaler. Menighedsrådet skriver: *"Man indledte med at spise sammen, synge danske sange, drøftede begivenheder for begge parter for at øge kendskab, lette integration, øve sprogbrug, være til rådighed og rådgive."* Menigheden samarbejder med sprogskolen.

I Sankt Clemens i Randers har man kontakt til tamiler og kosovo-albanere. Skjoldhøj Kirke ved Århus lægger hus til Østens Assyriske Kirke, der består af kristne iranere og irakere. I Helligåndskirken ved Århus deltager etiopisk ortodokse kristne i kirkens børne- og ungdomsarbejde og afholder deres egne gudstjenester i krypten en gang om ugen.

Enghave Kirke i København låner lokaler til en indonesisk menighed. Ved helt enkelt at låne lokaler ud til de etniske menigheder understreges disses status af selvstændige enheder. Dermed er potentialet for en mere ligeværdig sameksistens til stede.

De kristne nydanskere udfordrer med deres tilstedeværelse en lukket forståelse af kristendommen som snævert dansk og luthersk og peger på at kristendommen har mange kulturelle udtryk.

II. Muslimske spejdere

Som det sidste eksempel på en strategi overfor muslimer indenfor folkekirken skal nævnes den opstart af et muslimsk spejderarbejde, som KFUM-Spejderne har været fødselshjælper for. Dette eksempel er ikke særlig typisk, men er taget med, da det dels er banebrydende, dels sætter de andre strategier i perspektiv. KFUM-Spejderne har valgt at hjælpe grupper af arabiske muslimer i gang med spejderarbejde på deres egne præmisser. I dag er der muslimske spejder-grupper, især bestående af palæstinensere og libanesere i Odense, København og Århus.

Forhistorien er, at en gruppe arabiske muslimer via Odense Kommune fik kontakt til KFUM-Spejderne i efteråret 1996, da de gerne ville lave spejderarbejde. Korpssekretær Johanne Skovgaard Larsen tog på besøg hos gruppen og oplevede en stor interesse for at komme i gang. På forespørgsel om de ønskede at være med i et kristent korps, var svaret dog nej. Da KFUM-Spejderne er tilsluttet verdensspejder-bevægelsen, hvor der er korps med fra mange lande og af vidt forskellig religiøs baggrund, kom tanken om et selvstændigt muslimsk spejderarbejde på banen. KFUM-Spejderne ser nemlig spejder-ideen som international og betragter et spejderarbejde på muslimsk grundlag i Danmark som en mulighed. Bygget på erfaringer fra andre lande mente KFUM-Spejderne, at oprettelsen af et særskilt muslimsk spejderarbejde ville give større ligeværdighed end forsøg på indlemmelse i KFUM-Spejderne, der er et kristent korps.

I dag kan man finde Al Najat-Spejderne i Odense i deres eget spejderhus på en naturgrund centralt i Odense med masser af rafter og billeder fra spejderlejre på væggene. Der er også synlige islamiske symboler med billeder fra Mekka placeret centralt. Pr. august 1999 er Al Najat oppe på næsten 100 medlemmer. Hos Al Najat-Spejderne prioriterer man ved siden af spejderaktiviteter også muslimsk troslære og disciplin højt.

Johanne Skovgaard Larsen fremhæver, at det har været givende for både KFUM-Spejderne og Al Najat-Spejderne at være sammen på lejr. Her kan man fra hver sin base rokke ved hinandens forhold. På lejr bor og spiser grupperne adskilt, og de holder bøn hver for sig. Men de mødes og tager på løb og laver andre aktiviteter: *"Vi rokker meget ved at være sammen med dem. At vi som personer er med til deres arrangementer er en åbning til det danske samfund. De kan se, at danskerne ikke står med en øl hele tiden."*

Naturligvis er der også store forskelle i traditionen for spejderarbejde. Det, der især har givet diskussioner med KFUM-Spejderne, er kvindernes rolle. Indtil videre har det ikke været muligt at finde kvindelige ledere. Pigerne får dog lov at være spejdere og være med på lejrture, men pigerne må tage hjem og sove. Hos Al Najat-Spejderne bærer pigerne tørklæder fra 12-13-årsalderen. Set fra Al Najat-ledernes side er der omvendt for lidt disciplin hos KFUM-Spejderne:

"I KFUM lægger man ikke så meget vægt på disciplin. I Al Najat øver vi disciplin gennem fælles opgaver, ved at stille op i rækker og adlyde fælles råb." Al Najat-lederne mener generelt, at der er for lidt respekt og autoritet i det danske samfund, og at arabiske unge i Danmark har brug for det for at blive ordentligt opdraget.

Johanne Skovgaard Larsen mener, at det er et nødvendigt skridt på vejen mod integration at Al Najat-Spejderne får lov at opbygge en primært arabisk gruppe på præmisser, de selv definerer: *"I starten troede jeg, at det var en anden KFUM-gruppe med en anden tro - men de er så forskellige. Især kvindernes status springer i øjnene... I dag mener jeg, det er vigtigt med etniske grupper. Der er brug for de faste rammer og den tryghed."*

Støtten til Al Najat-Spejderne og de andre spejdergrupper er noget, man har diskuteret livligt hos KFUM-Spejderne. Kritikerne mener, at strategien fremmer isolation frem for integration. For Johanne Skovgaard Larsen er pointen, at Al Najat og de andre grupper må have deres egne ben at stå på, før man kan forlange, at de integrerer sig i det danske samfund.

Udfordringen for KFUM-Spejderne er naturligvis, hvor langt man vil og kan gå for at skabe selvstændige etniske og religiøse platforme og dertil, hvordan man kan bibeholde kontakten så den selvstændige platform bliver en berigelse for både gamle og nye danskere.

KFUM-spejderne stillede en halvtids korpsssekretær til rådighed for en opstart baseret på ekstern finansiering. KFUM-spejderne vurderer, at den ansatte konsulent har været helt nødvendig for at arbejdet kunne komme i gang. Fremover skal de tre muslimske spejdergrupper knyttes til lokale KFUM-Spejdergrupper, og kontakten fortsætter decentralt.

Erfaringer fra KFUM-spejderne, der har forsøgt at påbegynde arbejde for muslimske piger i de større byer på frivillig basis peger i samme retning. Det er nødvendigt med en større arbejdsindsats i en opstartsfasen end frivillige ledere kan yde.

III. Om formål med det tværkulturelle arbejde - integration, mission?

Det kirkelige tværkulturelle arbejde rummer såvel aspekter af integration i det danske samfund som af kristen mission, især i form af medmenneskelig og praktisk omsorg. For de aktive i arbejdet er det kristne budskab en integreret del af arbejdet. De føler sig udfordret af deres kristne tro til at lave aktiviteter, som de mener tjener andre. De oplever en form for etisk fordring til at engagere sig tværkulturelt.

Der er stor forskel på, hvor stor plads en decideret verbal eller liturgisk forkyndelse af det kristne budskab får. I flygtningearbejdet og hos KFUM-Spejderne var det fraværende, i netværksstrategierne underspillet og i nogle brobygningsaktiviteter ret fremherskende. Men også de menigheder,

der er involveret i flygtningearbejdet, og KFUM-Spejderne henviser til deres kristne grundlag for at forklare, hvorfor arbejdet er relevant for dem.

Spørgeskemaet rummede en rubrik, hvor de menighedsråd, der angav interesse for kontakt med muslimer, blev spurgt om formålet med et sådan arbejde. Her var "integration" den primært angivne grund (86%), mens "religionsdialog" var angivet som formål hos 60% og "evangelisering", altså et opsøgende arbejde med vægt på forkyndelse, var angivet formål for 30%. Hvor der er over fem procent muslimer i sognet, er både integration og religionsdialog højt prioriteret (72% af besvarelserne), og 42% angiver evangelisering som formål.

Disse afkrydsninger tolker vi sådan, at menighedsrådenes tværkulturelle arbejde primært er båret af et ønske om integration, altså at inkludere de nye danskere i det danske samfund, mens færre menighedsråd direkte forstår deres arbejde som også kristen mission. De sogne, der har færrest erfaringer med aktiviteter og muslimer, prioriterer "integration" særligt højt, mens der er større fokus på religionsdialog og evangelisering i sogne med et relativt stort antal muslimer. Vi tolker dette således, at der bliver mere fokus på det religiøse aspekt jo flere erfaringer menighedsrådene har med muslimer.

3. Holdninger i Folkekirken til mission, muslimer og det multikulturelle

3. 1. Interviews: Dansk kultur betyder privat religion

For at komme dybere ned i en diskussion af forståelsen af disse begreber må holdningsundersøgelsen og interviewene drages ind. Holdningerne blandt de aktive menighedsråd er en smule mere generøse overfor muslimer end den gennemsnitlige, men den overordnede tendens er ikke væsensforskellig.

I vores interviews sporede vi en vis blufærdighed omkring mulige religiøse motivationer for aktiviteterne. Det at stå frem som medlem af et menighedsråd beskrev vores interviewpersoner som en markering, de ofte måtte forklare nærmere overfor andre. Ingen af interviewpersonerne, heller ikke de, der havde et tilhørsforhold til organisationer på den kirkelige højrefløj, ønskede at være påtrængende 'missionerende' udenfor privat- eller interessegruppe-sfæren i *det offentlige rum*. Ideen om et uforstyrret *offentligt rum* er vigtig for stort set samtlige interviewpersoner. Med andre ord foretages et skel mellem den private og den offentlige sfære, der er så stærkt, at det giver mening at tale om et tabubrud, hvis religiøs identitet bringes på i tale udenfor privatsfæren. Skræmmebilledet af 'missionerende' er Jehovas Vidner, der trænger ind i det offentlige rum uden at respektere privatlivets fred og den personlige frihed. Skellet udtrykker til dels en blufærdighed omkring egen religiøs identitet, men er også udtryk for en form for etableret offentlig orden, man ikke ønsker krænket.

Det er netop i kraft af sin *synlighed i det offentlige rum*, at islam vækker anstød symboliseret i tørklæder, synlig bøn, halal-kød med mere. Ikke mindst i kraft af denne synlighed bliver islam indbegrebet af det, der er fremmed og anderledes. Muslimer må gerne praktisere deres religion og overholde særlige religiøse forskrifter, blot det sker indenfor hjemmets fire vægge eller i separate, ikke-støjende islamiske kulturcentre.

Imidlertid er netop folkekirken yderst synlig i det offentlige rum i kraft af centralt placerede kirkebygninger og kirkeklokker, der ringer hver søndag, og således gør evangelisk-luthersk kristendom til en offentlig sag. På forespørgsel om, hvordan de så på dette faktum, henviste interviewpersonerne ofte til en dansk tradition, hvoraf kristendommen er en selvfølgelig del. En sådan dansk/kristen identitet er en mere legitim begrundelse for folkekirkens synlighed i landskabet end en eksklusiv kristen religiøs begrundelse. Selv de kirkeligt aktive med tilhørsforhold til kirkens højrefløj bruger danskheden som argument for folkekirkens synlighed.

3. 2. Sociale rettigheder, religionsfrihed og religionslighed

Spørgeskemaets holdningsundersøgelse

I spørgeskemaets holdningsundersøgelse er der også klare tendenser til en grænsedragning mellem det offentlige rum og privatlivets fred. Spørgeskemaet havde en række konkrete spørgsmål om religionsfrihed, om muslimske foreninger, om opførelse af moskeer, at kalde til bøn via minareter og særskilte gravpladser.

Tabellen på næste side viser fordelingen af, hvad man kan kalde de tolerante svar fordelt på stifter. I spørgsmål 1-5 er det helt/delvis enig, mens i spørgsmål 6-7 er det helt/delvis uenig. Til højre refereres den tilsvarende procent fra Lise Tøgebys landsdækkende undersøgelse fra 1997, hvorfra spørgsmål 1 og 4-7 er lånt. Spørgsmål 2 og 3 er formuleret til herværende undersøgelse alene.

Man skal være forsigtig med at bruge procenterne løsrevet, da spørgsmålenes formulering er ledende i forhold til svarene (Tøgeby 1998:193), hvilket mange modtagere af spørgeskemaet har bemærket. Men det er heller ikke som enkeltstående faktuelle svar, at besvarelserne skal tolkes. De skal ses som en form for samlet udtryk for holdninger, baseret på forskellige spørgsmål, der både lægger op til generøse og restriktive svar.

Holdningsundersøgelse	% Kbh. Stift	& Ribe Stift	% Viborg Stift.	% Tøgeby 1997
1. "Muslimer skal have lov til frit at forkynde og praktisere islam i Danmark". Helt/delvis enig	94	65	66	63
2. "Muslimer skal have tilladelse til at opføre moskeer i Danmark.." Helt/delvis enig	91	54	59	-
3. "Det skal være tilladt at kalde til bøn med højtalere udenfor moskeerne"	15	5	10	-
4. "Muslimer, der har fået asyl i Danmark, skal have samme rettigheder som alle andre med hensyn til at søge arbejde, få uddannelsesplads og sociale ydelser." Helt/delvis enig	100	98	97	81
5. "Der bør gøres en særlig indsats for at hjælpe flygtninge til et job, så de lettere integreres i det danske samfund.." Helt/delvis enig	96	89	96	75
6. "Hvis der er for få jobs, bør arbejdsgivere foretrække danskere frem for indvandrere." Helt/delvis uenig.	86	70	55	60
7. "Udlændinge skal kun kunne få dansk statsborgerskab, når de har lært at opføre sig som danske." Helt/delvist uenig.	67	35	42	36

Holdningsundersøgelsens resultat

Ja til sociale rettigheder og religionsfrihed, men nej til religionslighed

Det mest slående er forskellen mellem holdningerne til religionsfrihed (spørgsmål 1-3) på den ene side, og sociale rettigheder (spørgsmål 4-7) på den anden side.

Billedet af de sociale rettigheder er overordnet generøst: Der er stor tilslutning til, at flygtninge og indvandrere skal have samme sociale rettigheder som danskere, og et meget stort flertal for hjælp til, at flygtninge skal integreres på arbejdsmarkedet, men dog ikke med for store omkostninger af danske arbejdstagere.

Billedet af religiøs frihed og kulturelle rettigheder tegner sig mere restriktivt, hvilket de delte holdninger til "at opføre sig dansk" (spørgsmål 7) giver udtryk for. Dette ses tydeligst i de to konkrete spørgsmål (2 og 3): Næsten alle københavnske menighedsråd og et lille flertal af de to jyske stifters menighedsråd mener, at muslimer skal have lov til opføre egentlige moskeer. Et meget stort flertal i alle tre stifter er imod, at der kaldes til bøn med minareter, så det kan høres i det offentlige

rum. Hvor opførelse af moskeer er lige på vippen, er muslimske kald til bøn altså over stregen for, hvad menighedsrådene vil tolerere.

Overordnet set giver menighedsrådene i Københavns Stift udtryk for mere tolerante holdninger i tråd med et generelt mønster, hvor folk, der bor i store byer, har mere positive holdninger end folk, der bor på landet. De to jyske stifter er på linie med de lidt mere restriktive holdninger, som Tøgebys landsdækkende undersøgelser giver udtryk for. Ses resultaterne fra denne undersøgelse under ét i forhold til Tøgebys undersøgelse, tyder det umiddelbart på en større tolerance blandt menighedsrådene set samlet end blandt danskerne generelt. I betragtning af svarprocenten i de jyske stifter (hhv. 55% og 61%) bør man dog ikke drage alt for vide konklusioner af denne sammenligning. Forskellene mellem menighedsrådenes og landsgennemsnittets afkrydsninger i forhold til sociale rettigheder (4 og 5) synes imidlertid så store, at der her kan være tale om en generel forskel. Ledere i de kirkelige organisationer KFUM-spejderne, KFUK-spejderne, KFUM og KFUK i Danmark, FDF og Kristelig Forening for Studerende (KFS) i udvalgte byer rundt i landet har fået tilsendt et spørgeskema for at se, om der var væsentlige forskelle på menighedsrådenes holdninger og foreningslederes holdninger. Det viste sig, at billedet tegner sig en smule mere tolerant og generøst her. Dette billede må ses i lyset af, at unge generelt har mere tolerante holdninger end ældre. KFS'erne som gruppe er noget mere tolerante end de andre adspurgte. Det må her tages i betragtning, at de er studerende og mange af dem er fra København. Som nævnt var de aktive menighedsråd lidt mere generøse end gennemsnittet.

Den generelle holdning kan opsummeres som følger i lyset af såvel disse holdningsspørgsmål som interviewene: Muslimer må gerne praktisere islam, men de må ikke være for synlige i *det offentlige rum*. Her har danskheden primat, herunder i form af luthersk kristendom. Dette resultat af spørgeskema-undersøgelsen understøttes af interviewene. Som en menighedsrådsformand udtrykte det: *"Som mennesker står man lige, men religionerne er ikke lige i Danmark."*

Forbeholdene overfor islams ydre udtryk kan tolkes som et ønske om, at folkekirken fortsat skal have en særlig status, ikke mindst fordi den er tæt forbundet med dansk identitet. Det betyder altså, at der er enighed om grundlovens rammer uden en eksplicit reference til denne, hvorimod der absolut ikke er opbakning til et multikulturelt Danmark, hvor religionerne regnes for lige. Eller sagt med en fynsk præsts ord: *"Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke, og det må alle finde sig i, for sådan er det her i Danmark. Danske kirker andre steder i verden skal ikke gøre krav på det samme. Muslimerne her skal have lov til at udfolde deres tro fuldt ud - men medmindre deres minareter har samme centrale religiøse betydning for dem, skal de ikke have lov til at kalde til bøn. På den måde skal vi ikke være et multietnisk samfund."*

Præsten her er fra et landsogn uden muslimer, men interessant nok er denne holdning typisk for interviewpersonerne, også hvor der er mange muslimer, for eksempel i Vollsmose og hos de fleste interviewede i København: Danskheden er defineret ved en lang tradition, hvori kirke og kristendom står centralt. Muslimerne må gerne være her, de skal have lov til at udøve islam - men det offentlige rum markerer en grænse: Det offentlige rum er defineret af flertallet. Mindretal skal ikke være synlige, for dansk kultur er at betragte som en enhed, hvoraf kristendommen er en vital del. De andre skal have frihed, men ikke lighed - vel at mærke på det kulturelle område. Hvis de så indordner sig under danskheden som en dominerende kultur, skal de være berettiget til sociale og økonomiske rettigheder på lige fod med flertalsdanskerne.

Professor Lise Tøgeby konkluderer i en nyere artikel, at danskernes holdning til flygtninge og indvandrere bliver mere negative, jo mere man nærmer sig kernen i det multikulturelle. I et multikulturelt samfund er flere kulturelle dagsordener synlige og i sin stærke form ønskelige. Tøgeby peger på, at der i danske holdninger er et betydeligt krav om assimilering, altså at 'de fremmede' skal tilpasse sig vores normer og adfærd for at kunne bo her. (Tøgeby 1998:201)

Konkluderende på denne undersøgelse er det mere præcist at sige, at kravet om at assimilere sig i det offentlige rum er stærkt. Det stiller sig dog anderledes i privatsfæren. Der må man tro, tænke og gøre hvad man vil. Set fra et nydansk og fra et muslimsk synspunkt kan dominansen af det offentlige rum imidlertid godt ligne assimilation, da synlige religiøse symboler også for dem har stor betydning.

3. 3. “Den rummelige folkekirke” - Kirkesyn, selvforståelse og aktiviteter

Kirkesynet spiller en stor rolle for, hvorvidt man har aktiviteter i kirken ved siden af de kirkelige handlinger i det hele taget. Det er karakteristisk, at kirker med tilknytning til kirkelige organisationer på højre- og midterfløjen samt socialt engagerede kirker har flere aktiviteter i gang for beboerne i sognet end kirker, der betegner sig som grundtvigske, eller som vægrer sig mod nogen kategorisering. Kirkelige aktiviteter arrangeres af engagerede frivillige i en form for kernegruppe, der rækker ud mod andre, mindre engagerede, uden at arrangørerne dog efter eget udsagn “vil pådutte nogen noget”.

Aktiviteterne har et større eller mindre element af verbal forkyndelse. Princippet er lidt firkantet, at det er “os”, menigheden, der tilbyder evangeliet til “dem” udenfor kirken. Især hvor der er et større element af verbal forkyndelse, udskilles særlige fællesskaber indenfor lokalsamfundet. “Integrati-on” er i så fald både til det danske samfund og til et kristent fællesskab.

Erklærede grundtvigske kirker og kirker uden særlig programerklæring ser ifølge vores materiale primært sig selv som en del af lokalsamfundet, og deltager i de aktiviteter, der foregår her, men uden samme målbevidste satsning på at bygge særlige kristne eller kirkelige fællesskaber op. En erklæret grundtvigsk menighedsrådsformand fra et landsogn i Ribe Stift, beskriver menighedsrå-dets rolle: *“Menighedsrådet er et administrativt organ, der skal sørge for, at kirken i materiel for-stand kan bestå. Kirken skal ikke pådutte folk noget. Vi skal ikke forlange, at de skal gå i kirke. Evangeliet forkyndes i gudstjenesten og de kirkelige handlinger. Det, man kan gøre som menig-hedsrådsmedlem derudover er at være et godt eksempel for andre i sognet. Man skal bekymre sig om sin næste som menneske. Hvis ikke der er et behov, skal vi ikke pådutte folk det....”*. Konse-kvensen bliver i dette sogn med få mu-slimere, at muslimer ligesom andre i sognet er velkomne til at henvende sig til kirken, hvis de har behov for det. Enkeltpersoner i menigheden er velkomne til at sætte noget i værk, hvis de mener det er vigtigt. Kirken som institution skal ikke gøre det.

3. 4. Religiøs identitet som platform for dialog

Mange interviewpersoner henviste til deres eget behov for udfoldelse af deres tro i et konkret rum til at argumentere for, at muslimer skal have ret til at opføre moskeer, og i det hele taget beholde deres kultur. At dømme efter interviewene, hvor denne pointe kom op igen og igen, mener kristne danskere netop på baggrund af deres egne erfaringer som religiøse mennesker, at andre religiøse grupper skal have ret til at udøve deres religion. Som en grundtvigsk menighedsrådsformand siger det: *“Til vores tro hører også, at vi har et sted, vi kan gå hen - kirkerum, kirkegård. Derfor kan jeg heller ikke sige nej til, at muslimerne kan opføre moskeer, det er samme behov.”* Hendes egen religiøse identitet er altså basis for en for-ståelse for muslimers religiøse identitet og deres behov for religiøse rum. Men hun trækker grænsen ved minareter som for “anmassende”.

Denne holdning kom til udtryk på tværs af land og by og kirkesyn. Én vigtig pointe er dermed, at danskeres markering af en religiøs identitet som kristne, rummer potentialet for en platform for dialog med muslimer i Danmark. Måske betyder dette, at kristne danskere i fremtiden kan bidrage til at bygge bro mellem muslimer i Danmark og det brede sekulariserede Danmark.

På den anden side er der absolut også latente konflikter i religionsmødet. Den konkrete grænse-dragning, som kom til udtryk i forhold til minareterne ovenfor, udtrykker netop grænserne for frihed

og lighed. Men undersøgelsens resultater giver ikke basis for at konkludere en udbredt frygt for muslimer, som den offentlige debat ellers kan give indtryk af. Vi har modtaget under ti henvendelser, der gav udtryk for sådanne fremmedangste holdninger.

3. 5. Sameksistensen er konkret

I modsætning til en medie-debat der kan forekomme afsporet i sin brug af for eksempel 'muslimer' som en abstrakt og fremmed kategori, forholder interviewpersonerne sig konkret til, hvordan *sameksistensen* kan fungere for dem som enkeltpersoner, for lokalområdet og for den lokale kirke. De tager netop ikke udgangspunkt i den aktuelle debat, der i denne sammenhæng synes alt for polariseret. For interviewpersonerne tager *sameksistensen* udgangspunkt i lokalrådets befolkningssammensætning og frivillige ressourcer. Alle interviewede menighedsrådsformænd gav udtryk for, at deres egen tro på godt og ondt bliver udfordret af muslimers tilstedeværelse i Danmark i det hele taget. Hvor der er mange muslimer er det desuden nødvendigt at definere rammerne for *sameksistensen* mere konkret og dermed mere skarpt. Nogle af de mest engagerede i et kirkeligt møde med muslimer er samtidig de skarpeste i en formulering af en konkret grænsedragning. De vender sig i lige så høj grad mod en position, der på forhånd er begejstret for det multikulturelle samfund og nægter at se konkrete problemer med sameksistensen i øjnene, som de vender sig mod en nationalistisk og selvtilstrækkelig position.

4. Konklusion

Spørgeskemadelen af undersøgelsen viser, at det kun er få steder, hvor der foregår tværkulturelle aktiviteter i danske menigheder (cirka 5% på landsplan), og at det er endnu færre steder, der foregår aktiviteter rettet mod muslimer (under 1%). Muslimer er kun i meget begrænset omfang set som en målgruppe for arbejdet i danske menighedsråd. Feltbesøgene peger dog på, at der mange steder foregår et netværksarbejde, der ikke kaldes tværkulturelle projekter, men som dog udgør en stille integration.

Hos den aktive gruppe findes forskellige strategier for det tværkulturelle engagement. Fælles er, at tilstedeværelsen af en gruppe flygtninge eller indvandrere lokalt har været anledning til at påbegynde aktiviteter. Fælles er også, at vægten i aktiviteterne lægges på medmenneskelige og praktiske behov, mens en verbal forkyndelse af kristendommen i forskellig grad er en del af aktiviteterne. Interviewundersøgelsen peger på, at de aktive i det tværkulturelle arbejde ønsker at vise kristen næstekærlighed, men at de er noget tøvende overfor at være 'missionerende'. 'Missionerende' er generelt et negativt begreb, der støder sammen med en fremherskende norm, som siger, at religion er en privatsag. De fleste strategier arbejder på integration i det danske samfund økonomisk såvel som kulturelt, mens der kun er enkeltstående eksempler på decideret pluralistiske strategier, hvor opstarten af muslimsk spejderarbejde er det klareste eksempel.

Holdningsundersøgelsen blandt samtlige menighedsråd peger på generøse holdninger til, at flygtninge og indvandrere skal have samme sociale rettigheder som danskerne. Holdningen til religionsfrihed og -lighed er ret forskellige fra by til land, og fra unge til ældre. Hvor menighedsrådene i Københavns Stift giver udtryk for tolerante og pluralistiske holdninger i den henseende, er menighedsrådene i Ribe og Viborg stifter mere restriktive svarende til et landsgennemsnit af danskerne. Stort set alle trækker konkret grænsen for kulturel og religiøs pluralisme ved minareter i det offentlige rum.

Feltbesøg og interviews har uddybet og tolket skemabesvareelserne. De vigtige konklusioner herfra er, at religiøs identitet opfattes som en privatsag, og at det offentlige rum fortsat ønskes domineret af dansk kultur, herunder luthersk kristendom. Det vil sige, at muslimers religionsfrihed på den ene side ikke anfægtes, men at dens synlige udtryk ønskes begrænset. Funderet i deres egen religiøse identitet og egne behov for religiøse rum støtter næsten alle interviewpersoner opførelsen af moskeer. På den anden side afvises minareter som værende for dominerende i det offentlige rum.

Interviewpersonerne har på den ene side forståelse for andre religiøse mennesker, og på den anden side ønsker de, at dansk luthersk kultur skal have fortrinsret i det offentlige rum.

Det tyder altså på, at danskeres religiøse identitet rummer potentialet for en platform for dialog med muslimer i Danmark. Måske betyder dette, at kristne danskere fremover kan bidrage til at bygge bro mellem muslimer i Danmark og det brede sekulariserede Danmark.

Litteratur

Ellerbek, Finn Allan (1997): "Missionsudfordringen til kirken i en multietnisk virkelighed" I: Munck-Fairwood, Birthe og Nielsen, Lars (red.) (1997): *Ikke længere fremmede... - om kirken og de etniske minoriteter i Danmark*. Religionspædagogisk Center, Frederiksberg

Gaasholt, Ø. & Togeby, L. (1995): *I syv sind. Danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere*. Århus: Politica

Holm, Kjeld (1999): "Visioner for det danske samfund". I: Christoffersen, Lisbeth og Bæk Simonson, Jørgen (red.): *Visioner for religionsfrihed, demokrati og etnisk ligestilling*. Nævnet for Etnisk Ligestilling, København

Munck-Fairwood, Birthe og Nielsen, Lars (red.) (1997): *Ikke længere fremmede... - om kirken og de etniske minoriteter i Danmark*. Religionspædagogisk Center, Frederiksberg

Risum, Lillian (1999): "Mødet mellem kristendom og islam i Gellerup". I: Skovsgaard, Steen (red.): *En mosaik fra Stiftsudvalget vedrørende Islam/Kristendom i Århus Stift*. Århus

Schierup, Carl-Ulrik (1988): *Integration? Indvandrere, kultur og samfund*. Billesø & Baltzer

Skovsgaard, Steen (1994): *De fremmede har I altid hos jer*. Om kulturmødets udfordringer. Unitas Forlag

Togeby, Lise (1997): *Fremmedhed og fremmedhad i Danmark*. Tekster til forklaring af ethnocentrisme. Columbus, København

Togeby, Lise (1998): "Danskerne og det multikulturelle." I: *Politica*, 30, s. 184-203.

Togeby, Lise: *Et demokrati, som omfatter alle, der bor i Danmark?* I: Goul Andersen, J., Munk Christiansen, P.; Beck Jørgensen, T. og Vallgård, S. (red.): *Den demokratiske udfordring*. Hans Reitzel, København.

Islam i Danmark

Høringsindlæg ved imam Abdul Wahid Pedersen

Det er jo en lidt speciel oplevelse for mig at stå her i dag, fordi det er faktisk første gang, jeg fejrer id-al-adha (offerfesten) inde i Folketingets haller. I dag er det jo den største helligdag i den muslimske kalender, men det har vi så ikke taget højde for, dengang vi alle sammen sagde ja til at være med herinde, men sådan kan det så gå.

Som muslim i Danmark tilhører man jo en minoritet. Om end vi som biskop Norman Svendsen lige har sagt, tilhører den største religiøse minoritet, så tilhører vi dog en minoritet i Danmark. Og jeg vil også sige, at vi tilhører en minoritet, der ret ofte må stå for skud. Da jeg for 18 år siden blev muslim, var det ikke noget, man tog sig særligt nært i den danske befolkning, men inden for de mellemliggende år er der jo sket et voldsomt skred i den offentlige debat. Jeg må sige, at den diskurs, der foregår i dag omkring muslimer og islam, synes jeg egentlig er blevet dybt problematisk. Det er mit indtryk, at medierne bevidst oppisker en stemning. Nu ved jeg godt, at der sidder masser af mediefolk her, men det er også derfor, jeg benytter lejligheden til at lange ud efter medierne ved en sådan lejlighed. Senest så vi det eksempelvis i går i en såkaldt debatudsendelse i TV-Danmark, hvor man satte en masse unge mennesker med stærke ord op imod hinanden og fik dem til at sige fynd-ord udover skærmen. Egentlig synes jeg ikke, det er særligt konstruktivt, og jeg tror heller ikke, det befordrer noget specielt godt. Det har en eller anden underholdningsværdi, og det er nok det, man går efter, når man tilrettelægger udsendelser af den art. Det er også mit indtryk, at meget af det, der skrives, egentlig skrives mere i underholdningsøjemed end i oplysningsøjemed.

Der er rigeligt med statistisk materiale - store undersøgelser, der er foretaget - der viser, hvilken vej, skredet er gået i mediernes behandling af minoriteterne, her i særdeleshed af muslimer og islam. Den diskurs, der er blevet lagt, og som har holdt gennem flere år efterhånden, har skabt en stor grad af forudindtagethed fra begge sider, altså både fra muslimer mod den ikke muslimske danske befolkning, men også fra den danske befolkning i bred forstand overfor muslimerne. Og det skaber en gensidig utryghed. Man kan som almindelig dansk borger måske stille spørgsmålene: "Hvad vil muslimerne? - Vil de overtage landet? Hvad er de ude på? Skal de islamisere os? Skal de have grundloven lavet om til islamisk shari'a? o.s.v." Jeg bliver i hvert fald ofte stillet disse spørgsmål. Jeg får dem sågar stillet af journalister, og endda af journalister fra den mere seriøse del af pressen. Så det er åbenbart spørgsmål, man går og stiller sig selv ude i samfundet. Og samtidig kan man fra muslimer, fra mine trosfæller, få stillet spørgsmålene: "Jamen, er man ude på at forbyde os at være muslimer? Er det det, det går ud på? Hvorfor skal vi hele tiden høre på, at vores religion ikke er god nok. Hvad er der i vejen med den? Hvad er der i vejen med os?"

Denne form for negativ stemning, som er blevet skabt, er faktisk for nogen en ganske alvorlig belastning. Vi så for nogle år siden, at somalierne i særdeleshed som en meget synlig gruppe var meget, meget udhængt i pressen. Det har faktisk hos mange af vore somaliske medborgere, hvoraf mange jo i dag er danske statsborgere, skabt nogle meget, meget ubehagelige rammer for deres daglige eksistens. Jeg har talt med flere af mine bekendte, bl.a. en, som jeg arbejder meget nært sammen med om et repatrieringsprojekt for somaliske flygtninge, for dem, der endnu ikke har fået dansk statsborgerskab. Han fortalte mig, at meget tit, når han kommer hjem, så sidder hans kone derhjemme og græder. Hun sidder simpelthen og græder, fordi hun har det så skidt med at være her. Og det synes jeg da er dybt beklageligt, og det er da skammeligt for os som nation. Det er da skammeligt for mig som dansker at høre, at min nation behandler sine gæster på en sådan måde, så de skal sidde derhjemme og græde og ikke turde gå ud på gaden.

Jeg har sommetider tænkt på, at hvis nu eksempelvis Jesus fra Nazareth - må fred være med ham - skulle komme til Danmark nu, mon ikke han ville blive afvist ved grænsen? Mon han overhovedet ville få asyl, eller få visum til Danmark? Og hvis han endelig fik visum til Danmark, så ville han vel også blive stemplet som en, der kommer med en hel masse mærkelige mellemøstlige traditioner o.s.v. Så kunne han sandelig da bare stille op nede i rækken, nede ved pølsevognen ligesom alle andre, og blive godt og grundigt integreret i løbet af 3 år, for ellers skulle han da nok få at vide, at han var da aparte og skulle kanøfles.

Vi har efterhånden fået en stemning, som man kan sige skaber nogle meget kedelige forhold i landet. Vi har meget højt kvalificerede folk, som synes, det er blevet så vanskeligt at være her, så de drager ud. Jeg talte her i weekenden med en af mine bekendte, en læge, der også har været en del fremme i debatten her i Danmark, en muslim. Han fortalte mig, at han faktisk tænkte på at flytte til Pakistan. Han kan godt få arbejde i Danmark som læge, men han siger, at det er så ubehageligt at være her. Han er født i Danmark, han er opvokset i Danmark, han har taget sin lægeuddannelse i Danmark, men på grund af det, der er sket inden for de seneste få år, så går selv en mand som ham og overvejer, om han skal rive teltpælene op og flytte ud af landet. Det er da ikke særligt godt, hvis vore bedst uddannede folk også går med den ide. Jeg håber da, vi kan tale ham fra det, for det er en ressourceperson, både i samfundet som helhed, men sandelig også i debatten og i udjævningen mellem muslimer og kristne.

Det er vigtigt, synes jeg, at vi taler sammen, og det er vigtigt, at vi ikke overlader debatten udelukkende til medierne, men at vi også i høj grad ude blandt os selv sørger for, at der er et møde mellem muslimer og kristne, mellem udlændinge og danskere, på alle mulige måder. Det kan være ved at invitere vores naboer hjem til en kop kaffe. Det kan være helt nede på græsrodsniveau. Det er som regel der, det virker bedst, og det er der, det kommer længst ud i befolkningen. Det kan også institutionaliseres en smule, sådan som vi eksempelvis har gjort med Islamisk Kristent Studiecenter, som jo efterhånden er ved at have fundet sin plads i debatten. Det er et vigtigt tiltag, men der skal meget mere til af samme slags, før tingene for alvor begynder at flytte sig.

En af de ting, som også er vigtigt, det er noget, som skal foregå her i dette hus, nemlig at der skal formuleres en meget bedre integrationspolitik. Ikke en politik, der sigter på at skulle ændre på folk, men en politik, der sigter på at skulle bruge de ressourcer og de kvaliteter, vi har i de folk, der af en eller anden grund får opholds- og arbejdstilladelse i Danmark, sådan at vi kan udnytte og bruge de ressourcer, der er, og så lade tiden arbejde for den ændring, der under alle omstændigheder sker med folk, der bor sammen med andre folk. Vi påvirker hinanden, og tiden skal nok sørge for, at vi på en eller anden måde finder et leje, hvor vi kan tale sammen. Jeg er ikke i tvivl om, at det kommer til at ske, men jeg synes godt, at vi alle sammen kan gøre vores - aktivt - til at det går lidt hurtigere, end det gør i øjeblikket.

Jeg var i minoritetsgruppen som kristen fremmedarbejder i muslimske lande

Høringsindlæg ved Leif Munksgaard, Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense

Noter

1. Jeg har været udsendt som missionær (af Det Danske Missionselskab - nu Danmission), og jeg var på de 'rigtige' steder, da kriserne kom. Libanon under 67-krigen. Bahrain da shahen i Iran gjorde krav på Bahrain, - og i Kuwait da Irak angreb landet første gang i begyndelsen af 70'erne. Jeg var i Iran under hele revolutionen, - og så var jeg i Bahrain igen, da Saddam Husseins scud missiler blev sendt mod os i 1991. Senest var jeg i Kuwait, da Saddam Hussein på ny raslede med sablerne.

2. I Kuwait oplevede jeg på nærmeste hold, hvordan liberale og radikalt fanatiske muslimer kæmper om et nyt og anderledes samfund. De radikalt fanatiske muslimer ønsker traditionel sharia lov indført, mens de liberale sammen med regeringen ønsker mere åbenhed og mere pragmatisk lovgivning og samfundsudvikling. Som kristen fremmedarbejder i det spil skal man være meget varsom, så man aldrig siger det forkerte på det forkerte tidspunkt, men man skal alligevel turde delta i samtalen om fællesværdier.

3. Nedenstående indlæg bærer præg af, at det er lavet til mundtlig fremlæggelse, og for at fastholde hørings-ideen, er der ikke redigeret nævneværdigt i indlægget.

Når man bliver bedt om at være djævelens advokat, så skal man vare sig - specielt når man tror på Gud! Alligevel har jeg sagt ja til at fortælle om mine erfaringer som kristen fremmedarbejder i muslimske lande.

Min baggrund

Jeg har arbejdet i Libanon, Bahrain, Kuwait og Iran - i flere omgange. Fra 1965-1999 blev det til godt 25 år. I syv år var jeg missionssekretær i Det Danske Missionselskab. Det bragte mig på rejse godt 100 dage om året i Indien, Pakistan, Afghanistan, Iran og Mellemøsten. - Jeg vendte tilbage til Danmark i september 1999 og er nu ansat i folkekirken, hvor jeg i Odense skal arbejde med to områder:

1. kontakt til muslimer, for at skabe bedre forståelse mellem kristne og muslimer,
2. tilbyde kirkelig betjening for flygtninge og indvandrere.

I forbindelse med begge opgaver skal jeg medvirke til, at der gives information om opgaverne dels indadtil i det kirkelige rum og udadtil i det offentlige rum.

Hvad jeg skal sige her er altså baseret på mine oplevelser som kristen fremmedarbejder i den muslimske verden. For jeg var en del af minoriteten i et samfund, hvor værdierne primært var og er fælles for det muslimske flertal - men ikke så fælles for os andre!

Kristen fremmedarbejder og muslimske ansatte

Som kristen fremmedarbejder var jeg leder af nogle ret store boglader med mange ansatte. I Bahrain var missionsboghandelen den største i landet. De 27 medarbejdere var vidt forskellige, og jeg skulle sikre, at både kristne og muslimer fik tildelt den respekt, der var brug for. Det drejede sig bl.a. om helligdage, bedetider (altså i arbejdstiden), specielle arbejdstider i fastemåned, ashura tiden, jul, påske og pinse o.m.a.

Religiøs censur

Som boghandler førte jeg mange, lange og seje forhandlinger med myndighederne om den censur, som alle kristelige medieprodukter skal igennem inden de frigives - i Kuwait endda med arabisk stempel, der klart fortalte, at materialet var frigivet til kirkerne og kun til distribution til kristne, - altså ikke tilladt på det åbne marked.

Kompromis bag lukkede døre

Det var udfordrende og sjovt, for mange muslimske regeringsfolk på højeste plan var og er egentlig forlegne ved den censur, som kristne underlægges p.gr.a. ældgamle islamiske traditioner. F.eks. kan børnebibler ikke tillades, fordi de indeholder billeder af Moses, Abraham og andre profeter, som er fælles for islam og kristendom. Iflg. islams regler er sådanne billeder ikke tilladt, og man må slet ikke lave et billede, der forestiller Gud selv. Men på højeste plan forhandlede vi os som regel til et kompromis, og det forudsatte bare, at vi kristne aldrig fortalte nogen om kompromis-løsningen. Så det her har jeg altså aldrig sagt - og slet ikke her på Christiansborg i Landstingssalen, hvor alle aftaler vel altid etableres ærligt og i fuld offentlighed!

'Beskyttelse' af kristne mindretal

I de lande, hvor jeg har boet og/eller rejst, har kristne rimelige forhold. De lever som beskyttede folk, og det lyder jo på sin vis godt. Men når kristne statsborgere fra disse muslimske lande selv fortæller, så giver de udtryk for, at det er ubehageligt at være 'beskyttet', for de ønsker at være anerkendt som fuldgældige statsborgere med samme rettigheder og pligter som alle andre. De kristne ønsker med andre ord, at der skal skabes enighed om fælles værdier til lovgivningsbrug, så al diskrimination undgås, - men 'den realpolitiske åbenhed er bare ikke mulig der, hvor radikalt fanatiske muslimer kæmper for at sikre, at staten forbliver 'ren' som islamisk stat.

Kirke contra moske

Jeg har også været med til at fremlægge kristnes behov for flere kirkebygninger og særlige gravpladser i forskellige muslimske lande, og det var ikke nemme forhandlinger, for de radikalt fanatiske muslimer ønsker ikke at se kirker i bybilledet, og de ønsker slet ikke at høre kirkeklokker ringe! Kristne må heller ikke indbyde anderledes troende til kristen gudstjeneste, for muslimer må ikke forlade islam. Men kristne må hellere end gerne komme i moskeen, for det vil kun være godt, hvis de bliver muslimer!

Derfor har kristne i sådanne lande ikke de allerbedste kår, og lad mig lige tilføje, at i Saudi Arabien er det helt udelukket, at kristne kan blive 'beskyttede'. Kristne fremmedarbejdere i det land betragtes kun som et meget uheldigt og nødvendigt onde. Og kristentroen må aldrig bekendes offentligt i Saudi. Hvis det sker, så bliver man i bedste fald udvist af landet med meget kort varsel. Det er altså ikke Saudi Arabien, jeg taler om, når jeg snakker om kompromis og en vis forlegenhed fra officielt hold ved de gamle skrappe islamiske regler om såkaldt 'beskyttelse' af kristne minoriteter. Og det på trods af, at der findes mange kristne fremmedarbejdere i Saudi. - I de øvrige lande i Mellemøsten findes der foruden de kristne fremmedarbejdere nogle få kristne statsborgere - i Kuwait, Bahrain og Oman, - og rigtig mange i Irak, Iran, Syrien, Libanon, Jordan og Ægypten. Men der findes fornemme eksempler på noget andet - for i Bahrain og i Oman, har regenterne selv ydet støtte til kirkebyggeri.

Samtale er nødvendig

Men hvad betød alt dette for mig? For det første opholdt jeg mig i de muslimske lande under frivillighedens flag. Jeg kunne til enhver tid opgive mit job og rejse hjem til Danmark. Det forhold giver én en vis portion overskud til at tage det sure med det søde! For det andet havde jeg et rimeligt kendskab til islam og islamisk tradition, og når det blev krydret med min interesse for realpolitik, så var kompromiset det spændende mål, der altid skulle nås, for bl.a. ad den vej at nå lidt længere

frem mod en samfundsramme, der kan bruges til at skabe værdier, som bliver fælles for alle. Derfor har Mellemøstens Kirkelige Råd fra tid til anden - ved yderst dygtige og indsigtsfulde ledere - ført forhandlinger med flertallets muslimske magtfolk om fælles værdier for muslimer og kristne og altid fastholdt, at kristne satsborgere i muslimske lande ikke har brug for 'beskyttelse'. Den slags forhandlinger bløder op, når snakken om indførelse af sharia-love kommer på banen, og den snak kommer jo på banen nu om dage fra radikalt fanatisk muslimsk hold.

'Beskyttelsens' urimelige begrænsninger

Men det er ikke let at føre den slags forhandlinger, når de radikal fanatiske muslimer hele tiden kigger med over skulderen og råber meget højt om forræderi overfor islam. Den slags skulderkig handicapper de siddende myndigheder, så deres pragmatiske operative radius bliver begrænset, og de kan ikke bevæge sig udenfor de accepterede og kendte islamiske normer. Derfor kommer fælles værdier let til at blive noget med én slags værdier for de muslimske flertal og så en akkommodation for de andre - ganske særligt for de kristne, som skal 'beskyttes', men som altid ender med at skulle affinde sig med beskyttelsens indbyggede be-grænsninger.

Sådanne begrænsninger gør sig særligt gældende i tværreligiøse familieforhold, der tillader en muslimsk mand at gifte sig med en kristen kvinde, dog med den forståelse, at deres fælles børn skal blive/være muslimer. Det er også tilladt, at den kristne kvinde bliver muslim, men der er ingen vej tilbage - ikke engang, hvis en muslimsk mand skiller sig fra sin konverterede kone. En kristen mand kan heller aldrig gifte sig med en muslimsk kvinde, og hvis han bliver muslim for at blive gift med sit livs udkårne, så er der heller ingen vej tilbage for ham, selv hvis ægteskabet ophæves.

Rettigheder contra pligter/ansvar

Det er sådanne forhold der gør, at langt de fleste lande i Mellemøsten ikke har kunnet underskrive FN's menneskerettighedserklæring, for egentlig taler muslimer ikke om menneskerettigheder, men derimod om Gud-givne pligter, som, når de udleveres på den rigtige måde, fører til et godt muslimsk samfund, med værdier, der sikrer, at der bliver plads til, at 'bogens folk' (jøder/kristne) kan leve 'beskyttet' og med deres egne familieregler, som altså blot forudsættes ikke at være i konflikt med de islamiske traditioner og regler, for underforstået (for muslimer) er islamisk tradition den bedste værdiramme for alle - tilmed en værdiramme, der giver alle frihed til langs ad vejen at blive muslimer, - og det er dog et flot tilbud! Men den udtalte begrænsning er denne: Kristne må ikke tilbyde muslimer at komme med ind i det kristne fællesskab, og muslimer må ikke forlade islam.

Fremtidens pluralisme contra fortidens Gudgivne sikre

Når det så er sagt, så hører det med at sige, at de siddende regeringer i langt de fleste muslimske lande i Mellemøsten langsomt forsøger ikke bare at akkommodere, men de søger faktisk, at opbløde gamle islamiske regler og love, som mange muslimer i Mellemøsten betragter som utidssvarende. Faktisk forsøger mange muslimske politikere at arbejde frem mod, at FN's menneskerettighedserklæring skal blive accepteret som gyldigt grundlag for bl.a. forståelsen af religionsfrihedsprincippet. Men der er lang vej endnu, og de radikalt fanatiske muslimske kræfter spiller ikke med på den melodi.

Så problemet er ikke enkelt, når det drejer sig om fornyelse af love og regler, som muslimer vil hævde er givet til menneskeheden af Gud selv, hvorved de selv samme regler og love jo er indiskutable, og enhver menneskelig og politisk betinget modifikation er utilladelig - nærmest blasfemisk.

Islam og Mig

Hvad betyder det så for mig, at jeg i 25-30 år fik erfaring som kristen fremmedarbejder i muslimske lande? Er disse erfaringer en hjælp for mig, når jeg nu igen lever i Danmark og her får muslimer som naboer?

Naturligvis kunne jeg godt have fået nok af islam. Det er der mange der får, når de har boet i muslimske lande i nogle år. Det kunne være fristende at hoppe med på vognen og fordømme alt og alle i islam. Gud skal vide, at jeg har oplevet nok til at turde hævde, at der er noget, som for mig at se, er uheldigt i islam. Men jeg hopper ikke på fordømmelsens vogn, for jeg er et religiøst menneske, og jeg ønsker, at religion skal fremmes som værdiskabende norm, derfor mener jeg også, at den fremmedes religion skal spille med omkring det værdiskabende, for sand religionsfrihed bør ikke blot tillade, at det enkelte menneske har fuld frihed til at skifte tro - til at skifte religion, - men sand religionsfrihed bør også tilskynde mennesker til at søge ny forståelse om Gud og Guds virke i tiden gennem de perspektiver, som gives til menneskeheden gennem den fremmede nabos religion.

Her er det ganske enkelt vidunderligt at se, at folkekirken har taget initiativ til en seriøs studieproces ved et biskoppeligt udvalg, der forhåbentligt kan hjælpe os til at forstå lidt mere om religions-samtalens betydning. Altså den samtale der bør finde sted religionerne imellem, ganske særligt om fælles værdier for lovgivning og samfundsudvikling.

Gensidighedens dobbelkrav

Som jeg sagde, så betyder det naturligvis ikke, at jeg blindt accepterer alt i islam, og mine muslimske venner accepterer heller ikke alt i kristendommen. Men jeg vil ikke være med til at hævde, at der ikke findes livsglæde blandt muslimer, jeg vil ikke være med til at hævde, at islam ikke kan bringe noget godt til Danmark, - ja endda til kirken i Danmark! - Modsat vil jeg heller ikke være med til at hævde, at kristne og kristendom ikke har noget godt at bringe ind i islamiske sammenhænge. Jeg mener afgjort, at det er på tide, at kristne i Mellemøsten kommer til at tale med om grundlaget for fælles samfundsværdier, og jeg mener også, at muslimer i Danmark - hvor mange der end er her - skal have en platform, så de kan snakke med om det, der er fælles værdier i Danmark. Og de kristne i Danmark bør sikre, at muslimer sidder med ved bordet, hvor samtalen føres! - Derfor er det dejligt at se dem med ved bordet her i Landstingssalen - om end to muslimer ud af ni paneldeltagere ikke skaber et matematisk gennemsnit, - men måske er to muslimer kvalitativt lige så tunge som syv kristne!

Vi er mennesker med en fælles fremtid

Det er højst ubehageligt at være minoritet - som fremmedarbejder eller som flygtning - som kristen eller som muslim - og så blive skudt i skoene, at man altid er forkert på den, og at man kun tillades en plads i samfundet under de værdier, som flertallet giver én uden ens medspil og/eller input. Men det er endnu mere umuligt at være minoritet, og så få at vide, at Gud selv har lavet de regler, der skal bruges til at 'beskytte' minoriteten i samfundet, og ligeledes er det vanskeligt, hvis ikke umuligt, at skabe fælles værdier, når en af parterne frimodigt hævder, at 'hans' regler er Gud-givne og derfor indiskutable og uforanderlige.

Gud velsigner både muslimer og kristne - tør vi velsigne hinanden?

Jeg har lært, at religionssamtale er nødvendigt, og da langt de fleste af mine venner i Mellemøsten er muslimer - nogle endda radikalt fanatiske muslimer, - så ved jeg, at fjendebilleder skal nedbrydes. Den lære er ikke kommet til mig uden smerte, for timevis af samtaler med muslimske venner har lært mig, at vi står langt fra hinanden på mange måder både teologisk og politisk, men sammen lever vi under Guds nåde og velsignelse, hvis vi ellers vil anerkende det perspektiv, og sammen beder vi til Gud - på hver sin måde. Men forskelle til trods, så må og skal vi respektere, at

Gud netop vil velsigne os alle - hvis vi ellers vil tage mod Hans velsignelse - som muslimer og som kristne, der søger fælles værdier - selv for minoriteterne.

Some reflections of an interfaith practitioner

Høringsindlæg ved Canon Ivor Smith-Cameron, London

I stand before you today as a practitioner in the area of Inter-Faith. The subject is very vast and important and in ten minutes I can do no more than simply touch very briefly on general aspects. I feel I have been asked to empty the vast sea into a small bucket. It cannot be done, but I will do my best.

Nearly 50 years ago I was ordained a priest in the Church of England by Bishop George Bell, the leading ecumenical bishop of his day. He was a passionate believer in the cause of church unity. When he ordained me he wished me to commit my life to Christian unity. I have tried to do so. Were he alive today I feel sure he would urge me to commit my life not just to Christian unity but to the unity of all peoples of faith. The 20th century can rightly be called the century of Christian ecumenism. The 21st century must surely be called the century of Greater Ecumenism - of striving towards the unity of women and men of all faiths.

During the past 50 years of my life as a priest a very great sea change has been taking place in the UK. Until recently each living faith inhabited its own particular region. Hinduism lived in India. Islam lived in what used to be called the Middle East. Buddhism lived in South-East Asia. Christianity was usually seen to be the religion of Europe and North America. This religious map has now changed radically and irreversibly. Today followers of Buddhism, Christianity, Hinduism, Islam, Judaism, and Sikhism are all living together in our large cities. I live in London, and I know that no-one living in Greater London is more than a short journey away from a Buddhist Vihara, a Christian Church, a Hindu Temple, a Muslim Mosque, a Jewish Synagogue or a Sikh Gurdwara. Contrary to what we may think, there is in London a very great deal of faith in the city if only we had inner eyes and inner ears to appreciate it and thank God. The way we as peoples of faith approach the Divine, the Transcendent, the Holy, will of course be different but today the way we do so will depend much on the respect we pay to those sisters and brothers who live by faith in their religious traditions other than our own. There are now in Britain, more Muslims than there are members of the Methodist, Baptist and United Reformed Churches put together. There are more Jews per square mile in the London Borough of Redbridge than there are in the State of Israel. The city of Leicester in the midlands of England - apart from Durban in South Africa - is the largest Hindu city outside India. Southall - a district in West London near Heathrow airport - is often called the capital of the Punjab outside India. Every so often we hear of another Buddhist monastery being established in one of the English counties, mostly peopled by English monks and nuns.

One of the most significant events during the recent millennium celebrations took place on January 3 this year at the British Houses of Parliament. It was organised by the Department of Culture of the British Government and was attended by the Prime Minister, the Duke and Duchess of Gloucester, the Archbishop of Canterbury, leaders of all the Christian churches, leaders of the various religious faiths and women and men and children of all religions. It was an act of celebration in which the government urged the various religious faiths to help it to produce in Britain at the start of this millennium a society in which religious values and the pursuit of religious attitudes would contribute towards the establishment of a strong national community life. It was a magnificent example of the state working for co-operation with peoples of all faith traditions. Among the many things which took place in this event - song, dance, prayer, thanksgiving and short speeches - one of the most important sentences I heard was uttered by the Chief Rabbi who told us that although he believed that there was a great deal in common between all the major faiths especially

concerning matters of justice and peace, of community living, of aspects of family life, of moral values, he also said that there were many significant differences which "enlarged and enriched all of us". Our differences need not divide us - they enrich all of us as a community. Certainly as a Christian person I have been deeply enriched in my faith when I experience from my Muslim friends the awesome sense of God's transcendence and God's oneness; I have been enriched in my faith by the devout reverence for the earth and all the species in creation expressed by my Jain and Buddhist friends; I have been enriched in my faith by the awareness of righteousness and justice expressed by my Jewish friends: I have been enriched in my faith by the experience of the oneness and interdependency of all creation and by the intimacy of the Creator and creation expressed by the inclusiveness of my Hindu friends. As a result of these experiences, I have been taken deeper and deeper to explore the spiritual treasury of my own Christian tradition.

How things have changed! Prime Minister Tony Blair at this great event spoke of his personal experience. He said that until he was in his twenties he had no idea of the Christian debt to the Jewish tradition. In fact my generation and the generation before me - mainly because of the missionary attitudes of our Christian past - thought of and viewed with suspicion sometimes with abhorrence - the beliefs of people of other living faiths. Our missionary history is littered with instance of attitudes of which we should be ashamed, but, thank God, Christians took a step in a new direction under the impetus of the second Vatican Council and through the efforts of the World Council of Churches when Christians were encouraged to enter a process of dialogue with women and men of other faiths. Since then during the past forty years I have experienced both in Britain and in India (my own native land which I visit regularly) a growing understanding of the deep need on the part of people of different religions to listen and learn from each other. Such people engage in what has come to be called dialogue. Dialogue is an exercise of love. The hardest thing in loving is to listen to the other - to listen both with the outer and inner ear. Dialogue is about using two ears and one mouth. So much bad religious experience has consisted of all mouth and no ears.

There are very grave problems posed by our religious difference and it would be foolish and dishonest to forget them, to brush them aside, or to minimise them. They will not go away, they have to be confronted but we need to do so in a spirit not of anathema but of dialogue. These important matters are today being confronted by women and men of faith who in discussions, seminars, and conferences in various parts of the world are meeting and learning from each other. Topics as diverse as the uniqueness of Jesus Christ, the meaning of salvation, the meaning and authority of our various scriptures, the exercise and consequences of the Sharia law, matters concerning diet, food, medical practice, social behaviour, education for girls, sexual mores, and attitudes to family life are considered and discussed in a spirit of openness. These major issues, in our new totally pluralistic society, can and do lead to conflict as we know from experiences in different parts of our world - but, but, because we are now global citizens in a 'global village' we must work towards a global ethic. For my part, it is essential that for the survival of our fragile, interdependent, anguished world some common commitment be made. I believe that our various religious traditions do contain core values and that these should go towards the shaping of a global ethic for all human beings, both those who are openly persons of faith and those who do not profess a faith. No one religious tradition can claim with integrity and honesty to have all the resources to solve all the problems of the world, but together the various religious traditions can make a contribution for the healing of humanity and creation. I well remember the importance of the great Christian ecumenical Lund principle where Christians were bidden only to do apart what cannot be done together. Likewise, in Great Britain today, in matters such as education, employment, penal reform, poverty, and racism, peoples of faith must work together, and not apart, to bring wholeness to the human condition.

In this our new human situation, as a Christian I have been deeply indebted to the witness and work of persons such as the theologian Hans Kung who has made very clear to us that there can be

No peace among the nations without peace among the religions.
No peace among the religions without dialogue between the religions.
No dialogue between the religions without the investigation of the foundations of the religions”

Folkekirken og muslimerne

- en teologisk vurdering

høringsindlæg ved biskop Niels Henrik Arendt, Haderslev

Muslimerne som udfordring

Muslimerne udgør det største religiøse mindretal i Danmark. For en flertalskirke som folkekirken må et praktiserende religiøst mindretal altid være en udfordring, men islam er det måske i særlig grad - på et tidspunkt, hvor en del gammel fjendtlighed mellem de forskellige kristne konfessioner er erstattet af samtale og diskussion, men hvor til gengæld modsætninger mellem kristne og muslimer blusser op ude omkring i verden, og hvor den religiøse identitet også herhjemme er kommet til at spille en stadig større rolle i den folkelige debat om, hvordan man kommer til at høre til her i Danmark.

Jeg vælger bevidst ordet udfordring - fordi mange danskere opfatter muslimsk tilstedeværelse i Danmark som en trussel; nogle opfatter den endda som en provokation. For mig er det i orden at diskutere, om en fremmed kultur udgør en trussel mod den hjemlige kultur. Men kristeligt set er et andet menneske ikke en trussel, men altid en udfordring, i særdeleshed et menneske af en anden tro. Det er også med et gammelt ord en anfægtelse.

Meget generelt, så har vi fokuseret mere på det, der opfattes som en kulturel trussel og mindre på den religiøse anfægtelse. Lidt kategorisk udtrykt: vi er ligeglade med, hvad muslimerne tror, hvis de bare ville opføre sig lidt mindre mærkeligt, hvis de bare vil være og se ud som os. Vi forventer og forlanger både for meget og for lidt af mødet mellem dem og os. Vi stiller det krav, at de skal blive som os; burde vi så ikke stille det krav til os selv, at vi gør os klart og viser, hvem vi er og hvad vi tror? Vi forventer, at de ser bort fra de regler i deres religion, som ikke passer med traditionel dansk livsform. Men vi forventer ikke, at de skal lade sig udfordre af det kristne budskab - det er ikke nødvendigt. Sådan forventer og forlanger vi grundlæggende for lidt af os selv.

Jeg vil i det følgende fremdrage noget af det, der er udfordringen set med mine øjne. Det må i sagens natur nærmest være i stikordsform.

Den endegyldige sandhed?

Muslimerne udfordrer ved selve deres påstand om, at islam er den endegyldige sandhed. Islam er rummelig i den forstand, at den tilkender andre religioner, herunder kristendommen en relativ sandhed. Men den endegyldige, ufordrejede sandhed findes kun i Koranen.

For et menneske, der mener, at noget andet er sandheden er en sådan påstand en udfordring - til at forsøge at få frem, hvad sandheden så er. Og hvis sandheden betyder noget for én, er man nødt til at sætte sig selv ind i forsøget på at imødegå påstanden om, at sandheden alene findes i islam. Man er nødt til at sige imod. Kristendom og islam er enige om meget kategorisk at fastholde, at endegyldig sandhed findes - derfor må de nødvendigvis støde sammen. Kristendommen har så tillige den opfattelse, at ethvert menneske i sig selv er på vej bort fra sandheden. Dermed er alle mennesker grundlæggende stillet på samme plan. Hvordan fastholde den grundlæggende accept og den kategoriske modsigelse på én og samme tid?

Jesus - profet eller Kristus?

Mest afgørende kommer dette frem i spørgsmålet om Jesu betydning. Efter muslimernes opfattelse er Jesus en islamisk profet, men altså ikke andet og mere. Muslimernes gudsopfattelse gør det umuligt, at Gud kan blive menneske. At møde udfordringen fra muslimernes Jesus-billede er ens-

betydende med at modsige islams opfattelse af Gud. Men det er jo også at gøre sig klart, hvor chokerende en påstand kristendommen egentlig rummer - fordi den jo forkynder, at Gud er blevet et menneske for ethvert andet menneske, også muslimerne.

Efter muslimsk opfattelse har Jesus ikke nogen unik betydning for dem. Den kristne modsigelse består i at hævde, at han betyder præcis det samme for dem som han betyder for de kristne. Og deri ligger så samtidig accepten af dem.

Modsigelse

Helt konkret: Folkekirken kan ikke unddrage sig forpligtelsen til modsigelse. Men i modsigelsen ligger tillige anerkendelsen af den anden, respekten. Og hvis den bliver væk, har man ikke begrebet, hvad modsigelsen egentlig indebærer.

Den "ydre side" af troen spiller en afgørende rolle i islam - i form af religiøse forpligtelser, der omfatter alle livsområder, ydre former, kroppens hengivelse til Gud, så at sige. Derfor er forholdet mellem religion og kultur temmelig entydigt. I kristendommen, specielt den protestantiske, vendes opmærksomheden bort fra det ydre, hen mod hjertets overgivelse.

Men hvordan får man så øje på kristendommen? Det er en af muslimernes indvendinger mod de kristne i dagens Danmark. Vi nødes til at overveje, om en tro alligevel ikke også må knytte sig til nogle ydre former, vi nødes til at overveje forholdet mellem kristendom og kultur - og det er ikke entydigt, sådan som debatten godt engang imellem kan give indtryk af.

Vi ser grundlæggende forskelligt på spørgsmålet om religiøs frihed. Vi må imødegå, modsige den opfattelse, der er vidt udbredt i islam, at man ikke kan skifte religion, hvis man er muslim. Vi må kategorisk fastholde den enkeltes ret til at skifte tro uden nogen form for sanktioner. Men det er ensbetydende med en lige så entydig anerkendelse af muslimernes fulde ret og frihed til at forblive muslimer, også her i Danmark med, hvad det indebærer. I modsigelsen er vi nødt til at give plads til den anden. Ellers giver modsigelsen ingen mening.

Det kulturelle fremmede

Den kulturelle fremmedartethed, der også hører muslimerne til, foruroliger os i nogen grad. Det er der ikke noget underligt i. Set med kristendommens øjne er ingen kultur imidlertid en fremmed kultur, fordi det kristne budskab kan gå ind i enhver kultur og komme til orde i den og ved hjælp af den. I kristendommen findes der på den måde egentlig ikke fremmede, eller rettere: der findes kun mennesker, der er fremmede for Gud, men denne fremmedhed har Gud selv imødegået ved at blive som én af dem. Men de fleste muslimer ville formentlig have sig frabedt påstanden om, at fremmedheden imellem os ophæves på denne måde.

Jeg er blevet bedt om at give en teologisk vurdering. Jeg har kun kunnet antyde den. Helt konkret mener jeg, at vi af selve sagen tvinges ind på livet af hinanden - for at kunne tage livtag med hinanden om sandheden.

Opgaven er for folkekirken og dens medlemmer i relation til muslimerne her i Danmark at præsentere og repræsentere kristendommen. Sådan udfordres vi i virkeligheden i mødet med det anderledes til at blive bedre hjemme i vort eget. Men det er måske i virkeligheden også en kæmpe chance.

Lad mig slutte af med en af mine yndlingshistorier - den stammer fra den østeuropæiske jødiske tradition:

Eisik hed en jøde i Krakow, han var søn af Jekel. En nat drømte han, at han skulle drage hjemmefra og gå til Prag og under broen op til kongeslottet finde en kostbar skat. Han vandrede den lange

vej til Prag, men da han kredsede om broen, blev vagtkaptajnen mistænksom og spurgte ham, hvad han ville. Eisik fortalte, at han hjemme i sin egen by havde drømt, at han under denne bro skulle finde en skat. Vagtkaptajnen slog en høj latter op: Hvem tror på den slags? Så skulle jeg også engang være draget her fra Prag til en by, der hedder Krakow, for jeg drømte at i den by skulle jeg i huset hos en jøde ved navn Eisik, søn af Jekel finde en skat under kakkelovnen. Hver anden jøde i Krakow hedder vel Eisik og hver anden Jekel. Og han lo atter. Eisik bukkede, vandrede hjem til Krakow, gravede sin kakkelovn ud og fandt sin skat.

Men se, det var jo ikke sket for ham, hvis ikke han havde vovet sig ud og mødt vagtkaptajnen. Folkekirkemedlemmerne er nødt til at vove mødet, diskussionen med muslimerne for at finde tilbage til, hvem vi selv er. Sker det, kunne kristendommen i Danmark måske omsider blive en udfordring for muslimerne.

Befolkningens sammensætning i Danmark og udvikling i de næste 20 år

Høringsindlæg ved professor, dr. polit. Poul Chr. Matthiessen

Danmark er i lighed med de fleste andre lande genstand for ind- og udvandring. Normalt vil en vandring komme i stand på grundlag af en individuel - mere eller mindre frivillig - beslutning hos de personer, som ændrer opholdssted. Baggrunden for vandringen kan være forskellig, men den vigtigste faktor er normalt af økonomisk art, nemlig ønsket og håbet om at opnå en højere levestandard på det nye opholdssted. Andre motiver, som godt kan optræde sammen med økonomiske, kan være ønsket om uddannelse, ægteskab, social sikkerhed eller ønsket om at undgå personlig forfølgelse fra statsmagtens side. Det sidste motiv har tegnet sig for en del af indvandringen til Danmark i de sidste årtier af det 20. århundrede.

Det har været karakteristisk for de første 60-70 år af det 20. århundrede, at Danmark først og fremmest har haft udvandringsoverskud. Den altovervejende del af vandringsforbindelsen har været med Vest- og Nordeuropa samt Nordamerika og Australien. Således udgjorde antallet af indbyggere i Danmark med fødested i Afrika, Asien og Latinamerika i 1960 mindre end 1 p.m. af befolkningens størrelse.

I sidste halvdel af 1960'erne sker der imidlertid en afgørende ændring, som har bevirket, at Danmark siden da stort set har været en indvandreration. Det er endvidere karakteristisk, at nu begynder indvandringen at komme fra lande, som Danmark ikke tidligere har modtaget indvandrere fra.

Under 1960'ernes højkonjunktur opstod der mangel på arbejdskraft i Danmark. Da der også var højkonjunktur i andre Vesteuropæiske lande, og Østeuropa - bortset fra Jugoslavien - var lukket inde bag jerntæppet, så blev følgen, at den nødvendige arbejdskraft måtte komme fra fjernere lande - og lande, som Danmark ikke tidligere havde haft indvandring fra. Det blev først og fremmest det tidligere Jugoslavien, Tyrkiet og Pakistan, hvoraf de to sidste var rene muslimske lande. Denne indvandring af arbejdskraft skete i de fleste tilfælde som enkelt-person-indvandring. Udlændinge kunne rejse ind som turister, og efter at have søgt og fået et arbejde kunne man opnå midlertidig arbejds- og opholdstilladelse - som senere blev gjort permanent.

Omkring 1970 begynder man at foretage en stramning af mulighederne for at udstede nye opholds- og arbejdstilladelser, en udvikling, som afsluttes med et egentligt indvandringsstop i 1973. På det tidspunkt var der kommet omkring 15.000 udlændinge fra de tre nævnte lande, hvoraf knap halvdelen var fra Tyrkiet. Men på trods af stoppet for udstedelse af arbejds- og opholdstilladelser, skete der ikke en standsning af indvandringen. På grund af reglerne om familiesammenføring fik gæstearbejderne - hvoraf næsten alle var mænd - også bevilget opholdstilladelse til deres koner og børn. I modsætning til hvad mange formentlig ventede er indvandringen fra disse lande på grund af familiesammenføringen ikke blevet til et midlertidigt fænomen. Det viste sig nemlig, at gæstearbejdernes børn - altså 2. generation - i vidt omfang giftede sig med deres oprindelige landsmænd og i kraft af familiesammenføringsreglerne kunne få opholdstilladelse til ægtefællen fra hjemlandet. Det skyldes igen, at mange af disse indvandrere kommer fra kulturer, hvor der er tradition for, at familien bestemmer valget af ægtefælle. Derfor kan denne såkaldte kædevandring i princippet fortsætte fremover, så længe de kulturelle normer blandt indvandrerne på dette punkt ikke ændrer sig.

Væksten blandt gæstearbejdergruppen skyldes også, at deres kvinder har en væsentlig højere fertilitet end gennemsnitsbefolkningen i Danmark. Mens danske kvinder i årene 1975-78 i gen-

nemsnit fik 1,7 levendefødte børn, så fødte den pakistanske kvinde godt 7 børn og den tyrkiske 4,5 barn. Siden 1970'erne er der indtruffet et fald i børnetallet for disse kvinder, men deres niveau ligger stadig væsentligt over det gennemsnitlige fødselsniveau i Danmark. I 1994-98 var tallene for de to grupper henholdsvis 3,8 og 2,9.

Under et er der i dag omkring 75.000 udenlandske statsborgere fra de tre gæstearbejderlande. Heraf skyldes en hel del også flygtninge p.gr.a. borgerkrigen i det tidligere Jugoslavien. Tallet på 75.000 udenlandske statsborgere fra de tre gæstearbejderlande skal sammenlignes med et tal på ca. 5.000 i 1960.

Den anden hovedkilde til stigningen i antallet af udenlandske statsborgere i Danmark skyldes tilstrømningen af asylansøgere. Der er en række muligheder for at blive anerkendt som flygtning - dvs. få bevilget asyl og dermed opnå opholdstilladelse. Asylansøgeren kan for det første blive anerkendt som konventionsflygtning, hvis han eller hun opfylder de betingelser, der er opstillet i FNs Flygtningekonvention fra 1951. Her gælder det, at udlændinge med rette skal kunne frygte for forfølgelse i sit hjemland på grund af sin race, religion, nationalitet, politisk overbevisning, eller fordi han eller hun tilhører en særlig social gruppe. For det andet er der de-facto flygtninge. Det er asylansøgere, som ikke opfylder betingelserne i FNs Flygtningekonvention, men kan få asyl efter de danske regler af andre lignende eller tungtvejende grunde end dem, der er nævnt i Flygtningekonventionen. Der kan f.eks. være tale om unddragelse af militærtjeneste eller borgerkrig i landet, således at man finder det uforsvarligt at sende asylansøgeren tilbage til sit land. Så er der for det tredje de såkaldte kvoteflygtninge, idet Danmark efter aftale med FNs Flygtningehøjkommissariat eller en lignende international aftale modtager ca. 500 flygtninge om året fra FNs flygtningelejre. Så er der endelig et antal udlændinge, som søger om asyl ved danske ambassader i udlandet. Men her er antallet af bevilgede asylansøgninger meget beskedent.

Hovedparten af asylansøgerne er de såkaldte spontane asylansøgere, dvs. udlændinge, der på egen hånd er kommet til landet og søger asyl. Størstedelen af de anerkendte flygtninge er de-facto flygtninge - altså flygtninge, der falder uden for FNs Flygtningekonvention.

Antallet af udstedte opholdstilladelser i asylsager har siden 1960 svinget stærkt fra år til år. Antallet var ret moderat gennem det meste af 1960'erne og 1970'erne. Men siden begyndelsen af 1980'erne er der sket en stærk stigning i antallet af asylansøgere. De er kommet fra lande som Sri Lanka, Iran, Irak, Libanon og Somalia, dvs. lande med overvejende muslimsk religion. Tilstrømningen af asylansøgere skyldes dels krige, dels de ustabile politiske og økonomiske forhold i af-senderlandene.

Flygtninge har - ligesom gæstearbejdergruppen - ret til familiesammenføring. Det er klart at i og med, at man har kulturer, hvor der er tradition for, at familien bestemmer valget af ægtefælle, så vil familiesammenføring udgøre en vigtig vækstfaktor.

Den generelle baggrund for det stigende indvandringspres fra det mellemste Østen og det nordlige og centrale Afrika er den store befolkningstilvækst og den beskedne økonomiske og sociale udvikling og så naturligvis manglen på politisk stabilitet. Men det var faktorer, der også gjorde sig gældende før 1980'erne. Når disse faktorer i dag har udløst et betydeligt vandringspres, hænger det sammen med en række andre faktorer. Her må man - ud over en vis liberalisering af indvandringsloven i 1983 - fremhæve den voldsomme udvikling i transport- og kommunikationsmulighederne. Gennem TV og radio vil indbyggerne i selv fattige lande i stigende grad være ganske velorienterede om den store forskel på levestandarden i Vesteuropa og deres eget land. Og den stadige udvikling af transportmulighederne gør det let i løbet af kort tid at komme fra fjerne egne af kloden til Europa. Tamerne og somalierne er eksempler herpå. En væsentlig rolle spiller uden tvivl også den hastigt voksende migrationsindustri, som mod betaling har specialiseret sig i at finde flugtveje

for udlændinge, som ønsker at søge asyl uden at være i besiddelse af de nødvendige papirer som pas og visum.

Når jeg hidtil har talt om udlændinge, så har afgrænsningen været baseret på statsborgerskabet. Men ønsker man - f.eks. af hensyn til integrationspolitikken - at kende antallet af indbyggere med en udenlandsk baggrund, er denne afgrænsning for snæver, fordi et voksende antal personer fra både gæstearbejderlande og flygtningeproducerende lande erhverver dansk statsborgerskab, og dermed glider ud af statistikken over udenlandske statsborgere.

Danmarks Statistik har foretaget en alternativ afgrænsning af udlændingebefolkningen ved at lade denne omfatte såvel indvandrere som efterkommere. Disse er defineret således: *Indvandrere* er personer født i udlandet, hvis forældre begge er udenlandske statsborgere eller født i udlandet. *Efterkommere* er personer født i Danmark af forældre, som begge er indvandrere eller efterkommere.

Efter denne definition udgør udlændingebefolkningen fra udviklingslandene - dvs. landene i Latinamerika, Afrika og Asien (excl. Japan) - i dag godt 200.000. Blandt disse skønnes omkring 150.000 at have en muslimsk baggrund svarende til 3 pct. af befolkningens størrelse.

Så kan man spørge: Hvad med fremtiden? Danmarks Statistik har foretaget en beregning af antallet af indvandrere og efterkommere fra udviklingslandene i år 2020. Under forudsætning af et årligt indvandringsoverskud fra disse lande på 7.000 og et fald i fertilitetsniveauet pr. kvinde til 2,1 i år 2020, vil befolkningen fra denne del af verden i år 2020 udgøre 440.000 eller 8 pct. af hele befolkningen i Danmark.

Antagelsen om et fortsat indvandringspres fra udviklingslandene forekommer velbegrundet. Der er hverken udsigt til større politisk stabilitet i disse lande, eller at indkomstforskellene mellem industri- og udviklingslande vil udviskes i nær fremtid. Der er også udsigt til en fortsat stor befolkningstilvækst i udviklingslandene. Endelig vil det under alle omstændigheder tage tid, før der sker et sådant kulturelt skift i indvandrerbefolkningen, at familiesammenføringsstallene synker drastisk.

Man må endvidere påregne, at hovedparten af indvandringen til Danmark vil komme fra landene i det mellemste Østen og det nordlige og centrale Afrika, dvs. lande med overvejende muslimsk religion. Hvis man forudsætter samme andel af personer med muslimsk baggrund blandt indvandrere og efterkommere fra udviklingslandene som i dag, vil antallet af indbyggere med muslimsk baggrund i Danmark i år 2020 udgøre godt 300.000, eller 6 pct. af hele befolkningen i Danmark. Dette summariske skøn er naturligvis usikkert, men det er givet, at der under alle omstændigheder vil ske en fortsat stigning i antallet af indbyggere med muslimsk baggrund. Det vil udgøre en af de store udfordringer i dette århundrede.

Erfaringer fra Vollsmose sogn

Høringsindlæg ved sognepræst Torben Hangaard

Vollsmose sogn har en særlig befolkningsmæssig sammensætning, der adskiller sig markant fra det traditionelle danske kirkesogn. Sognet er beboet af ca. 60% indbyggere med anden etnisk baggrund end dansk, hvilket er udtryk for en stærk vækst i de seneste 10 år, hvor mængden af hovedsagelig muslimske indbyggere er steget fra ca. 35% 1990 til de nævnte ca. 60% i indeværende år.

Denne vækst har flere årsager. Naturligvis er en stadig tilflytning af nye beboere med fremmed baggrund en del af forklaringen, men denne konstatering kan ikke stå alene og er i øvrigt ikke den væsentligste årsag til den nævnte udvikling.

Denne skal findes i fødselsraten blandt de forskellige etniske grupper, hvoraf danskere også betragtes som en etnisk gruppe. I Vollsmose sogn fødes i omegnen af 300 børn årligt. Heraf er for nuværende ca. 80% børn af muslimske forældre. Derfor er det heller ikke vanskeligt at forstå, at vore skoler i det store og hele er søgt af børn med anden etnisk baggrund end dansk, idet danske børn ganske enkelt ikke *fødes* i vort sogn, eller i hvert fald kun i meget begrænset omfang

Dertil kommer, at en meget stor del, mere end halvdelen af sognets godt 12.000 indbyggere ikke er at finde på arbejdsmarkedet, hvorfor hverdagen er til rådighed for alverdens ting.

Med en bevidsthed om denne udvikling påbegyndte Vollsmose kirke et arbejde af en særlig karakter. Arbejdet tog sin begyndelse for godt 12 år siden og krævede en *definition*. Vi blev nødt til at tage stilling til, hvad vi ville med sognet samt beslutte på hvilken måde, vi ønskede, sognet skulle udvikle sig. Som arbejdsforudsætning gjorde vi os helt klart, at vi ikke ønskede at arbejde ud fra nogen form for teoretisk baggrund eller med teologiske eller filosofiske overvejelser som udgangspunkt. Vi ønskede og ønsker stadig et arbejde udført på helt praktisk basis.

Først gjorde vi os klart, at for os er enhver beboer i sognet at betragte som sognebeboer tilhørende kirkens arbejde og omsorg. Enhver muslim hører således med i sognet på linie med alle andre. Baggrunden for denne holdning er vor opfattelse af det at være et menneske. Vi udtrykker i alle henseender, at et menneske er et menneske og skal behandles som sådan. Derfor tager vi ikke stilling til antallet af fremmede i vort sogn eller samfund, men behandler alle ens.

Efter denne definition af målgruppen, der således er alle, besluttede vi, at vort formål ikke skulle være at påvirke den muslimske befolkning i religiøs henseende. Derimod betragter vi vort arbejde som et led i en større integrationsproces, hvorfor vor fornemste opgave vil være at påvirke en fælles udvikling af kulturelle forhold. Dette skal forstås således, at vi arbejder ud fra en grundholdning, der udtrykker fuld gensidig respekt for samarbejdspartnerens kulturelle og religiøse baggrund, en respekt, vi også modtager fra den muslimske verden i sognet.

Denne grundindstilling er helt nødvendig for et vellykket fælles arbejde, hvis ikke den ene part skal dominere den anden, hvilket vi ønsker at undgå.

Da vi havde fået formuleret disse punkter, blev vi snart klar over, at opgaven er af en karakter, som medfører, at vi ikke kan løse den selv. Der skal et bredere samarbejde til i sognet for at få alle ledene til at fungere, og sluttelig er det vel også sognets opgave, idet vi taler om sognets hverdag. Vi allierede os derfor med en bred vifte af boligafdelingernes bestyrelser, med beboerhusenes

funktioner og en række andre boliglokale tiltag for at involvere den fremmede befolkning i det naturlige danske miljø. Dette tiltag lykkedes ud over alle forventninger.

Derfor gik vi et skridt videre. Vi har altid haft et særdeles godt forhold til sognets dengang to skoler (der er fra indeværende år oprettet en tredje), hvor især samarbejdet med Humlehaveskolen har været særdeles udbytterigt for begge parter. Det har det også vist sig at være indenfor dette emnes rammer.

En meget stor del af eleverne er naturligvis af muslimsk herkomst (se ovenfor), hvorfor de ikke deltager i kristendomsundervisning. Efter skolens påfund indgik vi en aftale med Odense skolevæsen. Denne indebar, at religionsundervisning i udvalgte 8. og 9. klasser udgik af skemaet og blev erstattet af tværgående kulturundervisning, hvor klasselæreren og undertegnede som den lokale præst i fællesskab underviste i religionshistorie med særlig vægt på kristendom og islam begge set som kulturelle dele af den historiske udvikling. Det var et godt projekt, som fungerede en lang årrække, og som medførte andre aktiviteter.

De unge mennesker syntes godt om undervisningen og det fællesskab, den indebar med ture ud af huset til såvel museer som kirker og den lokale moske. Derfor var det naturligt at udvide samværet mellem de muslimske og danske unge ved at tage på badeture, hvor også pigerne deltog. Det havde ganske vist krævet en længere samtale med nogle muslimske forældre at få tilladelse til at medbringe deres døtre til disse aktiviteter, men i den sidste ende kom de med på linie med alle andre.

Ligeledes dannede vi såvel drenge- som pigefodboldhold og deltog i turneringer på skoleplan. Også her deltog muslimske piger på lige fod med danske, ganske vist igen efter samtale med forældrene, der havde vanskeligt ved at se deres døtre løbe rundt i shorts og kortærmede trøjer. Slutte- lig lykkedes det dog, og alle kom med. Samtalen med forældrene har virkelig en stor betydning, skønt den er meget tidskrævende.

Gevinsten i dette samvær, der som nævnt også kom til at omfatte forældrene, kom senere. Vi lærte hinanden at kende fra hverdagens samarbejde, og trygheden ved hinanden voksede. Det gjaldt begge veje, så det var med en vis spænding, at fire lærere og undertegnede arrangerede en tur til Tjekket for såvel drenge som piger i 9. klasse. Klassen omfattede ganske få danske unge, men mange tyrkiske og palæstinensiske unge af begge køn. Det fantastiske skete. Vi behøvede ikke at afholde så meget som én forældresamtale. De forældre, vi tidligere havde haft kontakt med for at forklare os, havde opnået tilstrækkelig tillid til, at vi måtte medbringe deres børn, herunder døtre, på en uge lang udenlandsrejse. Det kom lidt bag på os, men vi var både glade og stolte, hvilket selvfølgelig satte sit præg på en god og velfungerende tur, ligesom det selvfølgelig gav basis for et videre samarbejde i sognet.

Snart gik det op for os, at hårdt arbejde og grundig forberedelse naturligvis er forudsætningen for, at et engagement kan udvikle sig. Det er imidlertid bare ikke nok. Der skal yderligere en god portion held til. Held er naturligvis ikke noget, der kommer af sig selv. Det er noget, der skal opsøges, og som en gang imellem hjælper os videre.

Dette held i samspil med tilfældet kom os i møde. Der holdes mange og forskelligartede møder i vore boligparker i Vollsmose, og ved et af disse møder fik jeg en tilfældig kontakt til nogle af de palæstinensiske ledere. Vi havde nogle rigtig hyggelige timer sammen, hvor vi kom spekteret rundt i såvel almen som mere alvorlig henseende. Dette resulterede i, at jeg blev inviteret hjem til den ene af lederne, der sammenkaldte en række af de øvrige fremstående palæstinensere i Vollsmose. Vi tog nu fat på en debat om de problemstillinger af fælles karakter, som vi hver for sig fandt af væsentlig betydning. I denne samtale kom det begge parter til gode, at vi var helt enige

om at optræde respektfuldt over for hinanden. Samtalen mandede ud i en aftale om jævnlige møder, som stadig holdes, ligesom den dannede baggrund for jævnlige møder med imamen.

Vi havde nu fået rigtig hul på samarbejdet, og endnu en gang kom tilfældet os til hjælp. På dette tidspunkt nedsatte Odense kommune nemlig et såkaldt flygtninge-indvandrerudvalg, hvilket i sig selv var en udmærket ide. Blot forholdt det sig således, at et væsentligt punkt var blevet overset, idet de omhandlede personer på den ene side ikke havde tradition for demokrati og på den anden side aldrig havde lært dansk tradition. De ville med andre ord stå med et problem i en folkevalgt forsamling, og da en del af de, der skulle vælges, helt naturligt kom fra Vollsmose, tilbød vi at være dem behjælpelige med en forberedelse til det vigtige valg.

Derfor fik vi mulighed for at yde vejledning i dansk demokratisk tradition, hvilket førte en del af disse fremmede ind i afdelingsbestyrelserne i de enkelte parker, ligesom det lykkedes os at kanalisere de unge mennesker ud i idrætsforeningerne, hvor de blev en del af den naturlige danske hverdag med godt kammeratskab og foreningsbaggrund. Det var os nemlig magtpåliggende at lære disse nye kulturelle baggrunde betydningen af Danmark som et foreningsland. Lærer de det, bliver de en part af en helhed, og skønt der er et stort arbejde at gøre på dette punkt, går udviklingen i den rigtige retning i vort sogn, hvor mange efterhånden deltager i foreningslivet, medens endnu flere står udenfor. Der er dog taget hul, og det går den rigtige vej.

Med de mange fælles opgaver blev det efterhånden naturligt for samarbejdspartnerne forstået som muslimerne at henvende sig i Vollsmose kirke for at tale om alverdens ting eller låne et mødelokale. Derved har de vænnet sig til at komme ganske uformelt i kirkens lokaler, som lægger hus til alverdens ting. I den henseende må det i sandhed siges, at vi er der for alle, samt at vort menighedsråd yder en indsats af formidabel karakter. Der er aldrig noget, der er for meget.

Det betyder selvfølgelig og heldigvis ikke at vi er enige i alting. Bølgerne kan gå højt ikke mindst i henseende til dette arbejdes praktiske udførelse, men det er nu en gang gennem uenighed og debat, at nye tiltag kommer til syne og bliver prøvet af. Det er vort menighedsråd virkelig gode til at forvalte.

I og med mystikken gik af det at komme ind i kirken, blev spørgsmålene mange og lysten til samarbejde styrket, hvilket i øvrigt vendte begge veje. Derfor benyttede de andre kulturer snart vor kirke og dens vejledning på linie med danskere. Ganske vist er problemerne anderledes end de problemer, vi møder hos såkaldt almindelige danskere, men det drejer sig stadig om helt normale hverdagsproblemer for den enkelte familie.

Ofte påføres familierne vanskelige problemer af den sociale forvaltning. Disse ubehageligheder præsenterer de for kirkens vejledning, og desværre viser det sig, at de sociale myndigheder meget ofte tager fejl. De må ganske enkelt rette den indstilling, som er foretaget for at holde sig indenfor lovens rammer. I enkelte tilfælde har vi for familierne videresendt sagerne til det sociale ankenævn og har fået medhold, hvilket naturligt nok har forøget antallet af henvendelser. Det er selvfølgelig tilfredsstillende i sig selv, men det er samtidig foruroligende, hvis den offentlige sagsbehandling er så ringe, som den forekommer.

Det er indlysende, at ingen har retten på sin side, fordi de er fremmede, men det er lige så indlysende, at de pågældende heller ikke per definition har uret, fordi deres etniske baggrund er anderledes end dansk. Netop det er en vigtig forudsætning for at få vort arbejde til at fungere, og da det blev kombineret med den nævnte støtte overfor offentlige myndigheder, udviklede der sig snart et nært samarbejde, hvor den sidste rest af forbehold blev fjernet og erstattet af en fuldstændig gensidig tillid.

Naturligvis var vi spændte på det videre forløb, men snart indgik vi et fællesskab omkring oprettelsen af en fædregruppe til støtte i bestræbelserne på at dæmpe en lille, temmelig voldelig gruppe af unge mennesker. Vi havde i flere år talt om en sådan gruppe med baggrund i et forslag for palæstinenserne, ligesom vi hos palæstinenserne havde holdt en række møder omkring emnet. Slutelig samledes vi i kirkens mødelokaler og fastsatte forløbet for et arbejde, der har givet megen succes, men samtidig har været medvirkende til en uro iblandt en række af de involverede parter fra såvel dansk som palæstinensisk side. Dog må resultatet betegnes som en succes, da indsatsen fik Odense kommune til at reagere positivt på et sådant samarbejde, som vi i Vollsmose kirke er stolte af at have deltaget i som en af initiativtagerne.

Efterhånden voksede arbejdspresset meget, og det blev nødvendigt for os at udvide medarbejderstaben. Derfor ansatte vi en kvindelig sognemedhjælper, som har ydet en glimrende indsats. Vi var temmelig spændte på hendes forhold til den muslimske verden, men trods dennes særlige forhold til kvinder, er hun blevet fuldt ud accepteret. Det har medført et endog særdeles godt samarbejde mellem den kvindelige sognemedhjælper og den muslimske befolkning, der med glæde har taget imod en forbedring af samarbejdet omkring de nævnte henvendelser vedrørende problemer i forhold til offentlige myndigheder.

Sognemedhjælperen har nemlig oprettet en anonym rådgivning sammen med palæstinenserne, og det kan uden overdrivelse siges, at den er særdeles velbesøgt. Denne rådgivning har gennem sin korte historie vist, at et samarbejde kan nå meget længere, end vi regnede med. Oprindeligt blev den nemlig placeret i lokaler i en boligafdeling, men efter nogle måneder tog vi chancen og flyttede rådgivningen ind i kirkens lokaler, hvilket virkede helt modsat det forventede. Vi havde frygtet, at denne flytning kunne reducere antallet af henvendelser, men det modsatte skete, ligesom der fulgte en sidegevinst. De mange udlændinge begyndte nu også at benytte kirkens mødelokaler i dagtimerne på linie med alle andre, så i virkeligheden åbnede vi blot en dør, som folk gerne ville gå ind af, skønt det ikke havde ligget i vore overvejelser - med andre ord endnu et tilfælde fyldt med held.

Den kvindelige sognemedhjælper har den fordel i forhold til mandlige medarbejdere, at hun kan komme i forbindelse med de muslimske kvinder. Det udnyttede hun straks til at oprette gymnastikhold for somaliske kvinder, hvilket igen var en succes. Somalierne syntes om det og deltog i meget stor mængde. Der var faktisk venteliste på holdene, der ved siden af idrætten hyggede sig i fællesskabet.

Vi havde beskæftiget os en del med adskillelsen mellem mænd og kvinder blandt muslimerne. Det var en adskillelse, vi fandt yderst uheldig, hvorfor vi gerne ville prøve at afholde fælles tiltag. Det letteste, mente vi, ville være at tage udgangspunkt i de unge mennesker, hvorfor vi oprettede en blandet ungdomsklub, som vi kaldte Avalon. Den kom aldrig rigtig til at fungere efter sit formål, men ændrede sig til et velfungerende mødested for unge af alle etniske baggrunde, så selvom formålet blev et andet, kom der noget godt ud af arbejdet. Det skal i den forbindelse siges, at det gode resultat i høj grad skyldtes en stor indsats fra en lokal børne-unge medarbejder samt en beboerrådgiver.

Inden vi påbegyndte arbejdet omkring Avalon, vidste vi, at sådanne fælles aktiviteter kunne lade sig gøre. For år tilbage deltog Vollsmose kirke nemlig i starten af en efterfølgende stor succes kaldet "Hjul i Mosen". Ideen blev født af en beboerrådgiver, og den blev i sin start ført ud i livet sammen med kirken. Senere er andre kommet til, og i dag ser hele Vollsmose frem til de uger, projektet finder sted.

I sig selv er det morsomt at beskæftige sig med noget, der virker, men det rigtig interessante er, at alle kulturer blander sig og har det godt indbyrdes i fælles oplevelser af leg med de mange hundrede børn, der deltager. Alle går på tværs af etnisk og religiøst tilhørsforhold, og Vollsmose kirkes kaf-

febod er tæt besat af alverdens folkeslag, der ikke føler nogen særhed ved at gå hen til en kristen kirke for deltagelse i et fællesskab.

Den samme oplevelse gør sig gældende ved en tilbagevendende dragefestival, hvor børn af alle etniske baggrunde over en periode bygger drager af alle mulige former, for derefter i fællesskab med hinanden og familierne mødes på et særligt egnet sted i Vollsmose. Her åbnes dragefestivalen med en tale af sognets præst, der som tidligere nævnt også er præst for muslimerne, og derefter tager festivalen hul på sin afvikling. Også her blandes nationaliteter og religiøse baggrunde, og danske, tyrkiske, palæstinensiske o.s.v. folkeslag mødes i glæde om en fælles oplevelse.

En særlig gruppe blandt de fremmede har vor specielle opmærksomhed, nemlig de pensionerede familiemedlemmer i de enkelte grupper. Da vort nærmeste samarbejde findes med arabere, påbegyndte vi et arbejde mellem arabiske pensionister, der samtidig har et stort ord at sige i familierne. Vi besluttede at foretage en egentlig undervisning af deltagerne, hvis antal er vokset ganske eksplosivt. Interessen har været kolossal stor, hvilket kom ganske bag på os, men den slags overraskelser er altid behagelige.

Undervisningens emner var ikke vanskelige at finde, idet vi betragter en del af arbejdet som integrationsarbejde. Således underviser vi nu i dansk sprog og dansk historie og krydrer undervisningen med små ekskursioner i det odenseanske. Dertil kommer egentlige udflugter af hele dages varighed. Vigtigt for disse eksterne led i undervisningen er en oplevelse af danske forhold, hvorfor vi besøger en lang række kirker, hvis historie gennemgås. Dertil kommer museumsbesøg, oplevelser af udstillinger o.m.a. Fælles for disse ture er, at vi på turene medbringer hustruerne til deltagerne, så vi får en naturlig kontakt til den muslimske kvindelige befolkning. Hustruerne står gerne for madlavningen på disse ture og medbringer mad til alle. Det skal betones, at vi finder det særdeles vigtigt at de kvindelige beboere bliver en del af den helhed, deres ægtemænd færdes i.

Da samarbejdet således fungerer fortræffeligt, har vi senest ansat en mandlig muslimsk medarbejder foreløbig for et år. Hans ansættelse udløber 1. november 2000, men det er vort håb at kunne bibeholde ham som tilknyttet Vollsmose kirke, da han gør et uvurderligt stykke arbejde, som vi ikke selv kan udføre. Da han er araber, har han naturligvis en anden indgang til arabernes verden og tankesæt end vi kan præstere, så den service, der ydes, er langt større i hans regi end i det, vi kan tilbyde alene. Søgningen til denne medarbejder er utrolig stor, og han er både vedholdende og omhyggelig med at færdiggøre de enkelte opgaver, han påtager sig.

Denne medarbejders evne til at sætte sig ind i danske forhold har givet ham nogle kontakter, som er anderledes end mange araberes, ja for den sags skyld mange muslimers. Det er gået op for ham, at dansk politi er en samarbejdspartner og ikke en fjende i modsætning til de oplevelser, mange flygtninge har fra deres hjemegn. Derfor har han formidlet et samarbejde mellem den arabiske befolkning og det lokale politi, hvilket har resulteret i, at politiet har sendt foredragsholdere til araberne i den kirkelige undervisning og dertil har stillet en bus til rådighed for en udflugt til nogle politiområder på Fyn. Araberne var begejstrede for denne tur, der gav dem en tryghed overfor lovens myndighed, og vor arabiske medarbejder har i dette eksempel blandt mange vist, at oplysning om hinanden fører til forståelse.

Seneste tiltag fra denne medarbejder er erhvervelsen af en kolonihave finansieret ved fondsrmidler. Haven er endnu ikke anskaffet, men der arbejdes på sagen, idet en sådan aktivitet både vil give de arabiske pensionister et sundt interessefelt og en berøring med danskere i et typisk dansk kolonihavemiljø.

Konklusionen af vort arbejde blandt muslimer er følgende: Det er nødvendigt at opbygge et bredt netværk, da få ikke kan løfte denne opgave. Til gengæld møder vi en stor interesse for at deltage i de tiltag, der forekommer, samt en utrolig velvilje i forhold til det at være kirke.

Vi føler ind i alle de mange problemer og besværligheder, som naturligvis følger med arbejdet, at have opnået gode resultater, som vi er yderst tilfredse med, og som såvel vor danske som vor muslimske befolkning tager til sig med glæde. Det er i den forbindelse vor overbevisning, at det er af nødvendighed at opbygge en gensidig tillid med fuld respekt for hinanden samt hinandens kultur og religion, hvorfor vi bevidst undlader at forkynde blandt muslimerne.

På den her skildrede baggrund er vi overbeviste om at kunne nå meget længere, end de indtil videre gode resultater, vi har opnået.

Muslim i Danmark – religionsfrihed, demokrati og menneskerettigheder

Høringsindlæg ved cand. scient. soc. Khurshid Sultan

Som det også har været nævnt her tidligere, så er størstedelen af muslimer i Danmark p.t. indvandrere, flygtninge eller børn af indvandrere og flygtninge, så debatten omkring muslimer og muslimers status i Danmark er også kommet til at handle om eller er helt naturligt blevet blandet sammen med debatten omkring integration, etniske minoriteter og indvandring. Og fordi den er det, så er debatten også meget mangfoldig.

Fredagsprædikenen i Danmark foregår på arabisk, den foregår på urdu, på engelsk, på somalisk, på tyrkisk og sikkert mange andre sprog. Bare på Nørrebro foregår den på 3-4 sprog. Der er også en tendens på grund af dette at etnificere muslimer så muslimer forbindes med asiatisk eller afrikansk udseende. Der sker en slags racialisering af muslimer, og det synes jeg, man skal være varsom med, når man taler om det muslimske trossamfunds status i Danmark. Så er det sagt.

Muslimernes deltagelse som ligeværdige borgere i samfundsudviklingen og deres plads i Danmark kan anskues fra to vinkler. Den ene er muligheden eller retten til at assimilere sig, for at være med, for at bidrage på arbejdsmarkedet, i uddannelsessystemet, og på andre sociale eller økonomiske områder. Retten til ikke at være udelukket fra boligområder og arbejdspladser o. s. v. Den anden er retten til at være forskellig, retten til at være anderledes, retten til selv at organisere sig og ikke kun være et tolereret mindretal, måske endda tolereret og foragtet på grund af deres forskellighed. Det synes jeg, er vigtigt at have med, og det er ikke det samme som assimilation eller integrationen som usynlighed, sådan som man måske kan have på fornemmelsen at mange gerne vil have, at det skal være for muslimer i Danmark.

Religionsfriheden er beskyttet af grundloven og en række internationale konventioner, som Danmark enten har ratificeret eller inkorporeret i dansk lov. Og den beskyttelse går meget på den enkelte, den individuelle muslim. En beskyttelse mod at blive diskrimineret på grund af ens religion. Og det er noget, som muslimer selvfølgelig sætter pris på. Spørgsmålet er så, hvordan atmosfæren er. Indenfor hvilken kontekst bliver den religionsfrihed efterlevet i Danmark. Der er, tror jeg, stærke tendenser til, at muslimer skal assimilere sig, at de helst skal være usynlige. Man må gerne udøve sin religion, men inden for 4 vægge, og internalisere den på en eller anden måde. Det er imidlertid anderledes at være muslim, end det er at være medlem af Den danske Folkekirke eller Den norske Statskirke eller andre kirker i Nordeuropa.

På trods af, at der er en beskyttelse af religionsfrihed, så føler mange muslimer - det tror jeg også der var nogen, der kom ind på tidligere i dag - at der ikke bliver levet op til religionsfriheden i ånden i vort samfund. Der er sager omkring tørklæder, omkring bøn, omkring spisevaner. De bliver lige pludselig til en konflikt i stedet for en udfordring. Der er spørgsmål omkring forskellige former for blufærdighed. Der kan være folk, der f.eks. bliver nægtet et arbejde, fordi de muligvis vil faste i Ramadanen. Debatten omkring muslimer i Danmark er ofte nedladende, den kan også være fjendsk og hadsk. Selvom det er en mindre gruppe, så påvirker det den stemning, der er i samfundet. Der har været flere undersøgelser om, hvordan dansker i almindelighed betragter indvandrere og flygtninge, herunder muslimer, og der er i hvert fald i forhold til muslimer ofte mange negative følelser og tanker. Ofte giver man udtryk for, at det er muslimer, man ikke bryder sig om.

Jeg tor, at der her ligger en opgave, hvis samfundet skal leve op til den religionsfrihed i ånden, at man får nogle klare signaler fra folk i magtpositioner i samfundet - det kan være politikere eller andre - om hvad den reelt betyder. Også med støtte til at være forskellig, så vi også får de institu-

tioner i Danmark, som er vigtige for at vi kan være medspillere, være med i en dialog, være ligeværdige, for at vi også kan sætte dagsordenen for den diskussion, der skal til for at fremme en sameksistens.

Der er jo frihed for den enkelte, men vi er jo delt op i tre divisioner med hensyn til trossamfund. Altså folkekirken, som er Danmarks anerkendte statskirkeagtige institution. Der er så de anerkendte trossamfund, og så de de facto anerkendte trossamfund som for eksempel muslimerne i Danmark. Som den næststørste og hastigt voksende gruppe, så synes jeg, at det er problematisk, at vi kun er de facto anerkendte. Jeg synes, at hvis muslimer skal have mulighed for at være med i og bidrage til samfundet, og hvis muslimer skal være med til at sætte dagsordenen og indgå i en dialog, så skal man være mere end de facto anerkendte.

Man skal - og det er både en udfordring til muslimer, men især til resten af samfundet - begynde at bygge de institutioner, der skal til for en dialog og for at det mangfoldige samfund, som vi går ind i, giver mulighed for at muslimer også kan bidrage til den dagsorden. Jeg tror ikke, muslimer kan være medspillere på samme måde, hvis de kun er de facto anerkendte. Der er rundt regnet 165.000 muslimer i dag, og da synes jeg, det er på tide, at man tager hele den diskussion op, både blandt muslimer, men ikke mindst blandt flertallet. Man kan ikke uden videre tro, at man alene kan sætte dagsordenen, fordi det er ikke et spørgsmål, om der skal være minareter eller ikke. Det er et spørgsmål om, hvordan vi bygger disse institutioner i fællesskab. Så kan man jo altid diskutere størrelsen på minareter, men man skal have institutionerne, før man gør det.

Mission, dialog og omvendelse

Høringsindlæg ved professor, dr.theol. Theodor Jørgensen

“Mission” er fremdeles et ord, som ikke er vellidt. Det lyder i manges øren af intolerance, af religiøs fanatisme, af overgreb over for anderledes troende og tænkende. Det strider imod den trosætning, der i oplysningstidens kølvand har vundet hævd hos os: “Enhver bliver salig i sin tro”.

Disse forbehold har ført til, at ordet nærmest er blevet fortrængt fra dansk sprogbrug også i kirkelige kredse bortset fra dem, der har engageret sig i kristen mission i andre verdensdele og nu også herhjemme. Men ordets fortrængning har ført til, at man er blevet blind for alle de sammenhænge, hvor der rent faktisk drives mission. De er jo bestemt ikke begrænsede til det religiøse område. Ethvert budskab, der i en eller anden forstand vil overbevise, er missionerende, det være sig en reklame eller en politisk programerklæring.

Det er religionens privatisering i det moderne samfund, der har gjort mennesker særligt forbeholdne over for religiøs mission. Den fornemmes ligefrem af nogle som en blufærdighedskrænkelse. Men det er ret beset absurd. En tro har man vel kun, fordi den rummer nogle værdier, hvis betydning ikke begrænser sig til det personlige, men er af almenmenneskelig art. Og så har man ikke blot lov til, men også pligt til at gøre andre delagtige i sin tro. Det har den anden jo krav på. Ud fra en sådan almenmenneskelig synsvinkel hører det at drive mission til det at være mennesker sammen.

For kristendommen og for islam spidser denne medmenneskelige forpligtelse til at drive mission sig til, ved at begge religioner hver især påberåber sig en guddommelig åbenbaring, og vel at mærke fra samme Gud. For det bør huskes, at jøder, kristne og muslimer holder fast ved, at Abrahams, Isaks og Jakobs Gud, Jesu Kristi himmelske fader og Mohammeds Allah er den samme Gud. De strides om, hvem der har modtaget den sande erkendelse af Gud. Det er jo ikke et akademisk spørgsmål, som lader sig besvare på flere måder. Med det rette gudsforhold står og falder jo ens eksistens, hvis man tror på Gud med alt, hvad man har i sig. Og det må da også gælde for ens medmenneske. Da jødedommen er en etnisk religion, driver den ikke mission. Men for kristendommens og islams vedkommende må mission være konsekvensen af, at det rette gudsforhold er alt afgørende for et menneske. Så må der vælges mellem Kristus og Mohammed. Det forudsætter, at man ved noget om, hvad man skal vælge imellem, kort sagt information. Det er i første omgang det mest væsentlige i at drive mission.

Omvendelse

Men mission stiler da også imod at overbevise den anden om sandheden i ens egen religion, kort sagt at omvende hende eller ham. Det sigte har islam og kristendommen altid været enige om og på forskellig måde søgt at realisere det i historiens løb, og ikke sjældent på voldelig vis. Begge religioner har optrådt som statsreligioner og kom til at gå hånd i hånd med statsinstitutionens imperialistiske interesser. Sådan er det Gud ske lov ikke længere. I store dele af verden lever kristne og muslimer side om side og må finde ud af en fredelig sameksistens. Det gør nok omvendelsesiveren mindre. I første omgang gælder det jo om at lære at respektere hinandens egenart og give den rum. Det går i hvert fald ikke i spænd med, at man billedligt talt sparker døren ind hos hinanden med en vækkelsesforkyndelse. Det kræver derimod, at man kommer i samtale med hinanden for at lære hinanden og - interessant nok - samtidig også sig selv bedre at kende. Derfor må mission i dag først og fremmest være dialog.

Om dialogens væsen og metoder kan der siges meget. Det tillader tiden ikke her. Blot skal der peges på en vanskelighed i religionsdialogen. Den må gerne tage sin begyndelse i en nysgerrighed efter, hvad den anden tror. Men den må ikke ende dér, for så ender den i ligegyldighed med hinanden. Det bærende i en religionsdialog må være et engagement, som man erkender og anerkender at være fælles om. Det er kort fortalt at være menneske og helst et godt eller sandt menneske. Det engagement bliver meget hurtigt konkret. Det drejer sig om at leve som mand og kone, som familie, som ung og gammel med hinanden, som arbejdskolleger, som leder og underordnet osv. Hvordan omgås vi fødsel og død, sorg og glæde? Hvad forstår vi hver især ved et godt liv? Et sådant fælles engagement er ofte tæt forbundet med en fælles praksis eller endda udsprunget af den, som f.eks. som muslim og som kristen at have sine børn i samme børnehave eller at sidde sammen i en beboerforenings bestyrelse. Ofte er det først ud fra en sådan fælles handling, en *diaprasis*, at vi for alvor begynder at forstå betydningen af hinandens religion også dér, hvor vi er uenige.

Hvor bliver forkyndelsen og bekendelsen af i nutidens mission? Den direkte forkyndelse til omvendelse hører for mig at se i dag til undtagelsen. Jeg vil ikke udelukke, at man også i dag kan gøre, som Paulus gjorde på Areopagos: stille sig op på et torv, gøre opmærksom på sit budskab og meddele det til de forbipasserende. Paulus blev stort set til nar. Nogle spottede ham, andre sagde at det ville godt høre mere om, nogle få sluttede sig til ham og troede. Paulus accepterede narrollen. Det må den direkte forkynder også gøre i dag, når han eller hun optræder på torve og stræder.

Det er vidnesbyrdet, der for mig at se er den eneste mulighed for den direkte mission i dag, fordi vidnesbyrdet kan gå hånd i hånd med dialogen og den i dialogen indbyggede respekt for den anden. I samtalens løb er det næsten uundgåeligt, at den ene spørger den anden: Hvorfor tænker du sådan? Hvorfor handler du sådan? Og det mest fyldestgørende svar på sådanne spørgsmål er vel ofte at fortælle om den erfaring, man har gjort med sin tro i sit eget liv. Det er et vidnesbyrd. Man stiller sin livsfortælling ind i samtalens rum og overlader til den anden frit at forholde sig til den. Og vidnesbyrdet er samtidig bekendelse, bekendelse til det eller den, der har været og er bestemmende for ens liv.

Og hvad med omvendelsen? Ingen kan tvinges til tro. Det er muslimerne og den kristne enige om. Derfor hverken kan eller bør noget menneske prøve på at omvende et andet. Det er for det meste manipulation at forsøge det. Omvendelse er en erfaring af at blive vendt om af en magt og til en magt, som er større end en selv og i hvert fald ikke sammenfaldende med et andet menneske, selv om et andet menneske godt kan være brugt som redskab for, at denne erfaring kom i stand. I kristendommens sammenhæng taler vi om Helligånden og dens gerning, med Luthers ord i forklaringen til den tredje trosartikel i Den Lille Katekismus: *“Jeg tror, at jeg ikke af egen evne og kraft kan tro på Jesus Kristus, min Herre, eller komme til ham, men Helligånden har kaldet mig ved evangeliet, har oplyst mig med sine gaver, har helliget og opholdt mig i den rette tro...”*

Religionssamtalens rum er i dets åbenhed et sted, hvor omvendelse kan ske. Den hverken kan eller bør forudberegnes. Man kan og må heller ikke på forhånd fastlægge for sig selv og de andre, i hvilken retning omvendelsen går. Den kan meget vel i samme rum på samme sted gå i begge retninger. Der er en risiko forbundet med at gå ind i religionssamtalens rum. Vil man ikke løbe den risiko, må man undgå religionssamtalen. Men det er vel ret beset mangel på tillid til Gud.

Afsluttende bemærkninger

- en konklusion på høringen

Ved domprovst Anders Gadegaard

Efter min bedømmelse har denne dag været meget værdifuld for den fremtidige dialog herhjemme mellem kristne og muslimer og for det helt generelle formål at fremme en integration uden, at nogle grupper bliver usynlige af det, men tværtimod kan føle sig mere trygge ved at være synlige som dem, man er. Det er jo et langvarigt projekt, som vi er kommet alt for sent i gang med. Dansk integrationspolitik har i de første par årtier af den nye indvandringsbølge vist sig at være alt for ringe, hvad de fleste i dag er enige om – også kirkeministeren var rundt om det i sit indlæg.

Vi har fået at vide i dag, at vi har omkring 3% muslimer i Danmark, og statistikerne professor Poul Mathiessen fortalte os, at det tal om 20 år vil være cirka 6%. Er det et problem? Er det skræmmende, eller er det spændende? Er det en trussel eller en udfordring? Ja, i dag her i salen er der tydeligvis enighed om, at det må ses som en udfordring og ikke en trussel. Men det er der tilsyneladende ikke enighed om overalt i det danske samfund, og derfor vil en af opgaverne bestå i at få forklaret hinanden, hvori udfordringen består, og hvorfor det ikke er en trussel. Med en kulturtradition som den danske, så ensidigt bundet gennem århundreder til sprog, historie, bondesamfund og kirke, kan man jo sige rent statistisk, at det er vanskeligt at se, hvordan den skulle trues af, at der om 20 år kan bestå en religion ved siden af den kristne med et antal tilhængere på 6%. Når dertil kommer - som vi også har fået at vide i dag - at det er meget vanskeligt at betragte de 3% muslimer i dag som én gruppe, forekommer frygten for påvirkning herfra uforståelig.

Vi taler ofte om muslimerne som det største religiøse mindretal i Danmark, men det har flere gange vist sig umuligt at forholde sig til muslimerne som én gruppe. Eksempelvis har det vist sig meget vanskeligt at gennemføre nogle af de ting, som professor Theodor Jørgensen var inde på omkring gravpladser og moskeer. Det forholder sig rent faktisk sådan, at kirkeministeriet har været helt åben over for muligheden for særlige gravpladser for muslimer, og for moskebyggeri, men vanskeligheden har hver gang været, at muslimerne ikke har kunnet enes om det. Så en grundig dialog om, hvordan det skulle kunne administreres, når muslimerne er så forskellige, er jo nok nødvendig, før der er basis for en lovgivning.

Kun for at illustrere at det er meget vanskeligt overhovedet at tale om én religiøs mindretalsgruppe – ikke bare på grund af de store etniske forskelle, men sandelig også på grund af de læremæssige forskelle, hvilket vi på fineste vis har fået illustreret i dag i den spændende diskussion omkring religionsfrihed. Religionsfrihed, som vi hylder her i landet, og religionernes vilkår i muslimske dominerede lande. Imam Abdul Wahid Pedersen forsøgte at svare på sin måde, at man som muslim ikke går imod gældende lov, men at der er udsagn i Koranen, der gør, at det for ham at se er en vanskelig sag for en muslim at konvertere. Hvis det alligevel viser sig, at en muslim konverterer, så er det, fordi han aldrig har været muslim i sit hjerte, siger Wahid Pedersen. Siger man tingene på den måde – altså i det øjeblik man har en så rummelig fortolkningsmetode, så er det jo klart, at så er samtale klart mulig. Det viser kun endnu tydeligere, at forskellene inden for den muslimske verden er lige så store som inden for den kristne. Hvilket jo kun bekræfter, hvad Abdul Wahid Pedersen også sagde, at det nok vil gå sådan, at der ad åre i Danmark vil udvikle sig muslimske grundtolkninger, som er præget af dansk kultur, dansk sammenhæng, ja ligefrem præget af dansk kristendom. Slet og ret fordi der igennem årene – de kommende år – vil ske et samspil mellem fremmed og dansk kultur, og i den forstand vil der også ske en integration af islamisk kultur, men uden en decideret sammenblanding af islam og kristendommen.

Jeg priser både initiativet her til høringen i dag og også selve forløbet af dagen. Tillad mig dog at drysse bare en lille smule malurt i bægeret her til sidst over for arrangørerne, når jeg nu skal konkludere. Vi fik at vide til indledning, at i dag er det muslimernes største helligdag. Det ville svare til, at vi holdt denne konference juleaften. Og det er lidt sigende, at vi alligevel ikke er nået længere, end at vi ikke kan finde ud af at tage højde for, at der findes helligdage, der flytter sig med måneskiftet, og at man er nødt til at planlægge efter det, hvis man gerne vil have mange muslimer til at deltage. Det er nok den væsentligste grund til, at der ikke er flere muslimer blandt os i dag. Så meget mere prisværdigt og flot er det, at der dog er mødt nogle op her på denne store helligdag. Man kan tage dette forhold som et udtryk for, at der stadig er en tendens til, at når vi danske kristne sætter et emne som islam og kristendom på dagsordenen, taler vi mere om muslimerne end med dem, selvom det dog er lykkedes i dag at få et par vægtige muslimske indlæg fra panelet. Jeg vil alligevel spørge: Hvor er repræsentanterne for de unge andengenerationsmuslimer i salen og i panelet i dag? Hvor er kvinderne – som også bemærket af kirkeministeren. Kvinderne har deres egen indfaldsvinkel til mange spørgsmål omkring religionssamtale ud fra kvindernes dagligdag, som bestemt kunne gøre samtalen mere vedkommende. Der er noget at arbejde videre med her efter min mening.

Jeg deltog i en demonstration for 3-4 uger siden, som var arrangeret af unge muslimer. Vi stod herude på Christiansborg Slotsplads for at protestere imod tendensen i vort samfund til at hænge fremmede ud blot fordi de er fremmede eller måske især, fordi de er muslimer. Mere konkret demonstrerede de mange unge 2. og 3. generations udlændinge imod den ringe indsats for at hjælpe dem ind på arbejdsmarkedet og på uddannelsespladserne. Hermed berører vi et andet område i forholdet mellem danskere og udlændinge, som vi også har været inde på i dag - nemlig hele integrationsspørgsmålet. Vi har hørt faktisk fra alle oplægsholderne, at vi trænger til en forbedret integrationspolitik. Kirkeminister Margrethe Vestager nævnte det, Abdul Wahid Pedersen nævnte det, og professor Matthiessen nævnte specifikt en øget indsats omkring integrationsprocessen som den mest effektive måde at forholde sig til forandringerne i befolkningsstrukturen på. Det bør for mig at se bl.a. få til konsekvens, at man fra samfundets, fra statens side, bør gå forrest ved at sikre udlændingene uddannelsespladser og pladser på arbejdsmarkedet. Og når jeg siger udlændinge, så er det selvfølgelig dem, der har fået opholdstilladelse og bor her. Jeg mener dog også, at man skal tage dem med, der er efterkommere af udlændinge, og som er blevet danske statsborgere, men som på grund af den udbredte skelnen mellem såkaldt etniske danskere og fremmede, som professor Matthiessen gav os indblik i, hvor man regner efterkommere af udlændinge med i en beregning af, hvor mange der bor i Danmark, som stammer fra udviklingslandene. På grund af den forskelsbehandling disse grupper udsættes for burde man efter min mening sikre disse grupper en særlig ret til adgang til uddannelsespladser og give dem nogle særlige fordele til at komme ind på arbejdsmarkedet - fordi det er så svært for netop dem. Det må netop være samfundets opgave at hjælpe de befolkningsgrupper, der har svært ved at benytte de alment gældende regler. Her ligger en opgave og venter på det offentlige og på arbejdsmarkedets parter.

Religionssamtalen har været et hovedemne ved høringen i dag. Ansvar for, at en sådan samtale føres, må i høj grad siges også at være folkekirkens. Der skal tages livtag med hinanden om, hvad der er sandhed, og hvad den betyder for dagliglivet, som biskop Niels Henrik Arendt sagde. Til denne fortsatte samtale har vi i dag fået vigtige stikord. Vi har diskuteret, om vi indenfor de tre store religioner jødedom, islam og kristendom tror på den samme Gud. Det var der en enkelt paneldeltager (biskop Arendt), der ikke turde svare på, mens en anden paneldeltager (professor Theodor Jørgensen) svarede klart bekræftende og tilmed gik så vidt som til at sige, at der findes i os alle en skjult signatur, en såkaldt Kristussignatur. Man kunne måske også tale om, at det er Gudbilledligheden, vi har tilfælles, hvis man taler teologisk, og at vi i den har et udgangspunkt for en drøftelse af, om vi er fælles om et på forhånd givent menneskesyn og nogle grundlæggende etiske værdier. Giver der noget, der hedder en religiøs etik, som muslimer og kristne er fælles om at gå ud fra? F.eks. den gammeltestamentlige tale om beskyttelse af enken, den faderløse og den

fremmede? Det er jeg enig med Leif Munksgaard i, vi bør drøfte med hinanden – ikke bare ud fra den enkelte religion, men også ud fra ganske almindelige hverdagserfaringer. Ja, jeg mener faktisk, at det er en nødvendighed for hele integrationsprojektet, at religionsamtalen bliver gjort til en legitim – og mere end det – en uundværlig del af integrationspolitikken. Fordi mange af de tilsyneladende kontroversielle spørgsmål, som dukker op i medierne, som f.eks. at bære tørklæde, eller hvilken seksualmoral der skal gælde for de unge, for de fleste muslimer er bundet så tæt til deres tro, at man bliver nødt til først at drøfte med hinanden, hvad vi tror på, for derpå at kunne nå til en ligeværdig drøftelse af de moralske og etiske spørgsmål, som har med dagligdagen at gøre.

Det er en kæmpe fejltagelse igennem dansk integrationspolitikks ca. 20 årige historie, at religionsamtalen ikke har været en del af projektet. Dansk Flygtningehjælp begyndte så småt at inddrage denne dimension de allersidste år af den tid, de havde opgaven. Jeg var selv en del af det, idet jeg ca. hver anden måned havde besøg af et hold under den 18 måneders uddannelse, hvor vi en formiddag i den kirke, hvor jeg var præst, drøftede forholdet mellem kristendom og islam, og - præcis som centerleder Leif Munksgaard fortalte i sit indlæg – gik der ikke lang tid, før det var de helt praktiske moralske spørgsmål, som optog sindene i en heftig debat ud fra den trosopfattelse, enhver nu havde. Det var naturligvis alt for lidt, men det var en begyndelse, og det er ikke for sent at fortsætte og intensivere denne dialog, blot fordi det nu ikke ligger hos Dansk Flygtningehjælp. Nu er det kommunernes ansvar, og de burde sikre – ligesom det er pligtigt at undervise i dansk – at det også var pligtigt, at der fandtes et fag, som hed religionsamtale og etik som en del af den pligtige integrationsundervisning. Det ville være fint, om folkekirken blev en samarbejdspartner for kommunerne i sådan en pligtig undervisning og samtale.

Der er med andre ord nok at gå i gang med – også på dette område. Dialogen er mulig - også selv om Margrete Auken sagde, at når det kommer til den afgørende samtale, lukker islam sig om sig selv på grund af sin bogstavtro udlægning af Koranen. Jamen, det har jo vist sig i dag, at det gør den ikke. Der findes mange muligheder for fortolkning af skriften - ligesom inden for kristendommen. Så samtaleforløbet er ikke givet på forhånd – den skal voves i åbenhed.

Og fra dialog til diapraksis. Fra samtale til det konkrete samarbejde lokalt. Vi hørte om de spændende forsøg, sognepræst Torben Hangaard er med til at udføre i Vollsmose – og noget lignende kan sagtens komme til at foregå mange andre steder, hvor der ikke er nær så mange muslimer, men hvor de udgør et lille mindretal. Her kan behovet være lige så stort, fordi de muslimske mindretal måske netop i sådanne lokalsamfund har sværere ved at finde sig til rette, fordi de ikke er ret mange til at støtte hinanden. Jeg kender flere muslimer, der er tvangsanbragt efter den nye lovgivning om, at man skal bo i en bestemt kommune – tvangsanbragt i en lille kommune, hvor de ikke kender en eneste og ikke aner deres levende råd for, hvordan de skal få sig nogle menneskelige relationer. Her er virkelig en opgave, som den lokale kirke godt kunne hjælpe til med at løse. Ikke fordi det i sig selv er en specifik kirkelig opgave, men det er jo sådan - som med al anden diakoni - at når samfundets sociale sikkerhedsnet ikke er tilstrækkelig tæt, må kirken træde til. Sådan begyndte en stor del af det sociale omsorgsarbejde i slutningen af 19. årh., og sådan er der stadig behov for en indsats blandt de mest udsatte grupper i det danske samfund.

Fra dialog til diapraksis er en helt nødvendig bevægelse, for idet man mødes og udfører konkret arbejde sammen, viser det sig jo ofte, at man også begynder at forstå hinanden på trods af forskellig tro og kultur – ja, måske bliver man ligefrem venner. Man opnår i hvert fald at få skabt mulighed for, at det kan bevæge sig på samme måde, som det skete for de konfirmander, vi hørte om, der først blankt afviste de fremmede – for dernæst efter at have mødt nogle af dem på nært hold, pludselig godt ville have med hinanden at gøre. Det skal der som bekendt ikke ret meget andet til, end at man lærer hinanden at kende. Og det har kirken lokalt gode forudsætninger for at medvirke til.

Også i andre sammenhænge kunne kirken medvirke til at forbedre grundlaget for religionssamtalen mellem islam og kristendom. Professor Theodor Jørgensen henviste til, at der burde oprettes flere studiecentre i stil med det københavnske Islamisk Kristent Studiecenter. Men også i selve undervisningen på universiteternes teologiske fakulteter burde denne religionsdialog inddrages. Jeg vil dertil føje, at kirken også på stiftsplan burde påtage sig den opgave at bidrage til samtalen. F.eks. i sammenhæng med efteruddannelsen af kirkens medarbejdere – og det gælder ikke blot for præsterne, men også for de andre stillingsgrupper. På lokalt plan vil der sjældent være tilstrækkelige ressourcer til at der kan etableres et dialogarbejde, men på provsti- eller stiftsplan burde det være muligt.

Der er nok for det biskoppelige udvalg – og alle os andre - at gå videre med efter dagens vellykkede høring.

Religiøse strømninger i Danmark i dag

ved universitetslektor Peter Lodberg, Ph.D.

Det bliver ofte sagt, at "religion er en privatsag". Udtrykket kan dække over flere forhold. Det kan være et teologisk udsagn, der skal tjene til at betone troens individuelle karakter, men det bliver måske især brugt som en målsætning, der ønsker at fjerne alle elementer af religiøsitet fra det offentlige rum. En sådan tankegang kunne vinde frem i perioden efter 1970, hvor kulturradikal kristendomskritik kunne forene sig med troen på, at sekulariseringen ville vinde frem i takt med det materielle og kulturelle fremskridt. Det myndige menneske ville med historiens nødvendighed efter sigende efterlade stadig mindre plads til Gud - og hvis der overhovedet var lidt rum tilbage, så måtte det blive den enkeltes private sag.

Men at det kom til at gå helt anderledes kunne man forvise sig om ved årsskiftet 1999/2000. Sjældent har det offentlige rum været mere fyldt med religiøsitet end på dette tidspunkt. Lad mig blot nævne en række eksempler fra en almindelig dansk husholdning.

Et amerikansk morgenmadsprodukt, der reklamerer med, at velvære kommer indefra, anbefaler på emballagens bagside en bestemt yoga-teknik, der kombineret med cornflakes gør livet lidt mere holistisk. Samme firma opfordrer på et lignende produkt den morgentrætte forbruger vandaerobic, fordi vandet virker masserende på huden og har en afstressende effekt på krop og sind.

Bevæger man sig efter et velfortjent bad og en god omgang cornflakes ud på gaden, bliver man mødt af reklamer fra et stort svensk tøjfirma, der sælger sine produkter v.h.a. en flot model siddende i yoga-stilling. De store plakater på Strøget og i butikkerne udstråler ro og harmoni midt i den hektiske julehandel.

Den åndelige føde tager damebladene sig af. Med overgangen til et nyt årtusinde kappes de om at bringe de bedste og fyldigste horoskoper - ikke bare for det næste år, eller årti, men for det århundrede, vi tager hul på. Fremtiden er usikker, men den kan kortlægges, så livet kan planlægges og lykkes.

Den skæbnebestemte fremtid er også en sællert i kataloget fra min bogklub. Som et særligt juletilbud fristes jeg til at købe en bog om Tarot-kortets mulighed for at hjælpe mig til større indsigt om min fremtidige skæbne. Fremtiden formes, når skæbnen tages med på råd, lyder budskabet.

At fremtiden er farlig og usikker bekræfter de mange historier i de trykte og elektroniske medier. Netop et årtusindeskifte bringer mindelser frem om fortidens angst for dommedag. Nu er det blot ikke Gud i himlen, der lader sin vrede gå hen over verden, og som mennesker skal frygte for. Apocalypse Now! indtræffer, når den universelle computer bryder sammen eller sender sin virus ud over gode og onde som Helvedets ildtunger.

Men også de gamle religioner får deres plads i rendyrket form. Det er dog trods alt jul, og det særlige ved julen 1999/2000 er, at den falder sammen med muslimernes fastemåned "Ramadanen". Til de amerikanske cornflakes serverer morgen-TV derfor et interview om, hvordan det er at være muslim i Danmark og skulle faste, når danskerne går grassat i et vildt forbrugsorgie. Den sympatiske muslim, der er indvandret fra Mellemøsten, svarer klogt og godt for sig. Senere bringer medierne en lang række indslag med gudstjenester og interview med kendte danskere om, hvad kristendommen betyder for dem og den kultur, de er vokset op i.

Der kunne sikkert nævnes en lang række andre eksempler, men disse er fremhævet, fordi de illustrerer tendenser, der har betydning for danskernes opfattelse af det religiøse.

For det første er eksemplerne udtryk for to modsatrettede, men alligevel indbyrdes afhængige tendenser: individualisme og pluralisme. Budskaberne er personlige og knytter til ved den åndelige længsel efter ro, harmoni og lykke. Samtidig er de holdt i så generelle vendinger, at de ikke føles anmassende eller for dogmatiske, fordi de skal kunne tale til alle og enhver. Fjernsynet er et egnet medie til netop denne form for formidling, fordi det kan fortælle en personlig historie med alment præg uden at forfalde til andet end underholdning eller overfladisk information.

Eksemplerne illustrerer for det andet sammensmeltningen mellem religion og markedet. Som forbruger på den store markedsplads benytter markedet sig af religiøst sprog og religiøse symboler for at kunne udtrykke den *dybeste* følelse, den *inderste* længsel og det højeste ønske. Religion udtrykker det hellige, det sublime og det helt anderledes, så forbrugeren forlenes med en oplevelse af lykke, der formidles gennem ejerskab af et bestemt produkt. Nu er det ikke længere nok, at et produkt kan gøre tilværelsen mindre besværlig eller være æstetisk smukt, men den skal også have en mission: ro, harmoni og lykke. Samtidig viser markedets anvendelse af religiøst sprog og religiøse symboler, at religion og åndelig længsel eksisterer som en almenmenneskelig realitet. Men vi ved også, at markedet er flygtigt. I det øjeblik det religiøse sprog ikke længere sælger varer, så gælder det om at finde et nyt sprog.

Når det religiøse sprog og de religiøse symboler på en overfladisk måde kan bruges til at give varer og produkter en mission, så bliver religion selv til en vare, som kan købes i det religiøse supermarked. Det er valget og varens mission på markedspladsen, der har betydning. Dermed er forholdet mellem religion og varer vendt på hovedet. Hvor religion betragter sig som et udtryk for tilværelsens forudsætning og forbruget som en nødvendighed for at overleve, dér opfatter forbrugeren sig som det egentlige og religionen, som den, der kan hjælpe til at få del i varens lyksaligheder. Markedet breder sig således ind over alle livets områder, og forbrugerismen bliver den mest trendsættende kultur. Derfor må det også udvide sig i rum gennem den tiltagende internethandel og i tid med ophævelse af helligdagslovgivningen.

Religion og det politiske rum

Konsekvensen af, at religion indtager en central placering i det offentlige rum på mangfoldighedens og individualismens vilkår, har også betydning for den del af dette rum, der drejer sig om politisk magt. Kultur, religion og politik hænger sammen, hvilket viser sig i uenigheden om, hvorvidt Danmark er et multireligiøst samfund, og hvad det betyder for indretningen af de forskellige politikområder. Særlig opmærksomhed gælder spørgsmålet om, hvem der skal have den juridiske autoritet til at fastslå, hvad og hvem der er en religiøs bevægelse og/eller institution. Er det individet? den pågældende gruppe? Folketinget og kirkeministeren? Med til denne diskussion hører en overvejelse om, hvad religion er. Fra religionsvidenskaben ved vi, at religion kan defineres på så mange måder, at mange fagfolk er indstillet på at opgive enhver form for definition.

I Danmark har oprettelsen af *Udvalget vedr. Trossamfund* været et vigtigt skridt i retning af at anerkende, at det danske samfund i religiøst henseende er demokratisk og pluralistisk. Det understreges dog i udvalgets retningslinier, at udvalget arbejder indenfor Grundlovens forståelse af, at Den evangelisk-lutherske Folkekirke fortsat er nationens kirke. Den nuværende dobbeltstrategi, hvor der i Grundlovens forstand tales om både statsunderstøttet kirke og religionsfrihed, forudsætter en centraliserende og stabil nationalstat, der har vilje og folkelig opbakning til at regulere det religiøse område og ikke overlade det til de frie markeds kræfter. Men det er muligt, at de religiøse strømninger på lang sigt kan blive en alvorlig udfordring til holdbarheden af den danske dobbeltstrategi.

Som det er antydnet er individualismen og pluralismen udtryk for et opbrud fra et stabilt homogent samfund til et bevægeligt forbrugersamfund. Samtidig rejser opbruddet spørgsmål om, hvad der er dansk kultur i fremtiden, og hvordan den religiøse og kulturelle mangfoldighed vil bidrage til en forandring af det, som vi i dag kalder for dansk kulturel identitet. Dermed er det antydnet, at hele kulturbegrebet står til diskussion og indbefatter vores opfattelse af nationalitet. Eller sagt på en anden måde: Er kultur, religion og national identitet blot kulturelle, økonomiske og politiske konstruktioner, der lader sig forandre for at tilgodese nye og vigtigere behov som f.eks. tilpasning til globaliseringens økonomiske liberalisme, eller er de udtryk for dybereliggende og uopgivelige strukturer i ethvert menneske og samfund?

Konstruktivisme og essentialisme

Striden står i dag mellem to forskellige tolkningsmodeller: den konstruktivistiske og den essentialistiske. Midt i denne strid står ét af de nye ord, der efter Berlin-murens fald er slået igennem i den politiske, teologiske og økonomiske debat: *globalisering*. Det er blevet et magisk ord, måske ligefrem en tom formel, som enhver kan læse sine egne synspunkter ind i. For de fleste signalerer globalisering en uafvendelig proces, hvor grænser - både indre og ydre - falder. Nogle vil hævde, at globalisering er det samme som amerikanisering eller vesternisering - at vi alle spiser amerikansk, går i svensk tøj, bliver liberalister og hylder markedet som den eneste motor i den samfundsmæssige udvikling. Vi kender firmanavnene for denne udvikling: Kelloggs, Hennes og Mauritz, CNN, Coca Cola, MacDonald. Ifølge en amerikansk undersøgelse er kendskabet blandt unge til McDonalds M-logo bedre end til korset. På det idéhistoriske plan bliver globalisering ledsaget af en afmontering eller dekonstruktion af de store fortællinger. Det gælder om at afsløre ethvert tilløb til fundamentalisme, der hævder, at der ligger noget ud over den nominelle virkelighed.

Kommunismens sammenbrud er beviset på de store fortællingers fallit, og opgøret med kommunismen er samtidig opgøret med den tanke, at verden kun bevæger sig i én retning, d.v.s. fremad mod et bestemt mål. Kun globaliseringen er tilbage som uafvendelig, men i flere retninger. Utopien kommer dermed i krise som idé og mål; så meget at Tage Skou-Hansen har følt sig udfordret til at tage den i forsvar i sin bog fra 1995: *Den forbandede utopi*.

Men når utopien om endemålets nødvendighed og lyksalighed dør, så bliver alting til processer, og det eneste, der er tilbage, som det uopgivelige, er individet, d.v.s. det udelelige. Virkelighed bliver til som den enkeltes projekt realiseret via forskellige processer, hvilket følges op af en forandring af sproget. I stedet for etniske grupper begynder vi at tale om etnicitet, nation bliver til nationalisme. Vi får ord, der efter inspiration fra globaliseringens modersmål (engelsk/amerikansk) ender på -ing, fordi de skal signalere bevægelse, proces, udvikling: globalisering, kontekstualisering, internationalisering, læring. Vejen bliver til, mens vi går den. Sociale og kulturelle værdier opfattes ikke som værende (being), men som kommende (becoming). Der sker med andre ord et skifte i vort sprog og vores tænkning fra system til proces. I stedet for at tale om "social system" hedder det nu "social field"; i stedet for at tale om "society" hedder det nu "social formation". Som et resultat af dette - om man vil - paradigmeskifte - i sprog, tænkning og handling rykker opfindelsesmetaforerne ind som vigtige forklaringsbegreber. Alting bliver til opfindelse, til konstruktioner: demokrati, nationen, Afrika. Ingenting er, som det var; alting bliver, som det skal være.

Globalisering er med andre ord udtryk for det, der har bragt moderniteten til afslutning. Vi kender alt; der er intet, som kan overraske os, for vi har prøvet det, hvad enten det er holocaust, rejsen ud i rummet, økonomisk velfærd, yderste fattigdom, diktatur og demokrati. You name it, we got it. Den engelske teolog John Milbank har sammenfattet konsekvensen af globaliseringen på denne måde: "It is the end of a single system of truth based on universal reason, which tells us what reality is like. In postmodernity there are infinitely many possible versions of truths, inseparable from particular narratives" (John Milbank: *Theology and Social Theory*, Oxford 1990).

Hvis det er rigtigt, at vi netop nu p.g.a. globaliseringen hylder individualismen og pluralismen på samme tid i et nødvendigt opgør med alle former for tilløb til fundamentalisme, så har det betydning for opfattelsen og tolkningen af de religiøse strømninger i dag. Det kan samtidig forklare, hvorfor man kan vurdere de forskellige religiøse strømninger forskelligt. For overskuelighedens skyld vil jeg sammenfatte to af de religiøse ledsagefænomener til globaliseringen, som Danmark er blevet påvirket af inden for de sidste 10 år, med begreberne: indologisering og islamisering.

Den indiske arv og indflydelse

Indologien betegner læren om Indien og sætter sig langsomt, men sikkert igennem i Vesten. Begyndelsestidspunktet kan knyttes til de to tyske romantikere fra 1700-tallet: Johan Gottfried Herder og Friedrich Schlegel. Sidstnævnte offentliggjorde i 1808 sin bog: *Über die Sprache und Weisheit der Indier*. Her fremstillede han for første gang en række synspunkter, der fortsat er udbredt. Schlegel betonedede, at sanskrit er beslægtet med græsk, latin og de germanske sprog; at indisk religion og filosofi repræsenterer paralleller til græsk filosofi, bl.a. til reinkarnationslæren; og at det europæiske menneske gennem studier af Indien åbner sig for sin egen urtid. De tyske romantikere præsenterer således Indien som visdommens kilde og kulturernes urhjem, hvilket kommer til at spille en væsentlig rolle i teosofien, jvf. H.P. Blavatskys bog fra 1877 *“Isis Unveiled”*, hvor man finder forestillingen om, at Vedaerne er udtryk for en ophøjet esoterisk sandhed, som fra Indien er blevet eksporteret vestpå, ligesom det fremhæves, at Indien er religionernes Alma Mater. Egentlig missionsvirksomhed i Vesten begynder med World Parliament of Religions, der afholdes i Chicago i 1893.

Den første religionsvidenskabelige afhandling på dansk, der tager Indien op, er Christian Bastholms bog fra 1802: *“Historisk-filosofiske Undersøgelser over de ældste Folkeslægters religiøse og filosofiske Meninger”* indeholdende ca. 100 sider om Indiens religion. Teologisk spiller Indien en væsentlig rolle for N.F.S. Grundtvig i digtet Christenhedens Syvstjerne, hvor han lader Hindustan være stedet for den syvende og kommende menighed, hvilket sandsynligvis afspejler hans beundring for den danske mission i Indien.

Det første professorat i indisk-østerlandsk filologi blev oprettet i 1845, og efterhånden udvikler der sig en interesse for indisk sprog, filosofi og historie med bl.a. forfatteren Karl Gjellerup og Christian F. Melbys forening fra 1921: *Buddhistisk samfund i Danmark*. Balletdanserinde Edith Enna indfører organiseret yoga-undervisning i Danmark fra midten af 1940'erne i København, og hendes elev, Anne Lise Dresler, får ved en rejse i Indien kontakt med den indiske guru Swami Narayana-nanda, der i 1965 stifter en dansk munkeorden med mere end 20 disciple. De konsoliderer sig med eget ashram, N.U. Yoga Ashrama, i Gylling, syd for Århus.

Religionssociologer og teologer diskuterer, hvorvidt hinduismen/buddhismens betydning og gennemslagskraft kan aflæses i det danske samfund. Peter B. Andersen har i tilknytning til Ole Riis og Peter Gundelachs undersøgelse om danskernes værdier tolket udbredelse af reinkarnationsforestillingen som et udtryk for et roligt fortløbende religionsmøde, hvor indiske forestillinger indoptages og tilpasses de øvrige hinsides- og efterlivsforestillinger, der trives blandt danskere. Reinkarnationsforestillinger er således blevet en del af folkereligiositeten. *“Hvis dette er tilfældet, er der ikke tale om et afgrænset (hinduistisk) kulturmiljø, men om et udbredt skifte i befolkningens religiøse begreber. Det faktum, at mange mennesker tilsyneladende ikke skelner mellem reinkarnation, genfødsel, opstandelse og andre former for liv efter døden, er et stærkt argument for denne tolkning”* (Peter B. Andersen: Indiske ideers udbredelse i Danmark - yoga og reinkarnation, Chaos 21, København 1994).

Hvis dette er rigtigt, så står vi midt i en historisk situation. Hvor vi med Martin A. Hansens *Orm og Tyr* har lært, at overgangen til kristendommen i Danmark tog flere hundrede år, så er vi vidner til et religionsskifte, der efter al sandsynlighed går noget stærkere. Hvor langt skiftet vil gå, og hvor

dramatisk det vil blive, ved vi af gode grunde endnu ikke, men det er et faktum, at hinduismen/buddhismens tilpasningsevne er legendarisk. I den nuværende europæiske sammenhæng knytter den sig uden problemer til ved de to parallelle udviklingstendenser: individualisme og pluralisme. Hinduismens altomfattende gudsforståelse er både konkret og ukonkret på samme tid. Gud tænkes holistisk, og der er ikke og skal ikke være enighed om gudsbegrebet. Gud er for altid ren bevidsthed, d.v.s. forestillingen om Gud er et personligt anliggende, og en hindu lader det være op til den enkelte at nå til en nærmere forståelse af, hvem/hvad Gud er. Enhver gudeskikkelse, også Jesus, er blot en af Guds mange manifestationer, hvilket er med til at gøre det umuligt at definere, hvad hinduisme er. Det er således blevet sagt, at der findes lige så mange hinduismer, som der findes hinduer, ca. 800 mill.

Den muslimske arv og indflydelse

Peter Antes har gjort opmærksom på, at et af de mest betydningsfulde fænomener i dagens Europa, er det stadig voksende antal muslimer, som igennem de seneste 30 år har bosat sig i nogle af verdens rigeste lande i Vest- og Nordeuropa. Danmark gør denne udvikling med, således at islam i dag er den næststørste religion med ca. 165.000 muslimer (Peter Antes: *Islam in Europe* i *Religion in Europe. Contemporary Perspectives*, eds. Sean Gill, Gavin D'Costa and Ursula King, Kampen 1994, s. 46ff.).

I historisk perspektiv kan man i den forbindelse tale om, at denne udvikling følger sig til to tidligere omgange, hvor islam har gjort sin indflydelse gældende i Europa. Første gang er velkendt fra Middelalderhistorien, hvor muslimerne forsøgte at erobre Spanien, Syditalien og Sydfrankrig som følge af den islamiske stats (umma) hurtige ekspansion i perioden mellem 632 (profetens død) og 732 (slagene ved Tours og Poitiers). Det er således karakteristisk, at muslimerne led nederlag i områder, der var loyale overfor paven og den katolske kirke, mens områder præget af kristne kættere som f.eks. arianerne og donatisterne i Nordafrika og Lilleasien lod sig indoptage i islam eller ikke besad nogen modstandskraft. I de katolske områder forsvandt islam, men øvede en så stærk indflydelse på kristen middelalderlig tænkning, videnskab og kunst, at man med Roger Garaudy kan tale om islam som den tredje, men glemte, byggesten for det moderne Europa ved siden af den græsk-romerske arv og den jødisk-kristne tradition. Den islamiske tilstedeværelse var dog stærkere i den østlige og sydøstlige del af Europa i forbindelse med det Ottomanske riges udbredelse - ikke mindst i Balkanregionen. Det gjorde dog ikke frygten for islam mindre. Ikke blot erobrede tyrkerne den gamle kristne hovedstad Konstantinopel, men i 1529 stod de foran Wiens porte. Byen forsvarede sig, men følelsen af at være belejret holdt sig over hele Europa og gav snart næring til mange udgivelser, der kunne berette om tyrkernes grusomheder og opfordrede til kristen enhed i kampen mod den tyrkiske hær.

Peter Christensen har gjort opmærksom på, at islam vedblev med at være fjenden i det 17. og 18. århundrede, men at modsætningen snarere blev betragtet som en kulturel forskel og ikke en religiøs. Europa blev opfattet som oplyst, humanistisk, rationel og tolerant, mens islam per definition var det modsatte, d.v.s. fanatisk, irrationel og voldelig (Peter Christensen: *Opfattelsen af islam i Vesten: En gammel fjende genopstår i Fjendebilleder & Fremmedhad*. En antologi redigeret af Kristof K. Kristiansen og Jens R. Rasmussen, København 1988, s. 107ff.). Det kendetegner denne anden periode, at der blev etableret forbindelser mellem Istanbul og de europæiske hovedstæder med udgangspunkt i realpolitiske overvejelser. Således blev der etableret diplomatiske kontakter mellem Berlin og Istanbul i 1763, og i 1866 blev den første moské bygget i Berlin. I denne periode arbejdede tyrkiske soldater i den preussiske hær, hvor de frit kunne praktisere islam.

Nutidens tredje periode, der har ført til en ny islamisk tilstedeværelse i den nordlige del af Europa, har sin baggrund i tre forhold: afkoloniseringen efter 2. Verdenskrig, migration p.g.a. arbejde og flugt fra politisk og religiøs undertrykkelse. Afkoloniseringen har især påvirket de europæiske lande, der selv var kolonimagter indtil midten af 1960'erne: England, Holland, Frankrig og Portugal.

Gæstearbejdere især fra Tyrkiet og Jugoslavien opfyldte ønskerne om billig og effektiv arbejdskraft i en række af de rige europæiske industrilande: Tyskland, Belgien, Luxembourg, Holland, Sverige, Danmark, Norge og Schweiz. Økonomisk krise i de fleste europæiske lande i slutningen af 1970'erne førte til et stop for indrejse af gæstearbejdere. Men med krigen i det tidligere Jugoslavien og konflikterne i Mellemøsten er antallet af muslimer i disse europæiske lande igen stigen-
de, fordi man har forpligtet sig til at overholde internationale flygtningekonventioner.

Denne alt for overfladiske skitse skal illustrere, at der er en traditionel islamisk tilstedeværelse i Øst- og Sydøsteuropa, mens der er en ny islamisk tilstedeværelse i Nord- og Vesteuropa. Den sidste gruppe er indtil videre præget af hovedsagelig arbejdere, bønder og småhandlende uden betydningsfuld religiøs eller intellektuel elite. Denne findes fortrinsvis i England og Frankrig, hvor man da også ser seriøse bud på at tilpasse islam til europæisk virkelighed inden for den såkaldte Euro-Islam. Det betyder, at udfordringerne for muslimerne er dobbelt: at tilpasse sig et postindustrielt samfunds behov og forstå sin egen religion i samspil med en kultur, der igennem århundre-
der har været præget af kristendom, sekularisering og nutidens multireligiøsitet.

I Danmark ytrer islams møde med europæisk kultur sig i diskussioner og konflikter, der vedrører uddannelse, klædedragt, forholdet mellem kønnene, spiseregler, helligdage, begravelsesritualer, gravpladser, blandede ægteskaber, arrangerede ægteskaber, koranskoler, bygning af moskeer, dialog mellem kristendom og islam samt politiske spørgsmål, der knytter sig til demokrati og sekularisering. De fleste af disse diskussioner og konflikter finder sted i det offentlige rum. Det mest synlige symbol på muslimsk tilstedeværelse i Vest- og Nordeuropa er muslimske kvinders brug af tørklæde og slør. Det betragtes ofte som udtryk for islams undertrykkelse af kvinderne og krav om adskillelse mellem kønnene. Det er dog bemærkelsesværdigt, at tørklædet er almindelig på-klædning for kvinder i de fleste Syd- og Østeuropæiske lande - og ikke blot de muslimske. Samtidig er det værd at huske på, at kønsopfattelsen har skiftet markant i Nordeuropa over de seneste 40 år - ikke mindst p.g.a. udviklingen af et to-indtægtssamfund og den deraf følgende moderne livsstil.

Historisk bevidsthed i omgangen med islam er nødvendig - også som en korrektion af de fjendebilleder, der eksisterer mellem kristne og muslimer. Det kan dog ikke skjule, at der gemmer sig væsentlige spørgsmål i mødet mellem kristendom og islam, fordi de på en række centrale områder er forskellige. Blandt disse er opfattelsen af, i hvilken retning samfundet bør udvikle sig. Mens de muslimer, som er kommet til EU-landene har en lang tids erfaring med sameksistens med andre religioner, så fremstår f.eks. Danmark med en lang national historie, der er vævet sammen med evangelisk-luthersk kristendom og endnu tidligere katolsk kristendom som bærer af folket, nationen og kongemagten. I denne lange historie har der indtil for nylig, d.v.s. 1945, været store problemer med integrationen af ikke-lutheranere: katolikker på reformationstiden, baptister i 1800-tallet og jøderne. På den baggrund er det naturligt, at udgangspunktet for mødet med islam har været total assimilation, men i løbet af 1980'erne har vi lært, at denne strategi ikke lader sig gennemføre. Derfor blev assimilation i begyndelsen af 1990'erne skiftet ud med ønsket om at føre integrationspolitik. I dag taler stærke kræfter for, at denne strategi dels ikke virker, dels virker kulturimperialistisk og derfor må erstattes af et begreb og en politik, der tager sit udgangspunkt i det multireligiøse samfund.

Endnu har vi ikke haft en grundig diskussion af, hvad et multireligiøst samfund betyder. Hvori vil den fælles forpligtelse over for hinanden *på trods* af religiøse forskelle bestå? Og hvordan undgår vi, at en politisk korrekt anerkendelse af den religiøse og kulturelle virkeligheds mangfoldighed ikke bliver vor tids racisme, hvor vi får gode argumenter for ikke at omgås hinanden? Disse spørgsmål må drøftes, så det danske samfund ikke mister sin sammenhængskraft, sådan som denne er blevet skabt gennem de store folkelige, politiske og religiøse bevægelser i forrige århundrede.

Afslutning

Formålet med ovenstående har været at pege på en række tendenser i de religiøse strømninger netop nu. Omdrejningspunktet for at forstå den tid, vi lever i, har været spændingsfeltet mellem individualisme og pluralisme, der lever af hinanden. Situationen med religiøs pluralisme har vel altid eksisteret, men den opleves kraftigt i disse år, fordi den i udpræget grad er trængt ind i folkekirken, der har bidraget til etableringen af en forholdsvist homogent samfund. Som et resultat af vor tids markedsøkonomiske udvikling og kommunikationsteknik føles kulturerne og religionernes mangfoldighed som en eksistentiel udfordring, fordi de er blevet en erfaringsmæssig realitet for de fleste. Men vurderingen af de religiøse strømninger er forskellig. Jeg har antydnet det ved at skildre henholdsvis hinduismen/buddhismens og islams arv og aktuelle betydning i Danmark. Hvor den første bliver indoptaget som en del af folkereligiøsiteten, bliver islam ofte mødt med større modstand, selvom deres udfordring til kristendommens indhold er den samme i et teologisk perspektiv.

Islam i Danmark - hovedtendenser

ved imam Fatih Alev

Det startede med...

I slutningen af 1960'erne og i begyndelsen af 1970'erne begyndte de første muslimer at slå sig ned i Danmark som gæstearbejdere. En stor del af disse havde på daværende tidspunkt endnu ikke besluttet sig for at blive fast boende i Danmark. Med årene ændrede ubeslutsomheden hos den enkelte muslimske gæstearbejder sig til en overbevisning om, at der i hvert fald skulle gå nogle år yderligere, før man ville vende tilbage til hjemlandet. Nu begyndte man at hente ægtefæller og børn "hjem" til Danmark, så familien atter var samlet under et tag.

De fleste af de indvandrede muslimer kom oprindeligt fra landsbyområder i deres hjemlande. Kulturmødet mellem dem og deres danske omgivelser var derfor på to planer. De skulle vænne sig til at leve i et bysamfund, hvilket i sig selv var en udfordring og de skulle samtidig lære at leve i et samfund, der ikke er præget af en eller anden form for islamisk kultur.

Der var ikke nogle fælles mødesteder, hvor de muslimske indvandrere kunne tilbringe deres fritid. De religiøse muslimer, som var omhyggelige med de fem daglige bønner, kunne forrette dem i baglokalet i indvandrercaféeer og tehuse, hvor et gardinforhæng gjorde forskellen mellem det verdslige og åndelige rum.

I 1976 åbnede en gruppe muslimer af overvejende pakistansk og arabisk oprindelse Islamisk Kultur Center i København. De tyrkiske muslimer deltog ikke i samarbejdet, da den daværende ambassaderåd for religiøse anliggender, formentligt efter instrukser fra regeringen i Ankara, opfordrede til etablering af tyrkiske moskéer. Det var først i 1985 at den første tyrkiske moske blev åbnet på H.C. Ørstedsvej i København.

I 1980'erne begyndte de muslimske forældre at gøre deres første erfaring med den virkelige udfordring. Børnene skulle gå i danske skoler, hvis værdigrundlag forældrene havde svært ved at forholde sig til. De muslimske børn fik dispensation fra deltagelse i kristendomskundskab, mens fællesbadningen efter idræt og svømning forblev et uløst problem på de fleste skoler.

Siden slutningen af 1970'erne har krigen mellem Iran og Irak, den fortsatte palæstinensisk-israelske konflikt og borgerkrigene i Libanon, Somalia og Bosnien resulteret i, at også flygtninge er blevet en del af det muslimske samfund i Danmark.

Gruppedannelser

De første par år, hvor muslimerne begyndte at ankomme til Danmark var der ikke nogle egentlige grupperinger og organisationer. Selv de, som i deres hjemland havde tilknytning til bestemte islamiske bevægelser/organisationer var ikke engageret i disse i Danmark, sikkert p.gr.a. dagligdagens forpligtelser, og fordi de endnu ikke var etableret med familie og fast bopæl.

Man kan generelt sige, at enhver muslimsk forening og organisation (i det følgende nævnes begge under et som forening) i Danmark henvender sig til en bestemt sprog- og kulturgruppe. Hver forening er præget af en bestemt tankegang, holdning, kultur og ikke mindst sprog. De fleste foreninger henter inspiration hos udenlandske foreninger og institutioner. Dette betyder, at der på størstedelen af foreningernes dagsorden ganske sjældent optræder problemstillinger, der vedrører Danmarks muslimer. Disse foreningers medlemsgrundlag er typisk førstegenerationsmuslimer og

få muslimer af 2. generation. For nogle af foreningernes vedkommende er dagsordenen for deres virke bestemt i/af det muslimske land, som medlemmerne oprindeligt kommer fra.

“Afhængige” ungdomsforeninger

I de seneste år har et par af foreningerne etableret ungdomsafdelinger. De nye ungdomsforeninger, der har tilknytning til ”forældrenes” foreninger er både danske og etniske på samme tid. De unge medlemmer tager initiativ til større arrangementer, hvor sproget helt naturligt er dansk. Men selve måden hvorpå ungdomsforeningerne drives indikerer at ”forældregenerationen” stadig bestemmer. Det opleves tit, at medlemmer fra sådanne ungdomsforeninger forsvarer ”forældrekontrollen” med, at udviklingen i modsat fald vil løbe af sporet. De unge i disse ”afhængige” foreninger viser således tegn på en vis usikkerhed på den nye fælles fremtid, da de ikke selv tager initiativ til nytænkning i forbindelse med en ny situation, hvor islam praktiseres i et ikke-muslimsk land. Det er højst sandsynligt, at opdragelsen hjemmefra og den ensrettende islam-undervisning af bestemte imamer med midlertidig opholdstilladelse er medvirkende til, at de unge i disse foreninger bliver afhængige af oprindelseslandets tankegang.

“Uafhængige” ungdomsforeninger

Enkelte ungdoms- og studenterforeninger har gjort sig bemærket ved deres uafhængighed i forhold til forældregenerationens traditionelle tilhørsforhold til bestemte foreninger. Der er tendens til at søgningen til disse foreninger er stigende. Nytænkningen og muligheden for samvær med unge muslimer med anden etnisk baggrund gør disse foreninger tiltalende. Der er her tale om, at der er åbent for alle unge muslimer. Fællessproget er dansk. Islam er fællesnævneren. Denne profil på en forsamling af muslimer i en forening er den fremtidsholdbare løsning. Det er i dialogen mellem muslimer af forskellig etnisk baggrund, at der kan findes svar på komplicerede problemer. Forældrene magtede ikke at danne et sådant fællesskab; sproget var en væsentlig barriere og mentaliteten var også forskellig. De unge muslimer, der ikke er ”fanget” af forældregenerationens foreninger, har et ønske om at praktisere islam i fællesskab med alle andre muslimer. Begrebet ”ummah” (den islamiske nation) sættes i værk i danske rammer! Hvilket naturligvis baner vejen for den europæiske ”ummah”.

Forældregenerationens foreninger

Den langt største gruppe af muslimer er af tyrkisk og kurdisk oprindelse. De har to store hovedorganisationer, Diyanet og DMGT. De tyrkiske muslimer af kurdisk oprindelse udgør ca. 1/3 til halvdelen af disse organisationers medlemmer. Alle vigtige beslutninger i Diyanet træffes af Rådet for religiøse anliggender på den tyrkiske ambassade i København, som selv er underlagt den tyrkiske regerings (Ankara’s) specielle ønsker om ensretning af menighederne i Danmark. Så vidt vides er de ikke engageret i dialog med myndigheder for løsning af diverse problemer i det danske samfund, som muslimer oplever mere og mere. De har ingen kendt talsmand, der på dansk kan tegne Diyanet.

DMGT er ikke bundet af den tyrkiske stat, og er mere eller mindre uafhængig af Tyrkiets linje. DMGT er politisk engageret, og indgår da også i ELO, den nye paraply-organisation for varetagelse af de etniske minoritets rettigheder. Organisationen er åben for dialog og har været synlig i forbindelse med enkelte aktuelle emner. De resterende tyrkiske organisationer er ikke af større interesse, da disse ikke er kendetegnende for de religiøse muslimer. De består bl.a. af enkelte nationalistiske foreninger. Den næststørste gruppe af muslimer er af arabisk oprindelse. Araberne er kommet til Danmark fra flere forskellige lande og en betydelig del af dem har flygtninge-baggrund. Det er højst sandsynligt derfor, at de ikke er organiseret som de tyrkiske og pakistanske muslimer. ”Det Islamiske Trossamfund” ledet af imam Abu Laban og ”Det Islamiske Forbund”, ledet af Dr. Fouad Albarazi, begge moskéer med beliggenhed i Nordvestkvarteret i København er de to mest markante arabiske centre. Den mest markante gruppering blandt de pakistanske muslimer finder sted i organisationen ”Idara Minhaj-ul-Quran”. Denne gruppe er del af en international netværk omkring stifteren af bevægelsen, Professor Tahir-ul-Qadri. Arrangøren af konferencen var ”Muslim Youth League” (se under Ungdomsforeninger). Det er langt fra de fleste pakistanere, der har til-

knytning til Idara Minhaj-ul-Qur'an og de øvrige pakistanske muslimer er ikke organiseret som f.eks. tyrkerne. Enkelte nye tiltag hos de pakistanske muslimer, f.eks. den nye "moské" på Amerikavej 19, ledet af imam Mohammad Amanat Rasool, som er forholdsvis neutral og dialog-minded overfor andre menigheder, er med til at ændre de pakistanske muslimers manglende kompetence i organisering. Der er enkelte andre små grupperinger, som vil blive nævnt kort, da de talmæssigt ikke er store. Islamisk Kultur Center i København er som den første moské i Danmark, kendt og central i muslimernes bevidsthed. Imam Sultan Farooq har indflydelse på den kreds, der kommer jævnligt i moskéen. Kredsen skal dog ikke opfattes som en egentlig gruppering, da den består af muslimer med forskellig baggrund og er sandsynligvis den eneste moské, der har tradition for at have en ligelig fordeling af både pakistanske og arabiske muslimer. Muslim World League i København, som er en afdeling af den verdensomspændende organisation af samme navn, med hovedsæde i Mekka i Saudi Arabien, er også i mindre grad engagaret i bred service for muslimer i Danmark. Den ansvarlige for Muslim World League, Abdurrahim Kurtishi, som er af albansk oprindelse er samtidig imam for den albanske menighed i moskéen med beliggenhed på samme adresse.

Ungdomsforeninger

FASM (Foreningen af studerende muslimer) har pt. omkring 30 medlemmer med forskellig baggrund (arabisk, tyrkisk, pakistansk, albansk, dansk mv). Sproget er dansk. FASM har afdelinger i København og Aarhus og en repræsentation i Odense. Foreningen har i de sidste 12 år den har eksisteret for det meste beskæftiget sig med at formidle foredragsholdere til skoler, gymnasier, seminarier osv. og stået for rundvisninger af besøgende i forskellige moskeer i København og Aarhus. FASM har ingen tilknytning til en bestemt forening. FASM er i disse dage i en omstillingsfase, der skal ende med at foreningen bliver en studenterorganisation, med studenterpolitik og lektiehjælp på dagsordenen. Foredragsaktiviteterne vil fortsættes af et udvalg "Info-teamet" under FASM, således at foreningen kan appellere til en større målgruppe blandt unge muslimer.

Med sine omkring 150 overvejende tyrkiske medlemmer er den landsdækkende SIFO (Studerendes Internationale Fælles Organisation) den største muslimske ungdomsforening i Danmark. SIFO har tilknytning til DMGT og er således afhængig af de overordnede beslutninger, der træffes i DMGT. SIFO er sammenlignet med Muslim Youth League (se nedenfor) efter alt at dømme mere åben for dialog med andre muslimer. Det kan man bl.a. se ved deres generalforsamlinger, hvor der normalt er gæstetalere fra andre muslimske foreninger, som er på en vis bølgelængde med SIFO.

MYL (Muslim Youth League) har ca. 120 overvejende pakistanske medlemmer og har afdelinger i København og Odense. MYL hører under Idara Minhaj-ul-Qur'an. Der er lagt vægt på ugentlig undervisning for medlemmerne. Undervisningen foregår på urdu. MYL er i de seneste år blevet kendt i medierne som en responsiv forening til forsvar af islam og på vegne af den muslimske ungdom i Danmark. Organisationsmæssigt er foreningen dog næsten udelukkende beregnet til pakistanske muslimer.

OPSA (Organisationen for pakistanske studerende og akademikere) har et uvist antal medlemmer af pakistansk oprindelse. OPSA har ikke nogen tilknytning til en bestemt forening. Ved grundlæggelsen af OPSA er det blevet fremhævet, at OPSAs værdigrundlag er islam, hvilket der ikke var nogen tvivl om i starten. Senere har organisationen gennemgået nogle forandringer, og der har været spekulationer om hvorvidt OPSA kan betragtes som en religiøs forening. Ikke desto mindre er OPSAs nuværende ledelse påpasselig med ikke at komme i konfrontationskurs med de religiøse medlemmer og "uroen" synes at have stilnet af.

Hizb-ut-Tahrir (Frihedspartiet) har et uvist antal medlemmer med forskellig baggrund, dog overvejende arabisk og tyrkisk. Hizb-ut-Tahrir ligner ikke de øvrige ungdomsforeninger, da det ikke har

almindelige danske foreningsvedtægter. Alle foreningens medlemmer er unge, og kalder sig selv ash-shabaab (de unge). Foreningen er grundlagt i Libanon og har europæisk hovedkvarter i England. Hizb-ut-Tahrir i Danmark er Københavnsbaseret og har ingen tilknytning eller positivt forhold til de eksisterende muslimske foreninger og moskéer. Foreningens formål er at etablere det islamiske khalifat (al-Khilafah). Deres argument er, at muslimer ikke må acceptere de verdslige styreform, og at de med alle midler må arbejde for en islamisk stat. De kritiserer så godt som alle andre muslimer for ikke at være opmærksom på vigtige sammenhænge i verdenspolitikken i dag. Omvendt bliver de kritiseret af de øvrige foreninger for at føre en linie, der ikke tager hensyn til de forhold, de lever under. Foreningens medlemmer bliver udstyret med islamisk viden ved de periodiske møder, der afholdes i københavnske medborgerhuse. Undervisningen som tilrettelægges af Hizb-ut-Tahrirs ledere fletter foreningens egen fortolkning ind, således at de unge deltagere – især fordi de generelt har været uvidende om islam tidligere – ukritisk lærer om islam på foreningens præmisser.

Muslimske friskoler

Det anderledes værdigrundlag i folkeskolen er tit årsag til konfliktsituationer for de muslimske børn og deres forældre. På den ene side opdrager forældrene deres børn – bevidst eller ubevidst – med hjemlandets kultur og traditioner – og i de islamisk bevidste familier med islamiske værdinormer. Undervisningen i den danske folkeskole tager ikke højde for de forskellige religiøse forskrifter, de muslimske børn bliver opdraget med i hjemmet og lægger vægt på, at også de muslimske børn skal underlægge sig danske kultur- og værdinormer .

Disse kulturforskelle er generelt svært forenelige. I visse tilfælde kan modviljen til danske kulturnormer forklares med, at de bliver opfattet som kristne traditioner og i andre tilfælde er det den danske verdslighed, der er forklaringen. De religiøst velfunderede familier, der kan argumentere for deres tro har almindeligvis ikke noget problem med f.eks. kristendomskundskab, men idræt, svømning og seksualundervisning giver normalt anledning til bekymring.

Disse konflikter opleves ikke på de muslimske friskoler, og det er baggrunden for den stigende tilgang. Der er pt. ca. 20 muslimske friskoler placeret forskellige steder i landet, men med en klar koncentration i København. Der er efterhånden et øget fokus på de muslimske friskoler fra politisk side, hvor der i disse bliver argumenteret for at integrationen har elendige kår på skolerne. Erfaringen viser dog tydeligt, at når der sammenlignes mellem integrationsresultaterne fra folkeskolen og dem fra de muslimske friskoler, så er der ikke den helt store forskel. De muslimske børn på friskolerne har måske mindre berøringsangst for det danske samfund, da de ikke er i konstant konfrontationskurs med diverse lærere og skolepædagoger om, hvad der er mest rigtigt: Dansk kultur eller islams etiske og moralske regler.

Moskéer

Der er i Danmark kun én moské bygget til formålet og den er bygget i en baggård i Odense. Ahmadiyya-bevægelsens moskélignende bygning i Hvidovre bliver ikke anset for at være en moské og bliver af de øvrige muslimer kaldt for en tempel af teologiske årsager. Behovet for en egentlig moské med kuppel og minaret har ikke været ret stort, da de mindre ombyggede lokaler med moskéfunktion har været tilstrækkelige til de forskellige menigheder rundt i landet. Selv om der fra muslimsk hold af og tit ytres ønske om en større moské med central beliggenhed, synes der ikke at være grundlag for en sådan i de kommende 5-10 år. For en ret kompleks problemstilling melder sig: Hvilket sprog skal der prædikes på? Tyrkere, arabere, pakistanere, albanere, bosniere, somaliere mv. har ikke et fællessprog udover dansk. Og der er ikke nogle imamer, som både kan det danske sprog og samtidig kan blive accepteret af de fleste af menighederne. Alt tyder på, at denne opgave er et anliggende for den muslimske ungdom, som har nemmere ved at finde fælles fodslag p.gr.a. fælles erfaringer med at vokse op som muslim i Danmark. En egentlig imam-uddannelse vil være første trin på vejen til en eller flere rigtige moskéer i storbyerne.

Til de eksisterende moskéer er der tilknyttet imamer fra udlandet, som kun får en tidsbegrænset opholdstilladelse (typisk fire år for de tyrkiske imamer). Imamerne er derfor ikke motiverede til at lære dansk og de engagerer sig ikke i dialog med de ikke-muslimske omgivelser. Imamen har ingen fornemmelse for, hvad der virkelig sker i samfundet, andet end lige netop de oplysninger han kan få af menigheden. Derfor er imamens råd og vejledning præget af forholdene og problemstillingerne i det muslimske land, han kommer fra og ikke danske forhold. Derfor er det meget sjældent, at imamerne kan bidrage konstruktivt og med brugbare løsningsforslag til de komplekse problemer, som muslimer møder i dagligdagen. De unge er i særdeleshed opmærksom på imamerens utilskrækkelighed, og søger derfor svar andetsteds end moskéerne, når de har et spørgsmål om islam, f.eks. på Internet.

Islam på Internet

De fleste muslimske foreninger har langt om længe fået en hjemmeside. Enhver analyse af de efterhånden mangeartede hjemmesider om islam bør lægge vægt på, hvor repræsentative for muslimerne, disse siders holdning og budskab er. Derfor må der nødvendigvis foretages en differentiering i udvælgelsen af de hjemmesider, der skal ligge til grund for en overordnet vurdering af de islamiske hjemmesider.

Den mest besøgte hjemmeside er www.islam.dk, der har den mest omfattende samling af ressourcer for muslimer og islam-interesserede. Det høje besøgstal kan skyldes det ret ligefremme domænenavn, men da sitet med sit brede udbud af information og interaktive services (chat og quiz) klart dækker en stor del af behovet for faktuel oplysning om islam, er det nok snarere dets almenyttighed, der er årsagen til den store interesse. Redaktionen bag www.islam.dk består af unge muslimer, som er uafhængige af de eksisterende muslimske foreninger og organisationer. Under www.islam.dk samler interessen sig også omkring mailinglisten dfc (Danmarks Forenede Cybermuslimer) med hjemmesiden www.islam.dk/dfc. Her er der pt. ca. 240 medlemmer af både muslimsk og ikke-muslimsk overbevisning. Som Danmarks eneste tværgående muslimske netværk fungerer dfc som et debatforum om islam. Arrangementer, møder mv. bliver således også annonceret her, således at nyheden spredes i løbet af kort tid. Islamisk Kultur Center på Nørrebro i København har på sin hjemmeside www.islam.dk valgt at fokusere på Ahmadiyya-bevægelsens forskelle fra islam. Der er også mere generelle tekster om islam på dette site, men det er tydeligt at afsløringen af Ahmadiyya-troen har første-prioritet. Det Islamiske Trossamfund på Nørrebro i København har et antal online-bøger om islam til fri afbenyttelse på sin hjemmeside www.wakf.com. Der er desuden periodevis udklip fra pressen om emner relateret til muslimer og indvandrere.

www.islamidag.dk er en hjemmeside for sufi-gruppen Murabitun, der som mærkesag har genindførelsen af en rentefri økonomi i den islamiske verden. Samme gruppe står for en boghandel på hjemmesiden www.bogvaerker.dk.

Ungdomsforeningerne har følgende hjemmesider:

FASM www.fasm.dk

SIFO www.sifoweb.dk

MYL www.myldk.com

Islam som et godkendt trossamfund

Der er ingen tvivl om, at en officiel anerkendelse/godkendelse af islam som trossamfund er et af de første punkter på de religiøse muslimers ønskeseddel. En godkendelse vil f.eks. gøre det muligt at hente kyndige imamer fra udlandet med tidsbegrænset opholdstilladelse, således at vedkommende kan lære det danske sprog, sætte sig ind i forholdene her og således være til nytte for det muslimske samfund i Danmark.

Islamiske begravelsespladser

Et uløst problem som kommer frem igen og igen i debatten er de muslimske begravelsespladser. De enkelte forsøg på at købe et område til brug som islamisk begravelsesplads har været mislykket. Det er især de arabiske muslimer med flygtningebaggrund, der arbejder for en islamisk begravelsesplads. Hos de indvandrede muslimer er behovet ikke stort på nuværende tidspunkt, da organisationer som Diyanet og DMGT efterhånden hver især har deres velfungerende begravelsesfond med hovedparten af de tyrkiske muslimer som medlemmer. Lignende fonde findes også hos de pakistanske og arabiske foreninger. Begravelsesfondene dækker alle udgifterne ved transport af den afdøde til hjemlandet inkl. en flybillet t/r til en pårørende.

Det er dog sikkert at der vil være et stigende behov for islamiske begravelsespladser, efterhånden som 1. generation af muslimerne afgår ved døden.

Integration: Den dansk-muslimske identitet

Hvert menneske som lever under vilkår af nogenlunde skiftende karakter, oplever med tiden et vist skift mht. præferencer, holdninger osv. Visse dele af menneskers personlighed er kendetegnet ved foranderlighed, mens det vil være muligt at bevare og endda forstærke f.eks. sin tro og praksis af den.

Følgende er fra en mail jeg sendte til mailinglisten - som er et debatforum på internet - DFC (Danmarks Forenede Cybermuslimer) i januar 2000.

“Den islamiske integration”

Først må det slås fast, at de unge muslimer, der i disse dage er på dagsordenen i Danmark generelt ikke er nogle nyankomne indvandrere. De er nogle unge mennesker, der er født og opvokset i Danmark og de har ikke selv haft indflydelse på, hvor de skulle tilbringe deres ungdom, hvor de skulle gå i skole, og hvor de endelig skulle føle sig hjemme. Når man føler sig som borger i det land, man lever i, er der ikke noget mere naturligt end at man deltager i samfundslivet, også der hvor beslutninger tages. Man er loyelig borger, betaler sin skat osv, og hvis/når man mener, at en bestemt bestemmelse/ordning/regel/lov forstyrrer ens daglige gøremål, udtrykker man sin utilfredshed ved at søge om dispensation eller undersøge om der er noget, der kan tilpasses på en måde, så alle er tilfredse og ikke kun én selv. For en muslim, der oprigtigt søger at efterleve islam, er de tyrkiske, arabiske, pakistanske mv. kultur og traditioner underordnet islam. Og det til trods for at ovennævnte traditioner kan opleves som spændende og smukke, selv af en etnisk dansker. Hvordan kan en muslim så begynde at gå på kompromis med islam for at tilpasse sig danske normer, som i mange tilfælde er yderst uislamiske? En praktiserende muslim som føler sig hjemme i Danmark kan blive dansk i det omfang, det ikke strider imod islam. Der er altså tale om en integration i overensstemmelse med islam. En islamisk integration - hvis det overhovedet kan udtrykkes sådan. Jeg oplever, at det generelt er svært at vinde gehør i det stærkt verdslige danske samfund, hvis man tager sin religion alvorligt. Det er ikke kun et problem for muslimer. Også Jehovas Vidner og de indremissionske, katolske og jødiske danskere har deres egne små problemer i deres forsøg på at integrere sig i det verdslige danske samfund. Det verdslige flertal i Danmark stiller krav til de religiøse om at nedprioritere religiøse forskrifter. Det er dette, der efter min mening er sagens kerne. Det ovennævnte er et forsøg på en definition af muslimers integration i det danske samfund - med islam som referenceramme. Når man spørger unge muslimer om deres holdning til og overvejelser omkring integration, vil der også være nogle, der ikke har denne referenceramme. Jeg vil klassificere dem i 3 grupper:

Gruppe 1: De opfatter sig som 100 % indvandrere. Har opgivet at være en del af det danske samfund eller ønsker ikke at være det på grund af nationale følelser. Der er både dem, der er religiøse og dem, der er ligeglade med islam.

Gruppe 2: De ser sig som 100 % danske. Kan ikke identificere sig med forældrenes etniske, kulturelle og religiøse identitet eller tvinger sig til ikke at vedkende sig "det fremmede".

Gruppe 3: De ved ikke, hvor de står. Har et ben i hver lejr. Er påvirket i deres identitetsdannelse, da de ikke føler, de hører til nogen steder i verden.

Nu til mit personlige syn på disse tre grupper:

Gruppe 1 vil på ingen måde høre tale om integration. De er ude af stand til at forholde sig til fænomenet. De tager ikke hensyn til realiteterne, men lever i et grænseområde. De lever i en verden, som fysisk består af det danske samfund, men reelt er der tale om nogle subkulturer. Der findes unge mennesker med denne tilgang til det danske samfund, der taler flydende dansk og endda klarer sig godt i skolen og på arbejdspladsen, men når de færdes blandt ligesindede "2. generationsindvandrere" viser de deres foragt overfor det danske samfund, og allerværst, taler ondt om danskerne (de gør det samme, som de anklager "patriotiske" danskere for at gøre mod mennesker af anden etnisk herkomst end den danske).

Gruppe 2 klarer sig øjensynligt bedre. I de fleste tilfælde taler de ikke alene flydende dansk, de gebærder sig så dansk som muligt hele vejen igennem. Sprut, kæresteri, ja selv flæske-retter kan det række til. Visse af dem farver deres hår til noget mere blondt, sikkert i håb om at nyde større anerkendelse i samfundet. Disse unge mennesker lider normalt af mindreværdskomplekser og tror, at samfundet virkelig vil åbne op for disse fordanskningstiltag. Men de tager frygtelig fejl. For det første tager samfundet ikke nævneværdig notits af dette initiativ fra de unges side, så alt deres forsøg på at assimilere sig er spildt, for det er til ingen verdens nytte. For det andet ender det i mange tilfælde med, at de oplever psykiske depressioner på grund af, at det danske samfund ikke reagerer positivt på denne kunstige identitetsskift.

Gruppe 3 er en mellemting mellem gruppe 1 og gruppe 2. De er lidt småforvirret. I deres daglige tilværelse er de tøvende, usikker og splittet mellem to kulturer. De er ikke i besiddelse af en brobyggende "tredje element", der kan være en fællesnævner for de to forskellige kulturer.

Hvad vil der ske med de unge i fremtiden?

Disse er de 3 grupper, der ingen fremtid har i fremtidens Danmark. Gruppe 2 kan muligvis klare sig, men mange sociale konflikter er uundgåeligt for dem, da de af og til vil blive gjort opmærksom på, at de er anderledes. Det vil gøre ondt på denne "kunstigt danske" gruppe at blive gjort opmærksom på, at man alligevel ikke er helt dansk. Gruppe 1 vil før eller senere blive nødt til acceptere, at man ikke både kan leve i et samfund og ikke være en del af det. Ellers vil man opfattes på samme måde, som man opfatter sigøjnere. Så er der gruppe 3: De oplever hyppigt identitetskriser. Der er en stigende selvmordstendens hos denne gruppe ifølge de seneste statistiske oplysninger.

Islam som brobygger

Den praktiserende muslim har en klippefast identitet. Den er urokkelig, den er oprigtig. Man er ikke, hvad man er, fordi samfundet eller forældrene ønsker det, men fordi man af eget hjerte føler, det er det rigtige at gøre. Man er selvsikker, man føler sig som en international borger i Danmark, da der med islam følger en sådan "åndelig visum". Denne stærke muslimske overbevisning og identitet gør det ikke svært for en muslim at finde sig til rette i det verdslige danske samfund. Ok, indrømmet, enkelte udfordringer vil der altid være, men de er ikke konstant. En religiøs muslim vil eksempelvis ikke føle behov for at komme med søforklaringer om, at man får hovedpine i fald man drikker, nej, han/hun vil være ærlig og fortælle sine venner/kollegaer ol. at "jeg er muslim, du ved". Man skammer sig ikke over at være muslim, tværtimod! Man kan endda risikere at blive populær i klassen, da ens lærer og de medstuderende tænker: ham/hende dér er en person med principper. Ligeledes i erhvervslivet, hvor principfasthed kan være en efterspurgt mangelvare hos medarbejderne.

Nogle undersøgelser blandt unge "2. generationsindvandrere" har desuden vist, at de muslimer der går op i religion har mere succes i deres skole og videre karriere i forhold til de muslimer, der ikke går op i det. Uanset hvad, vil tiden vise os allesammen, at al den snak om integration vil være overflødig om nogle generationer, når de nye samfundsdeltagere hver især har fundet deres plads i samfundet. Det eneste der kræves er blot lidt tålmodighed! Integration af mennesker i et samfund er ikke et anliggende for individer, men snarere en samfundsproces, der løber over nogle generationer. Jeg føler, at man ikke tager dette forhold i betragtning nu om dage, når politikere taler om integration, stramning af familiesammenføringsregler og nu som det sidste skud på stammen i form af et forslag fra Birthe Rønn Hornbech (V) om at fjerne muligheden for dobbelt statsborgerskab (hvilket er én af de bedste "gulerødder", der kan få efterkommerne af de indvandrede muslimer til at føle sig danske).

SAMTALEN FREMMER FORSTÅELEN

Islam-udvalgets redegørelse

På baggrund af det skitserede udvalgsarbejde, sogneundersøgelsen samt indlæg og debat ved høringen anbefaler udvalget, at der arbejdes videre med forholdet mellem Den danske Folkekirke og muslimerne i Danmark ud fra følgende tre hovedsynsvinkler:

1. Kirkelig selvbesindelse i lyset af mødet med muslimer
2. Brobygning mellem kristne og muslimer
3. Kristen mission.

I det følgende vil disse tre punkter blive yderligere uddybet.

1. Kirkelig selvbesindelse i lyset af mødet med muslimer

Globalisering

Det danske samfund har i de sidste årtier gennemgået en drastisk forandringsproces. Mange faktorer har medvirket til denne udvikling. Moderne (informations)teknologi og (liberal) økonomi har medvirket til en omfattende globaliseringsproces, som også det danske samfund er involveret i. Til globaliseringen med dens fremme af mobilitet hører voldsomme demografiske ændringer. Vældige befolkningsstrømme er med til at omforme de traditionelle samfund. Vi gennemlever således i Europa for tiden nogle ændringer i befolkningernes sammensætning, der kan sammenlignes med andre folkevandringsperioder. Grundene til disse ændringer er også de fra historien velkendte: befolkningsoverskud, krige og en ulige ressourcefordeling.

Fordi det er så grundlæggende kræfter, der fremkalder disse forandringer, kræfter som vi selv bidrager til fremvæksten af, så er det heller ikke en udvikling, som vi skal regne med standser sådan lige med det første. De demografiske ændringer, som det danske samfund har gennemgået de sidste 40 år, vil fortsætte. I professor Poul Chr. Matthiessens bidrag til denne bog er det forsøgt beskrevet, hvordan denne udvikling forventeligt vil påvirke befolkningens sammensætning i Danmark i de næste 20 år. Resultatet er temmeligt klart: Vi bevæger os i retning af, at Danmark bliver et multietnisk og dermed et multikulturelt samfund.

På vej mod et multietnisk og multikulturelt samfund

Det er en udvikling, som er sket, uden at der egentlig har været den store principielle debat. Den debat er gradvist ved at komme i gang, men truer med at blive polariseret i fremmedvenlige og fremmedfjendske holdninger. Det vil imidlertid være ufrugtbart. Bedre ville det være at tage udgangspunkt i de faktiske forhold, og så diskutere hvordan det multietniske samfund, som vi bevæger os frem imod i Danmark skal se ud. For det er jo med den historie, som vi som folk har gennemløbet, langt fra sikkert, at det skal se ud som traditionelle indvandrerlande som USA og Canada er kommet til at se ud, skønt det i høj grad er fra disse lande at de modeller kommer, som præger debatten. Måske kan vi ligefrem udvikle nye modeller for multietnisk og multikulturelt samliv, der undgår nogle af de faldgruber, som man i USA og Canada er havnet i.

Vi kan kort omtale Canada som eksempel. Allerede 1971 udtalte den canadiske premierminister Pierre Trudeau, at vejen mod et multikulturelt samfund var den mest egnede vej frem for et canadisk samfund. ("A policy of multiculturalism within a bilingual framework commends itself to the Government as the most suitable means of assuring the cultural freedom of Canadians".

Dette citat og de følgende oplysninger er hentet fra Reginald W. Bibby: *Mosaics and Melting Pots in Motion: Reading and Responding to New Times*. *Missiology* 1993/4 p.413ff.) Canada ville altså ikke tilstræbe assimilation men kulturel pluralisme. Derfor bruges billedet af en mosaik og ikke smeltedigel til at karakterisere det multikulturelle samfund, som man stræber henimod. Billedet af en kulturel collage, hvor de forskellige kulturer komplementerer hinanden, er det fremherskende. Drømmen bag denne vision af multikulturalitet er at skabe et samfund, hvor alle forskelligheder går sammen om at skabe et sammenhængende og integreret samfund. Hvad Bibby påpeger i den ovennævnte artikel er, at den vision imidlertid ikke lod sig realisere. I stedet har man i løbet af de tredive år, der er gået med at implementere denne multikulturelle politik oplevet en stigende fragmentering af samfundet. Hvis man dyrker forskelligheden og minimerer det fælles, for ad den vej at fremme en mangfoldighed, så skal man ikke undre sig over, at det er fragmentering og opsplintning man får. Den stærke vægtlæggen på garanti for rettigheder og friheder for individer og grupper har ført til, at man negligerer hvad der binder de forskellige grupper sammen til et velfungerende fællesskab. Det var alt sammen godt ment. Man ville hjælpe de forskellige grupper med at bevare det værdifulde i deres kultur, man ville overvinde kulturelle barrierer og fremme interaktion mellem de forskellige grupper. Men i hvert fald det sidste lykkedes ikke. I dette multisamfund fremmes en overdreven individualisme og de personer, der skal leve i dette samfund oplever sig selv som fragmenterede, uden visioner og åndløse, konkluderer R. Bibby i ovennævnte artikel. Skal man finde en anden vej, så må man tage udgangspunkt i, at vi behøver hinanden; at vi må tale sammen, - og vi må fokusere på, hvad det er vi har fælles!

En stærk kirkelig røst i den hjemlige debat om det multikulturelle er biskop Kjeld Holm, der som formand for Nævnet for Etnisk Ligestilling ofte har blandet sig i debatten. I artiklen "Etnisk ligestilling - også for vor egen skyld" (Nævnets årsberetning, 1998) hævder han, at "det multi-etniske og dermed multikulturelle og multireligiøse samfund er i dag et vilkår", som tvinger os til at besinde os på en etnisk lighed, fordi samfundet ellers vil blive splittet. Han har altså blik for den fare for fragmentering som lurer på det multikulturelle, men mener at den kan overvindes om man argumenterer pragmatisk for integration og etnisk ligestilling (p. 74). Det sandt menneskelige hænger sammen med viljen og evnen til integration i et bestandigt *opgør med identitetstvangen* (p. 76). Kjeld Holm hævder, at i den sammenhæng fungerer det fremmede som en berigelse, hvorfor det bliver en folkelig opgave at fremme ligestilling og integration. Mangfoldighed og pluralisme bliver de overordnede værdier, vi skal styre efter.

Spørgsmålet er om den opskrift undgår de faldgruber, som blev påvist i det canadiske eksempel.

På vej mod et multireligiøst samfund?

Det ligger lige for at antage, at bevæger vi os i retning af et multietnisk og multikulturelt samfund, så vil det med nødvendighed også blive multireligiøst. Det er da også i høj grad, hvad vi ser ske. Ja, der kan være tegn på, at i takt med at nogle af de etniske og kulturelle forskelligheder i globaliseringens navn udjævnes og udlignes, så vokser religionens rolle som identitetsmarkør. Når en person af pakistansk oprindelse efter en opvækst her i landet genser Pakistan, indser hun eller han nemt, at pakistaner er vedkommende ikke. Men dog føler man stærkt, at man er noget særligt, og denne særlighed vil så ofte blive hæftet til den religiøse identitet. Jævnside hermed er vi i færd med at se fremvæksten af en europæisk og også en dansk islam.

Denne situation træffer nu kirken akkurat på det tidspunkt, da det kristne enhedssamfund er under afvikling. Ikke alene er det truet af almindelig sekularisering og ukirkelighed, men også af at betragtelige dele af befolkningen får afløb for deres religiøse følelser på alternative måder. Dertil kommer - og det er måske det nye i situationen - at i dag er resterne af den gamle kristne enhedskultur udfordret af selvbevidste religioner i mission på dansk jord. Det sker samtidig med at kirken

ses at være kommet i tvivl om sin egen opgave og mission. Alt dette maner til kirkelig selvbesindelse.

Alle de i det foregående nævnte elementer fortjener en nærmere behandling.

De sidste halvtreds års teologiske diskussion har i høj grad været en diskussion om sekulariseringen som en frugt af og en udfordring til kristendommen. Vi har vænnet os til, at god sekularisering var en frugt af kristendommen, som var med til at frigøre evangeliet fra nogle falske bindinger, så man bedre kunne koncentrere sig om det egentlige, evangeliets forkyndelse. Samtidig gav sekulariseringen grobund for nogle friheder, f.eks. religionsfrihed, som man derfor ser som næsten en frugt af evangeliet. Nu konfronteres denne opfattelse med f.eks. et islamisk syn, der sætter sekularisering lig med gudløshed og følgelig ser ned på et samfund, der forsøger at lade statens og det offentliges sager ordne sekulært. For udviklingen i de samfund, hvor islam udgør en betragtelig minoritet, vil det være af afgørende betydning, hvorledes tilhængerne af islam vil forholde sig til sekularisering og modernitet. I det hele er udfordringen fra moderniteten noget begge religioner behøver at reflektere over og kæmpe med.

Samtidig har kirken også været opmærksom på, at sekulariseringen var en udfordring for den som kirke. Megen teologisk energi er derfor brugt på "at skaffe plads" for kristendommen på sekulariseringens præmisser. Radikale og fremsynede teologiske teorier er blevet udviklet i løbet af det tyvende århundrede, men i mellemtiden er mange af de religiøse former, som kristendommen tidligere gav sig naturligt udtryk igennem, forsvundet. Vi er ikke ophørt med (formelt) at være kristne, men vi er hørt op med at lade kristendommen forme vort fælles liv og vore institutioner. Nu konfronteres vi med religioner, der bl.a. udøver deres synlige religiøse praksis i det offentlige rum. Det giver naturligt nok undertiden anledning til gnidninger.

Indenfor hele feltet af alternativ religiøsitet har vi set en enorm udvikling. Mens ren evangelisk kristendom har oplevet en stagnation eller tilbagegang, har den ny folkelige religiøsitet oplevet en opblomstring. Hele det mangefacetterede fænomen, som vi plejer at benævne NEW AGE, kan i mangt og meget beskrives som en vækkelsesbevægelse, en proces der fremmes af den interkulturelle udveksling i globaliseringens fodspor.

Denne udvikling har også afgørende bidraget til tilstedeværelsen af de klassiske religioner, hvoraf navnlig islam skiller sig ud. En tommelfingerregel siger, at når man har flygtninge og indvandrere, er mere end halvdelen muslimer. Det har også været tilfældet i Danmark, og i andre bidrag til denne bog er der opregnet, hvor stor gruppen af muslimer er, som enten er blevet danske statsborgere eller har taget varigt ophold i Danmark.

Dette er en ny situation for Den danske Folkekirke. Man har siden religionsfrihedens indførelse i 1849 (og i meget begrænset omfang tidligere) kendt til, at mennesker af anden tro end kristendommen slog sig ned i landet. Grundloven forudså også, at disse gruppers forhold skulle ordnes ved lov (§69: "De fra folkekirken afvigende trossamfunds forhold ordnes nærmere ved lov"), noget der imidlertid aldrig er sket, ligesom grundlovens "løfteparagraf" vedr. folkekirken (§66) heller aldrig er blevet udfyldt. Det var indtil for 30 år siden et marginalt fænomen. Men med religiøse mindretal på 4% af befolkningen, der indenfor en meget overskuelig fremtid vil vokse til 8%, stiller sagen sig noget anderledes. Og man må rejse spørgsmålet: Hvad er folkekirkens forpligtelser i denne nye situation overfor disse nye befolkningselementer og religiøse grupperinger.

Overvejelserne i det følgende tager deres udgangspunkt i forholdene, som de faktisk findes i Danmark i øjeblikket, hvor der hersker religionsfrihed men ikke religionslighed. I kraft af bestemmelserne i føromtalt grundlov for det danske rige indrømmes den evangelisk lutherske kirke, som er Den danske Folkekirke (§4), en fortrinsstilling, idet det hedder, at den netop som evangelisk luthersk, understøttes af staten.

Et særskilt problem, som denne betænkning ikke agter at gå ind på, er om den ovenfor skitserede nye situation lægger op til, at der ændres enten på grundloven eller på den lovgivning, som regulerer Den danske Folkekirke eller de andre trossamfunds forhold. Udvalget har bemærket sig, at der fra disse trossamfunds side ofte rejses krav herom. Det får med mellemrum den form, som det også fremsættes i Khursid Sultans indlæg her i bogen, at man ønsker Grundlovens "løfteparagraf" vedr. de andre trossamfund udfyldt, så islam finder en "anerkendelse" på linie med, hvad den har fundet i en række andre europæiske stater. For tiden synes der dog ikke at være nogen politisk vilje til at gennemføre noget sådant. Det betyder, at islamiske grupper i Danmark er anerkendt på linie med andre trossamfund, der har søgt herom, så de har vielsesmyndighed og fritagelse fra visse skatter.

Som nævnt er udvalget ikke gået ind i denne politiske og lovgivningsmæssige diskussion. Det har ikke været vort kommissorium, men vi har alene holdt os til, hvorledes folkekirken, som vi kender den, og som den lever sit liv i folket, skal reagere på den nye situation. Og her er vi navnlig optaget af, hvorledes den nye situation kan betyde en styrkelse af den kristne kirke. Vejen hertil går via en teologisk og kirkelig selvbesindelse.

Teologisk og kirkelig selvbesindelse

Når situationen kalder på teologisk og kirkelig selvbesindelse, så har det at gøre med, at tilstedeværelsen af en substantiel religiøs minoritet, som islam i Danmark er nu, udfordrer den rolle som kristendommen har spillet i dansk kultur. Grundtanken bag folkekirkeordningen er, at kristendommen er i den grad indlejret i danskerne og dansk kultur, at den udgør dens hovedhjørnesten. Men nu kommer der andre religioner, der også har naturlig ret til at leve og virke i Danmark. Det er klart, at det er en situation, som fremkalder reaktioner. Af dem har vi set en række, lige fra en kamp imod, at andre religioner skal have legitim hjemstedsret i Danmark til en opfattelse, der lægger op til fælles optræden og handling de religiøse fællesskaber imellem. Ind imellem har vi set flere andre holdninger lige fra mission over dialog til fælles social og politisk praksis.

Det er udvalgets opfattelse, efter at have beskæftiget sig med de former det religiøse møde antager i disse år, at alt dette udfordrer folkekirken til helt grundlæggende at gennemtænke sin egen selvforståelse og praksis som kirke. Alt ligger igen nyt og uprøvet, og dem der føler sig forpligtet på den kristne tro må forsøge påny at formulere, hvad det kommer an på i kristendommen. Henvisning til konciler og kirkefædre er ikke nok. Vi står i en situation ikke ulig den, der herskede i den første kristne kirke, før den indgik alliancer med den græske, hellenistiske, romerske og vestlige kultur.

Styrkelse af den kristne identitet.

Som sagt træffer denne nye situation folkekirken på et tidspunkt, hvor der er en udbredt fornemmelse af usikkerhed med hensyn til, hvad der egentlig er dens primære opgave kirkeligt og folkeligt (se religionssociologisk analyse offentliggjort i Kristeligt Dagblad 18/7 2000). I den situation synes der først og fremmest at være et behov for at styrke den kristne identitet blandt kirkens medlemmer. Skal det komme til et sandt og potentielt berigende møde med det nye og fremmede, så må man kunne komme det i møde ud af en fast forankring i ens eget. Man kan selvfølgelig sige, at det er altid kirkens opgave; og det er også rigtigt. Men der er ingen tvivl om, at det nutidige religiøse møde gør denne opgave mere akut. Hvordan man så opnår en sådan styrkelse af den kristne identitet blandt folkekirkenes egne medlemmer, det er imidlertid et åbent spørgsmål, som der tilmed ofte står strid om. Men begyndelsen er, at man vedkender sig, at her er der en kerneopgave for kirken, som den nutidige situation gør end mere aktuel. Som oplagte midler til løsning af denne opgave kan man nævne en styrkelse af forkyndelsen i alle dens former samt en styrkelse af den teologiske og kirkelige undervisning. Mødet med islam kunne for kristendommen betyde, at den kommer til at virke som sandpapir for troen, siger provst Steen Skovsgaard, der er stiftspræst i Århus Stift.

“Det er som om tilstedeværelsen af en så stor og synlig religion som islam ryster mange i deres grundvold. Her har danskerne levet trygt i mange år uden at skulle bekymre sig om eller tage tros- spørgsmål særlig alvorligt eller skænke dem mange tanker, og så blæser der pludselig kraftige storme med religiøse tanker og problemer, der kræver stillingtagen. Ligesom et træ i en storm bliver nødt til at stole på sin rod og styrke rodnettet for ikke at knække, sådan forholder det sig for mange, som til daglig har islam inde på livet. Der er simpelthen brug for, at man vokser i dybden og gør sig bevidst, hvad det er man selv tror på, ellers bliver man rendt over ende.” (Steen Skovsgaard: De fremmede har I altid hos jer. Om kulturmødets udfordringer. København 1994, p. 10f.) Allerede Luther så sådan på det, at det var den indre åndelige styrkelse, der var den vigtigste. Og så på hans tid oplevede islam en styrkelse, og han så dette som et udtryk for Guds straf over en vankelmodig kristenhed. Det skulle man ifølge Luther imødegå med åndelige våben: Bod, bøn og gråd. Kun sådan kunne man gøre sig håb om at holde stand i denne åndskamp.

Hovedsagen for folkekirken i mødet med islam i den nye multireligiøse situation må være at ruste sig til denne åndskamp. Udover tiltag indenfor forkyndelse og undervisning, som allerede er nævnt, så er der et tydeligt behov for en religionsteologisk afklaring. Uden et sådant klart syn, er man i vidt omfang handlingslammet. Som et bidrag til denne nødvendige afklaring vil vi pege på en trinitarisk tilgang til mødet med muslimerne.

- I troen på Gud Fader som vor skaber bekræfter vi alle menneskers fælles humanitet og anerkender menneskers forskellige kulturer. Det indebærer, at vi som kristne føler os forbundet med vore muslimske medborgere, og at vi anerkender værdier i deres kultur. Derfor må vi værne om muslimernes ret til som muslimer at være en del af vort samfund og bidrage til dets udvikling med samme rettigheder og pligter som alle andre samfundsborgere.
- I troen på Guds Søn Jesus Kristus bekender vi, at Jesus er “vejen, sandheden og livet” og, at ingen kommer til Faderen uden ved ham. Det indebærer, at vi som kristne må holde fast ved Kristi unikke betydning for alle mennesker, også for muslimerne. Derfor må vi samtidig med, at vi beskytter muslimernes religionsfrihed, frimodigt forkynde evangeliet om Jesus Kristus for vore muslimske medmennesker.
- I troen på Gud Helligånd glæder vi os over Guds ånds virke i alle kirker og også i mennesker udenfor kirken for at drage alle til Kristus. Det indebærer, at vi ikke sætter grænser for Guds Ånds virke, men med glæde anerkender alle tegn derpå. Derfor må vi afstå fra at udøve åndeligt (eller andet) pres på muslimer, eller sætte os til doms over muslimer, men i kirken være parat til at tage imod de muslimer, som Guds Ånd fører til tro på Kristus.

Udvalget anbefaler, at der iværksættes et forskningsprojekt med det formål at skabe et grundigt overblik over den teologiske situation for derved at lægge op til en offentlig og fri diskussion.

2. Brobygning mellem kristne og muslimer

Brobygning

Udvalget har valgt at præsentere det følgende under hovedbegrebet: *Brobygning*. Det sker, fordi der bl.a. gennem pressedebatten efter høringen viste sig en usikkerhed om en fælles folkelig forståelse for ordet dialog.

Brobygning henviser til en proces, der kræver et solidt fundament på begge sider af det svælg, man ønsker at slå bro over. I den forbindelse er det væsentligt at minde om den gamle sandhed, at tolerance ikke betyder, at al ting er lige godt, men at man er så funderet i sit eget, så man tør lytte til andres meninger. En væsentlig forudsætning for tolerancen er vilje og mod til uenighed. Lige så vigtigt det er at kunne definere, hvor der er enighed mellem de to religioner, er det en nødvendig opgave at præcisere, at uenigheden er knyttet til bekendelsen til Kristus som på samme tid sand Gud og sandt menneske.

Broens funktion er at bane vej for en bevægelse, der går begge veje. Det betyder, at udvalget anbefaler, at man tager fat på at tale sammen i stedet for at tale om hinanden. I den forbindelse er det en almindelig anerkendt regel, at i en samtale har de enkelte parter ret til at definere deres eget standpunkt. Alt for meget af debatten foregår ved, at kristne fremstiller islam for kristne - og muslimer fremstiller kristendom for muslimer. Det siger sig selv, at selv om der findes megen redelighed i denne pædagogik, vil det ikke kunne undgås, at polemikken ofte stikker sit hoved frem i begge religioner. Dertil er der for lang en fjendsk historie i begge religioner rettet mod den anden religion. Brobygning er i den forbindelse et godt begreb, for det kræver villighed til et opgør med mere end tusind års tradition, hvis samtalen skal lykkes.

Konversation eller samtale

Professor K.E.Løgstrup skelner i *Den Ethiske Fordring* mellem ordet konversation og samtale. Han beskriver konversationen som den uforpligtende snak, som man bl.a. kender fra et middagselskab, hvor man bliver anbragt ved siden af et ukendt menneske, som man måske aldrig igen vil møde. Kunsten er nu at få de næste 4-5 timer til at gå uden at blive kedelig og på samme tid heller ikke stjæle selskabet. En hovedregel er, at man ved en sådan lejlighed ikke må tale om politik og religion. Derfor handler konversationen mest om ligegyldigheder, som man da heller ikke kan huske, når man kan rejse sig fra bordet og finder sammen med venner og familie. Samtalen derimod, siger Løgstrup, er kendetegnet ved, at den vil den anden noget. Derfor sætter den noget på spil. I den udleverer man sig selv - stiller sig nøgen.

Den almene brug af ordet dialog dækker i vid udstrækning en forståelse af at leve pænt og ordentligt mellem hinanden uden at støde den anden part, hvorved dialogen mere bliver en konversation end en samtale i Løgstrups forståelse.

Men det er vigtigt, at der skabes rum for en ægte samtale, hvor man vil hinanden noget. I den forbindelse må samtalen ikke være blind for den kendsgerning, at både kristendom og islam er missionerende religioner. En dialog, der undgår at tage stilling til dette smertepunkt, vil nødvendigvis ende i kun at være konversation.

På denne baggrund ønsker udvalget at tale om dialog som samtale - eller brobygning.

Dialog. Samtale fremmer forståelsen.

Med denne forudsætning er der enighed om, at i det nutidige religiøse møde må dialogen stå centralt. I diskussion har fire eller fem former for dialog udkrystalliseret sig:

- samlivets dialog
- intellektuel dialog

- den åndelige indsigts dialog
- handlingens dialog

Endvidere kan det undertiden være gavnligt også at operere med en model for dialog kaldet dialog i konfrontation, nemlig det øjeblik man møder religioner, der ikke spiller med åbne kort eller sejler under falsk flag.

Når forskellige religioner lever samme sted, har de en tendens til at isolere sig og forblive eksklusive. Det er nu engang lettest at leve og identificere sig med sin gruppe, når man kan lukke nogen ude eller trække sig tilbage. I samlivets dialog, eller som vi kunne sige på grundtvigsk: i en dialog for menneskelivets skyld, anerkender man ikke alene hinandens eksistens, men man bekræfter også hinandens anderledeshed samtidig med, at man har blik for, hvad der forbinder på det menneskelige og det religiøse plan.

Denne også meget praktiske dialog for menneskelivets skyld kan understøttes af en dialog på det intellektuelle niveau om teologiske og filosofiske emner. Det bliver som regel en sag for eksperter, der kan sammenligne og evaluere forskellige religioners tekster, symboler og begreber som udtryk for en fælles realitet. I en dialog på dette niveau kan der ikke være tale om at sige, at den ene har ret og den anden har uret. Man går ikke ind i en sådan dialog for at opnå noget bestemt, som f.eks. for at skabe fred og fordragelighed, men for at vinde indsigt, - også om sig selv og sin egen tradition. Man vil opdage, at det man i sin egen tradition har kæmpet med på en bestemt måde, det er behandlet - måske med andre ord og begreber - i en anden tradition; resultatet vil som regel være en stor åbenhed overfor forskelligartede udtryk og erfaringer.

Religioner har man bl.a. for at kultivere åndelige erfaringer. Spiritualitet er blevet et modeord, men dækker jo over realiteter. I vores kirke - i en angst for at basere sig på religiøse oplevelser - har vi nedtonet de åndelige erfaringer. Så måske er der snarere noget at lære om at tale om egne åndelige erfaringer for en dansk folkekirkekristen i en sådan dialog, hvor man lægger vægt på den åndelige erfarings udveksling, - hvis man altså tør gå ind i den uden berøringsangst.

Oftest ser man gode resultater i den fjerde form for dialog, handlingens, hvor fælles erfaringer af konkret samarbejde om et bestemt, f.eks. sociale spørgsmål eller problem, kan fremme forståelsen.

Det er oplagt, at alle de her nævnte former for dialog er aktuelle, når det drejer sig om folkekirkens møde med muslimerne. Og man kan forestille sig, at der er en plads for disse forskellige former for dialog på flere planer, på sogne-, stifts- og nationalt plan. Hvordan det kan organiseres vil i høj grad være afhængig af, hvem man indenfor det islamiske samfund kan engagere i en sådan dialog. Det er vist en kendsgerning, at viljen til en religiøs dialog, der går lidt længere end til en fremsættelse af egne standpunkter og krav, er mere udpræget hos visse kristne kredse end generelt hos tilhængerne af Islam. Det kan der være mange grunde til, og at det er de kristne, der søger dialogen kan vurderes både som en styrke og som en svaghed. I vor sammenhæng gælder det alene om at pege på, at uden dialog og samtale går det ikke, specielt ikke hvis kirken og kirkens folk fortsat skal spille en rolle i den stille integration, sådan som den i bogen offentliggjorte undersøgelse fastslår, at den allerede gør.

Hvad er det så for spørgsmål man kan drøfte kristne og muslimer imellem? Her er nogle stikord rubriceret indenfor de forskellige typer af dialog, som er blevet skitseret:

Samlivets dialog

Hvilket ansvar har kristne og muslimer overfor den skabte verden? Hvordan kan man udøve dette ansvar og beskytte jordens ressourcer, dens dyr og planter?

Gud er retfærdig. Hvordan kan Guds retfærdighed sætte sig igennem i en verden så fuld af uretfærdighed?

Den intellektuelle dialog

Hvad kan vi lære om hinandens tro? Hvad er vore fælles tro, levevis og bekymringer?

Den åndelige erfaringsudvekslings dialog

På hvilken måde kan en trosorientering fokuseret på mystik og det indre liv bringe kristne og muslimer tættere sammen?

Handlingens dialog

Hvordan kan kristne og muslimer arbejde sammen for at gøre menneskelivet større og bidrage til fred og harmoni i verden?

3. Kristen mission

Kristendommens væsen

Det ligger i kristendommens væsen, at den er missionerende. Sendelsesmotivet er tydeligt indeholdt i Det nye Testamente med missionsbefalingen (Matt 28,16-20) og Jesu ord til disciplene på påskedagens aften: Som Faderen har udsendt mig, sender jeg også jer (Joh 20,21) som markante henvisninger. En moderne missionsteolog (D.J.Bosch) siger da også, at mission er teologiens moder.

Når der er tale om forholdet mellem kristne og muslimer, kan det siges på den måde, at vi som kristne må stå til rådighed for Guds mission, hvorved han vil opretholde og frelse sin skabning. Det centrale i opgaven er at gøre Jesus Kristus kendt og troet, så vidt det står til os.

Præsentere og repræsentere kristendommen

Professor Theodor Jørgensen understreger i sit høringsindlæg (trykt i denne bog), at man kun har en tro, fordi den rummer nogle værdier, hvis værdier ikke kun begrænser sig til det personlige, men er af almenmenneskelig art. Derfor har man ikke blot ret til, men også pligt til at gøre andre delagtige i sin tro. Det har den anden krav på. Biskop Niels Henrik Arendt gav udtryk for det samme med andre ord i formuleringen: *Opgaven er for folkekirken og dens medlemmer i relation til muslimerne her i Danmark at præsentere og repræsentere kristendommen. Sådan udfordres vi i mødet med det anderledes til at blive bedre hjemme i vort eget* (se biskop N. H. Arendts indlæg her i bogen).

Kristen mission henviser altså til, at sendelsen stammer fra Kristus selv (Joh 20,21). Det betyder videre, at missionen må have Kristustræk, hvilket betyder, at den søger at gå Kristi vej, sådan som vi kender den fra Biblen. Det betyder, at kirkens og de kristnes opgave er:

- Gennem tålmodig samtale søge at forstå menneskers religion, livsholdning og bevæggrunde så dybt, at menneske møder menneske og tro møder tro i et ægte møde.
- Forkynde budskabet om Guds rige og frelsen ved omvendelse og modtagelse af syndernes forladelse ved troen på Guds riges Herre, Jesus Kristus, den korsfæstede og opstandne.
- Vise muslimerne næstekærlighed i praktisk omsorg og hjælp til, at de kan forbedre livsmulighederne for sig selv og deres børn.
- Undervise i kristendom og opbygge menigheder, der kan videre give budskabet om Jesus Kristus, samtidig med, at konverterede muslimer i disse menigheder kan finde den familie, de har mistet ved at forlade islam.

I opfyldelsen af dette er det et kristent vidnesbyrd især at stå ved de svagest stilledes side for at kæmpe for en menneskeværdig tilværelse og et retfærdigt samfund.

Kirken - og Guds rige

Kirken er ikke Guds rige, men repræsenterer Guds rige. Det kan forstås sådan, at kirken i sig selv er et synligt tegn og en forsmag på Guds rige. Men det kan også forstås aktivt sådan, at kirken som en repræsentant, en ambassadør handler på Guds vegne, der har sendt kirken. Kirken er agent og instrument for Guds rige.

Kirken kan repræsentere Guds rige på tre måder:

- ved at være
- ved at handle
- ved at tale

Ved at være - som det fællesskab menigheden er såvel om sakramenterne som om det konkrete liv. I mødet med muslimer vil det blive nødvendigt at etablere menigheder, der kan kropsliggøre kirken over for mennesker, der har måttet forlade familie og venner for at blive kristne.

Ved at handle - evangeliets forkyndelse har altid fundet sted i såvel ordets som handlingens sprog. Jesus talte på samme tid tilgivelsens ord og rakte en helbredende hånd. Derfor går forkyndelse og diakoni hånd i hånd. Netop i mødet med mennesker af anden tro, der tilmed lever i en fremmed kultur er det vigtigt at være sig dette bevidst.

Ved at tale - troen kommer af det, der høres, hedder det hos Paulus. Vidnesbyrdet om Kristus må finde sted i såvel tiltalens som samtalens rum.

Skal vi missionere?

Såvel i Danmark som internationalt har mission siden 2. Verdenskrig i nogen grad været miskrediteret. Det hænger sammen med dels, at man - efter at have påført verden to krige inden for få år - havde en opfattelse af, at vi som den kristne verden ikke havde så meget at vise frem, dels at afslutningen af 2. Verdenskrig samtidig blev indledningen til afviklingen af imperialismen, ikke blot den politisk/økonomiske, men i lige så høj grad den åndelige/kulturelle.

Mission har i denne henseende fået en miskrediteret klang i retning af, at pådutte andre mennesker et bestemt sæt meninger eller måske ligefrem en særlig moral. I undersøgelsen vil man da også kunne finde denne holdning afspejlet i svar som: "*Vi skal ikke missionere...*". I undersøgelsens kontekst er dette snarere et udtryk for, at man ikke ønsker at pådutte andre nogle meninger, end det er en religionsteologisk refleksion over forholdet mellem de to religioner.

Når talen er om at møde mennesker af anden tro - eksempelvis muslimer - er tilbageholdenheden udbredt. Undersøgelsen viser en klar tendens til at spørge, om det er folkekirkenes opgave at missionere over for muslimer.

Respekt for mennesker i marginale situationer

Det er derfor vigtigt at fastslå, at det er et kristent vidnesbyrd at kæmpe for andres religionsfrihed. Det duer ikke med argumenter om, at det skal man ikke forvente i et muslimsk samfund, for det er en del af kristendommens væsen, at man ikke kun gør det, man forventer belønning for. Tværtimod er der med udgangspunkt i *Den Gyldne Regel* lagt en norm for kristen adfærd, der understøtter kampen for andres rettigheder. Og i et så markant majoritetssamfund som det danske kræver det omhu at værne om minoriteternes rettigheder. Hal Koch formulerede det på den måde: *Et demokratis kvalitet måles på den måde, man behandler sine mindretal på*. Folkekirken skal afstå fra at hverve proselytter. Man kan f.eks. opleve, at en muslimsk asylansøger ønsker at konvertere til kristendommen ved dåb, fordi han tror, at hans sag vil blive forbedret, hvis han konverterer til kristendommen. Hvis man som folkekirke gik med på denne øvelse (som i øvrigt ville skuffe flygtning-

gen!), så ville det være at spekulere i denne persons marginale situation, og det ville være på sin plads at tilråde ham at overveje sit ønske endnu en gang, hvorefter der måtte følge en grundig dåbsforberedelse.

Omvendt står det også klart, at vi som kristne skylder muslimerne at dele evangeliet med dem. Men omvendelsen ligger ikke i menneskers magt. Den hverken kan eller skal lokkes frem med falske løfter eller forhåbninger. Samtidig med at udvalget anbefaler, at der etableres kontaktgrupper i alle sogne, hvor der findes muslimer, så er det også væ-sentlig at understrege, at vi har at gøre med mennesker, der lever i en udsat position ofte som flygtninge, og i hvert fald som fremmede i en dominerende kultur. Det kræver derfor megen indlevelse at omgås med mennesker af anden tro for ikke at såre dem, hvilket kan være vanskelig i et sekulært samfund. Derfor vil man også opleve, at i mødet med muslimer kastes man tilbage i en refleksion over vor egen tro. Dette blev udtrykt såvel i undersøgelsen som i høringen, at kristne danskere udtrykker god vilje til at gå ind i et møde med muslimer, men spørger, hvorledes dette møde rent praktisk kan komme i stand - og hvorledes det skal struktureres. Dertil udtrykkes det så som et tvivlende spørgsmål: *Vi ville gerne, men vi ved for lidt om kristendommen, til at vi tør begive os ud i en diskussion med muslimer, som er langt bedre funderede end os!*

Det hører således med til udfordringen fra muslimerne her i Danmark, dels at vi som kirke besinder os på, hvad det vil sige at være (luthersk) kirke i det 21. århundrede, dels erkender at vi skylder muslimerne at dele evangeliet med dem og derved fraviger arven fra oplysningstiden, at religion er en privat sag. Det er i stedet en personlig sag.

Forholdet mellem mission og dialog

Måske behøver dette spørgsmål en særskilt omtale, da det er et meget følsomt emne de to religioner imellem, idet de begge er missionerende. At være kristen er at være sendt; det kan så udvikle sig i de forskelligste aktiviteter som bøn, gudstjenestefejring, diakoni, evangelisering og forkyndelse. På samme måde er muslimerne også som medlem af det islamiske fællesskab kaldet til at leve i overensstemmelse med Guds vilje og indbyde alle andre til at gøre ligeså. Islamisk mission (dawah) skal leve op til tre principper: Den skal være præget af visdom, den skal være smuk og den skal bero på god argumentation. Her var måske ligefrem en inspiration for en kristen missionstænkning.

Enhver form for mission og dialog må tage sit udgangspunkt i religionerne, som vi kender dem, i dette tilfælde kristendom og islam. De både ligner hinanden og er forskellige. Måske er det netop denne familielighed, der sommetider kan skærpe konflikter. Hertil kommer, at de to religioner har haft en lang historie med hinanden, en historie der har været voldelig og dramatisk, og som ikke kan undgå stadig at kaste lange skygger ind over nutidige forsøg på at skabe grobund for en fredelig sameksistens.

Skal det overhovedet lykkes, så må man som mindstemål stræbe efter nøjagtig og omfattende kendskab til de muslimske medborgere, som de er og som de gerne vil være; man må bestandig søge at få kontakt og oprette relationer. Vil man prøve at forstå den muslimske verden indefra, må man tålmodigt kunne bære over med de barrierer, der giver sig af fremmedheden og de kulturelle forskelligheder. Kun således kan man gøre sig håb om at opbygge fællesskaber og indgå i religionsamtaler, der kan fremme en harmonisk og frugtbar form for samliv.

Ligheder og forskelle. Kontinuitet og brud.

Går man i gang med dialogen, vil spørgsmålet om ligheder og forskelle mellem islam og kristendommen rejse sig. Begge religioner, både islam og kristendommen, er religioner, der vil forme deres tilhængeres liv. De er sammen med jødedommen monoteistiske. "Der er kun én Gud, Allah, og Muhammed er hans profet", lyder den centrale muslimske trosbekendelse. Kristendom og jødedom ved sig forpligtet på det bibelske første bud: Jeg er herren din Gud og du må ikke have andre guder. Det følger heraf, at troen på Gud giver sikkerhed og er menneskets bestemmelse. Endvidere kan man

være fælles om taknemmelighed for skabelsen og for at tage ansvar for dens bevarelse. Man er også enige om, at mennesketilværelsen er en tilværelse under Guds dom. At menneskets gerninger dømmes kan være et incitament for en udpræget socialetisk holdning, hvor man kan opleve de to religioner imellem at have mange dagsordenspunkter fælles. Forholder man sig afguderisk til det skabte eller til jordisk gods, fordømmes det af begge religioner, ligesom der udgår et stærkt kald til at øve retfærdighed og vise solidaritet med de svageste.

Men forskellene viser sig, når man diskuterer, hvad man skal forstå ved Guds åbenbaring. Islam siger, at Koranen er Guds sidste åbenbaring, mens kristendommen siger, at Kristus er Guds endegyldige åbenbaring. Det betyder, at synet på henholdsvis Koranen og Bibelen står centralt, ligesom synet på Jesus. Et muligt udgangspunkt for teologisk dialog kan således netop være Jesus-skikkelsen, som islam jo kender, dog kun som "profet". Det er han også i kristendommen; men urtherover hævdes han at være Guds søn. Det er den egentlige anstødssten i en dialog mellem kristendom og islam, for dette at Gud blev menneske i Jesu person er efter islamisk opfattelse en utidig antropomorfisering af den højeste. Men det er netop kernen i kristendommen, at mennesket ikke er Gud, men Gud blev menneske, ja han undergav sig lidelse og død og afslørede dermed en ny side af sig selv, en guddommelig sårbarhed, der i kristendommen hører til det inderste i Guds væsen. Men en sådan tanke om en guddommelig sårbarhed er islam fremmed. Ligeledes talen om, at mennesket frelses ved nåde på grund af evangeliet om Guds kærlighed. Ifølge islam er det kun i tro på Gud og i lydighed imod hans lov, at der kan opnås frelse.

Forskelle og ligheder hænger således intimt sammen med de rollemodeller, som de to religioner sætter frem. Jesus fra Nazareth eller Muhammad fra Mekka. Ligesom kristendommen i alt sit væsen er præget af den historiske Jesu liv, lidelse, død og opstandelse, således er den enkelte muslim og de forskellige islamiske grupper og fællesskaber præget af Muhammads liv og den via ham åbenbarede lære, som er nedfældet i Koranen. Det giver de to religioner på trods af mange ligheder en helt forskellig karakter.

I islam er Gud den over verden højt ophøjede transcendent, og hans vilje er kun kendt gennem hans profetiske retledning, åbenbaret i Koranen. Guds lov regulerer potentielt alle livsområder. Mennesket er Guds tjener og stedfortræder, kaldet til lydighed og ansvar overfor Guds vilje, sådan som den endegyldigt er åbenbaret i Koranen; en opfattelse der også gerne skulle sætte sig igennem i samfundet.

I kristendommen er Gud den treenige, der frit meddeler sig selv i skabelse og i genløsningen, - i Jesu radikale kærlige selvhengivelse - hvorigennem det åbenbares, at det grundlæggende bud er den radikale fordring om kærlighed til Gud og næsten. Mennesket er skabt i Guds billede og ved Helligånden i Kristus antaget som et Guds barn. Derfor er det i samfundsmæssig sammenhæng sat i frihed til at udvikle samfundsmodeller, der bedst tjener næstens tarv og trang.

Folkekirkens forpligtelser overfor de muslimske medborgere

Det ville selvfølgelig være det enkleste at sige, at Den danske Folkekirke, som kristen kirke ikke har nogen forpligtelse overfor mennesker af anden tro. Den skal kun tage sig af sine egne medlemmer og eventuelt styrke dem i mødet med det fremmede. Og som det fremgår af ovenstående, hvor der opfordres til en styrkelse af den kristne identitet, så er det en hovedsag. Men fordi folkekirken på grund af sin historie har den karakter den har, så kan man ikke sige, at dermed er dens opgave udtømt i den nye situation.

Den danske Folkekirke ved sig som statsinstitution forpligtet også på en dansk folkelighed og den kan på den baggrund tage initiativ til, at dens medlemmer mødes med danskere af anden tro. Det kan være møder om det, der er fælles for os: dansk sprog, historie og kultur. Men det kan også være andre emner f.eks. af diakonal eller socialetisk art, der kan lette nydanskernes integration i

det danske samfund. Og så må man være til rådighed for samtale om konkrete spørgsmål vedr. religionsudøvelse, f.eks. problemer vedr. begravelsespladser og bygning af moskeer.

Dernæst skal folkekirken som kristen kirke være nærværende med det kristne evangelium præsenteret i ord og handling overfor mennesker af ingen eller af anden tro. Det er en del af alle danskeres ret at blive præsenteret for den kristne tro i en form, der appellerer til antagelse eller forkastelse. Betyder det, at Folkekirken skal øve mission overfor muslimerne, vel vidende at det af mange muslimer vil blive opfattet som en anmasselse? Både ja og nej. Ikke mission i dén gammeldags forstand, der sigtede på et pludseligt religionsskifte. Men kirken skal være nærværende med det kristne budskab i ord og gerning til antagelse eller forkastelse, og den skal på det menneskelige og folkelige plan være til stede for at udvikle og forbedre det folkelige og menneskelige liv for alle, som den kan nå. Og det fremmeste middel er at tale sammen.

Men samtale fremmer ikke alene forståelsen. Den forandrer også samtalepartnerne. Går man ind i en dialog, skal man ikke forvente, at man kan forblive den man er. Det betyder in casu, at når vi anbefaler, at Den danske Folkekirke organisatorisk som en af sine aktiviteter overfor indvandrere af den muslimske tro, optager en dialog med islam på alle planer, inklusive det højeste, så må man forvente, at det vil forandre folkekirken, som vi kender den. Religionsmødet vil med nødvendighed få betydning for den danske - også kirkelige - selvforståelse.

Udvalgets anbefalinger

Bevidstgørelse og identitetstyrkelse

- Bevidstheden om den kristne identitet og dens implikationer må styrkes blandt folkekirkens medlemmer.
- Den kirkelige bevidstgørelse af de teologiske implikationer af religionsmødet i det multireligiøse samfund og specielt i forhold til islam må styrkes.

Dialoggrupper

- På nationalt niveau anbefales en dialoggruppe - f.eks. under Det Mellemkirkelige Råd - med ligelig repræsentation af kristne og muslimer.
- På stiftsplan anbefales en dialoggruppe med biskoppen som deltager - ligelig repræsentation af kristne og muslimer.
- Det vil være ønskeligt, om der i alle sogne med muslimer etableres dialoggrupper eller studiegrupper om islam og relationer til muslimer.

Forskning

- Gennem et forskningsprojekt skal der skabes en basis for en folkelig debat med henblik på at afklare Den danske Folkekirkes religionsteologiske syn.
- Der findes i øjeblikket et Islamisk-Kristent Studieceter. Der er behov for flere.

Undervisning

- Den teologiske uddannelse må inkludere teologiske religionsstudier.
- Det anbefales at etablere supplerende uddannelser, f.eks. på M.A.-niveau, der kan styrke den kirkelige kompetence på området.
- Det anbefales at der gennemføres kurser på stifts- eller provstiplan om relationer til muslimer.
- Det anbefales, at der i samarbejde med kirke-skoletjenesten (evt. stiftets religionspædagogiske udvalg) udarbejdes undervisningsmateriale for børn og unge i kristendom og islam.

Konsulenter

- Det anbefales, at der på landsplan ansættes en islam-konsulent til koordination af de initiativer, der måtte blive iværksat - f.eks. med base i et enkelt stift - jf. situationen i Norge, Sverige og England.
- Det anbefales, at der i hvert stift ansættes/udpeges 1-2 stiftspræst(er) til at støtte biskoppen i udarbejdelse af handlingsplan for stiftet og hjælpe menighederne med at forstå og tackle den ny situation. Der bør etableres en efteruddannelse for disse stiftspræster i lighed med efteruddannelsen for sygehuspræster.

Oplysning

- Det anbefales, at der - f.eks. i samarbejde med Folkekirken Pædagogiske Institut - udarbejdes forskellige oplysnings- og undervisningsmaterialer:
- F.eks. studiekredsmateriale om Islam og kristendom, der kan stilles til rådighed for menighedsråd, der ønsker at tage initiativ til en dialog på sogneplan.
- F.eks. en pjece, der rådgiver om blandede ægteskaber og familieliv.
- Dåbsmateriale for muslimer, der ønsker at konvertere.
- Pjece med svar på de 25 mest almindelige spørgsmål om islam.
- I hvert sogn bør Bibelen og bibeldele gøres lettilgængelige på dansk og relevante andre sprog, og litteratur til præsentation af kristen tro i en form, der er relevant for muslimer og andre religioners tilhængere.

- Folkekirkens menigheder henvises til de modeller, der allerede er tilgængelige i det arbejde, der foregår ud fra Mødestedet på Vesterbro, Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense, Tværkulturelt Center i København, Missionshuset Bethesda i København, Indre Missions landskonsulent og Luthersk Missionsforenings landskonsulent.

Christian Dickmeiss
Domprovst, Odense

Arne Kappelgaard
Sognepræst, København

Tage Kleinbeck
Generalsekretær, FDF

Viggo Mortensen
Professor, dr. theol., Århus

Lissi Rasmussen
*Stiftspræst, dr. theol.,
København*

Lillian Risum
*Indvandrerkonsulent,
Gellerup*

Mogens Mogensen
*Udvalgets sekretær, Ph.D.
Generalsekretær, Dansk Missionsråd*

Harald Nielsen
*Udvalgets formand
Generalsekretær, Danmission*

Litteraturliste

Yusuf Ali: *The Holy Qur'an. Text, Translation and Commentary*. Leicester, UK, The Islamic Foundation. 1975.

Wesley Ariajah: *Bibel, Dialog og Mission*. Nyt Synspunkt nr. 27. 1987. p. 9-83.

Niels Henrik Arendt: *Gud er Stor! Om Kristendom og Islam*. 1994.

Jes Asmussen: *Islam*. Politikens Forlag. 1981.

Jan Martin Berentsen: *Det moderne Areopagos*. Røster fra den religionsteologiske debatten i vårt århundrede. Stavanger. 1994.

David Bosch: *Transforming Mission*. Paradigm Shifts in Theology of Mission. Maryknoll, New York. Orbis Books. 1992.

Keld Bredvig m.fl.: *Islam i forskellig klædedragt – hvordan bygger vi bro*. DMS forlag og Forlaget Savanne. 1994.

Colin Chapman; *Cross and Crescent*. Responding to the Challenge of Islam. Leicester, IVP. 1995.

Jens Christensen: *Konfrontation*. Islam og kristendom. Tidehvervs forlag. 1989.

Lisbeth Christoffersen og Jørgen Bæk Simonsen, red.: *Visioner for religionsfrihed, demokrati og etnisk ligestilling*. Nævnet for Etnisk Ligestilling. 1999.

Kenneth Cragg: *The Call of the Minaret*. Maryknoll, New York, Orbis Books. 1985.

Adnan Dahan, Hanne Myrfeld og Birthe Munck-Fairwood: *Stemmer på tværs*. Kristne nydanskere fortæller om kirkeliv og kristendom. 2000.

Norman Daniel: *Islam and the West*. The Making of an Image. Oxford, Oneworld. 1993.

S. Dindler og A. Olesen: *Muslimsk indvandrerkultur i Danmark*. Århus Universitetsforlag. 1989.

Aminah Tønnsen Echammari: *Islam – naturens religion*. Islamisk Studiebogssamling. 1989.

K. Ferdinand og B. Selmer, red.: *Islam: familie og samfund*. Århus Universitetsforlag. 1984.

Ida Glaser & Napeoleon John: *Partners or prisoners? Christians Thinking about Women and Islam*". Solway. 1998.

Guidelines on Dialogue with People of Living Faiths and Ideologies. The World Council of Churches. Genève. 1979.

Eberhard Harbsmeier og Hans Raun Iversen: *Praktisk teologi*. København. 1995.

Jan Hjarpe: *Islam*. Lære og livsmønster. 1979

Islam og Kulturel Identitet. Temanummer, Nordisk Missionstidsskrift 1998 nr. 3.

Jeg var fremmed. Folkekirkens Nødhjælp, Det økumeniske Fællesråd og Det Danske Missions-selskab.

Kurt Villads Jensen: *Kristne temaer om islam gennem tiden.* Støtteselskabet for Pakistans Kirke, Årsskrift. 1995.

Ingmar Karlsson: *Islam og Europa.* København. 1996.

Badru Katerega & David W. Shenk: *Islam and Christianity: A Muslim and a Christian in Dialogue.* Scottdale, PA, Herald Press. 1997.

Nasser Khader: *Ære og skam.* Det islamiske familie- og livsmønster – fra undfangelse til grav. Borgen. 1996.

A. S. Madsen: *Koranen med dansk oversættelse og noter af A. S. Madsen.* Islam International Publications Ltd. 1989.

Kirsten Melchjorsen: *Min fremmede nabo og ven.* Samtaler med 18 flygtninge fra 10 lande. Korskær. 1994.

Roland E. Miller: *Muslim Friends. Their Faith and Feeling.* An Introduction to Islam. St. Louis, Concordia Publishing House. 1995.

Roland E. Miller & Hance A. O. Mwakabana: *Christian-Muslim Dialogue: Theological and Practical Issues.* Department for Theology & Studies. The Lutheran World Federation. Geneva. 1998.

Birthe Munck-Fairwood m.fl.: Dannebroget. *Håndbog om kirkens møde med et flerkulturelt Danmark.* Credo Forlag. 1994.

Birthe Munck-Fairwood og Lars Nielsen: *Ikke længere fremmede ... - om kirken og de etniske minoriteter i Danmark.* Materialecentralen Religionspædagogisk Center. 1997.

Jørgen Nielsen: *Muslims in Western Europe.* Edinburgh University Press. 1995.

Halvor Nordhaug, red.: *Tro Møter Tro.* Oslo, Verbum. 1990.

Chawkat Moucarry: *Hvad er Bibelen for en bog?* Biblia, De forenede Bibelselskaber og Tværkulturelt Center. 2000.

Bill Musk, *The Unseen Face of Islam.* Sharing the Gospel with Ordinary Muslims. MARC. 1994.

Bill Musk, *Passionate Believing. The "Fundamentalist" Face of Islam.* MARC. 1992.

Bill Musk, *Touching the Soul of Islam.* Sharing the Gospel in Muslim Cultures. MARC. 1995.

Hance A. O. Mwakabana: *Theological Perspectives on Other Faiths.* Toward a Christian Theology of Religions. Documentation from a consultation held in Bangkok, 10-13 July 1996. The Lutheran World Federation, Geneva, Switzerland. LWF Documentation Np. 41. 1997.

Jan Opsal: *Lydighetens vei.* Islams veier til vår tid. Oslo, Universitetsforlaget. 1994.

Jan Opsal og Arild Bakke (red.): *Mellem kors og halvmåne.* Kristne perspektiver på møtet med islam. Oslo, Credo. 1994.

Tariq Ramadan: *To Be a European Muslim.* Leicester, Islamic Foundation. 1999.

Lissi Rasmussen: *Diapraksis og dialog mellem kristne og muslimer - i lyset af den afrikanske erfaring*. Aarhus Universitetsforlag. 1997.

Lissi Rasmussen og Bjarne Jørgensen (red.): *Samtalen er nødvendig*. København. DMS forlag. 1996.

Jørgen Bæk Simonsen: *Islam i Danmark, 1979-1989*. Statens Humanistiske Forskningsråd. Aarhus Universitetsforlag. 1990.

Jørgen Bæk Simonsen: *Politikens Islamleksikon*. Politikens Forlag. 1995.

Steen Skovsgaard: *De fremmede har I altid hos jer*. Om kulturmødets udfordringer. København. 1994.

Steen Skovsgaard, red.: *Kristendom og Islam*. Stiftsudvalget vedrørende islam. Århus. 1999.

Notto Thelle, *Hvem kan stoppe vinden? Vandringer i grenselandet mellom Øst og Vest*. Oslo. 1991.

Verner Tranholm-Mikkelsen: *Islam* (for HF og gymnasiet). Nyt Nordisk Forlag. 1993.

Vi tror på den samme Gud – eller gør vi? Støtteselskabet for Pakistans Kirke, Årsskrift. 1992.

Kari Vogt: *Kommet for å bli*. Islam i Vesteuropa. Cappelen. 1995.

Håkan E. Wilhelmsson, red. : *Muslimska grannar*. Svenska kyrkan möter islam. Svenska kyrkans församlingsnämnd. 1997.

Internetressourcer

www.religion.dk - Kristeligt Dagblads meget brugervenlige web site med indgang til en række internetressourcer om religion, inkl. islam.

www.islam.dk - Omfattende tekstsamlinger, oversættelse til dansk af koranens sidste 22 surer. Mailinglist med debat mellem muslimer (og kristne).

www.islamkristendom.dk - Debat og spørgebrevkasse og orientering fra Stiftsudvalget vedr. islam/kristendom i Århus Stift.

www.islamstudie.dk - Islamisk studiebogsamling. Koranen på dansk (i udvalg) og andre sprog, hadith og andre centrale islamiske tekstsamlinger.

www.muslim.homepage.dk Mindre dansksproget side om Islam herunder med samtlige bedetidspunkter. Indeholder tillige et mindre antal artikler om Islam.

www.hizb-ut-tahrir.dk - Det ekstremistiske Hizb-ut-Tahrir partis (khilafas) hjemmeside.

www.dr.dk/islam - Danmarks Radios fyldige hjemmeside om islam.

www.sdu.dk/hum/timjensen/Rel/Islam.html - Tim Jensens religionsguide om islam.

www.islamiska.org - Europæisk hjemmeside (m. dansk udgave) med mange artikler om islam.

www.skolemedia.dk/islam_gratis/islam_indhold.htm - Skolemedia stor samling af information om islam.

Adresser

Bethesdas Boghandel, Rømersgade 17, 1362 København K.
Tlf. 33 13 17 17

Den Islamiske Forening, Sankt Hansgade 25, 2200 København N. Tlf. 35 39 05 78
Det Danske Bibelselskab, Frederiksborggade 50, 1360 København K. Tlf. 33 93 77 44

Det islamiske trossamfund, Dortheasvej 32, 2200 København N. Tlf. 35 36 08 33

Folkekirkens Skoletjeneste, Lollandsvej 40, 2000 Frederiksberg. Tlf. 33 86 16 70

Folkekirkens Tværkulturelle Samarbejde i Odense, Bygning 9, Odense Kaserne, Sdr. Boulevard 17, 5100 Odense C.

Tlf. 63 12 08 73

Foreningen af Muslimske Studerende (FASM), Åboulevard 32, 2200 København N.

Tlf. 70 22 26 00

Internationalt Kristent Center, Rømersgade 17, 1362 København K. Tlf. 33 13 17 15

Islamisk Kristent Studiecenter, Sortedam Dossering 5, st. tv., 2200 København N.

Tlf. 35 36 46 50

Islamisk Kulturcenter, Horsebakken 2, 2400 København NV. Tlf. 38 80 03 86

Muslim Youth League, Tybjergparken 55, 2650 Brøndby Strand. Tlf. 43 73 62 20

Mødestedet for Indvandrere og Danskere, Valdemars gade 14,3, 1665 København V.

Tlf. 33 21 27 03

Organisationen af pakistanske Studerende (OPSA), Nørre Allé 7, 2200 København N.

Stiftspræst for indvandrere Lissi Rasmussen, Sortedam Dossering 23, 2 tv., 2200. Tlf. 35 37 35 26

Religionspædagogisk Center Frederiksberg Allé 10A, 1820 Frederiksberg. Tlf. 33 24 92 50

Stiftspræst for islam Steen Skovsgaard, Sivsangervej 7, 8220 Brabrand. Tlf. 86 25 18 61

Tværkulturelt Center. Netværk for tværkulturelt kristent arbejde. Ryesgade 67 C, 2100 København Ø. Tlf. 35 36 65 35

World Muslim League, Vodroffsvej 8, 1900 Frederiksberg.

Tlf. 33 24 17 48